

VERKOSTOTYÖ KUNTOUTUKSEN KENTÄLLÄ

Diskurssianalyttinen tutkimus verkostotyön käytäntöjen määrittymisestä ja asiakkaan asemasta kuntoutuksen eri konteksteissa.

Arja Isosaari
Pro gradu - tutkielma
Sosiaalityö
Jyväskylän yliopisto
Kokkolan yliopistokeskus Chydenius
Syksy 2011

TIIVISTELMÄ

Jyväskylän yliopisto, Kokkolan yliopistokeskus Chydenius

Yhteiskuntatieteellinen tiedekunta

Isosaari Arja: VERKOSTOTYÖ KUNTOUTUKSEN KENTÄLLÄ

– Diskurssianalyttinen tutkimus verkostotyön käytäntöjen määrittymisestä ja asiakkaan asemasta kuntoutuksen eri konteksteissa

Sosiaalityö

Pro gradu-tutkielma, 130 sivua, 1 liite

Syksy 2011

Ohjaaja: Yliopisto- opettaja Anu- Riina Svenlin, Professori Aila-Leena Matthies

Verkostotyö on viime vuosikymmenien aikana vakiinnuttanut paikkansa suomalaisessa auttamisjärjestelmässä ja osana sosiaalityön ammatillisia käytäntöjä. Se on liitetty auttamistyön tekemisen tapojen ja metodien yhteyteen, sitä on käytetty käsitteenä kuvaamaan ympäristön ja yksilön välistä vuorovaikutusta ja sitä on esitetty ratkaisuksi pirstaloituneen palvelujärjestelmämme toiminnan tukemiseen. Tutkimukseni tavoite on tutkia näitä verkostotyön erilaisia käytäntöjä ja määrittelytapoja sekä tarkastella niiden vaikutusta asiakkaan aseman rakentumiseen kuntoutuksen eri osa-alueilla. Kuntoutuksen osa-alueista tutkimukseeni on valikoitunut päihdehuollon, mielenterveystyön sekä työvoimapalvelukeskusten verkostotyökäytännöt ja niiden vaikutus asiaan asemaan.

Tutkimuksessani käytän sekä tekstiaineistoon että haastatteluihin perustuvaa aineistoa. Tekstiaineisto koostuu valtiovallan virallisista julkilausumista, lakiteksteistä sekä kuntoutuslontoista. Tutkimuksen empiirinen osio on toteutettu puolistrukturoidun teemahaastattelun avulla ja se koostuu viidestä haastattelusta. Haastateltavat valikoituivat tutkimuksessa tarkasteltujen kuntoutuksen osa-alueiden sekä työtehtävänsä mukaan. Haastateltavina olivat päihdehuollon, kuntouttavan työtoiminnan ja psykiatrisen kuntoutuksen parissa toimivia sosiaalityöntekijöitä.

Molempien aineistojen analysointi on toteutettu diskurssianalyysin avulla ja tutkimuksen painopiste liikkuu kulttuurisen jatkumon kautta tämän päivän verkostotyö- diskurssin määrittymiseen. Tämän liikkeen avulla on pyritty huomioimaan käytäntöjen muotoutumisen historiallinen ja kontekstuaalinen luonne. Asiakkaan aseman rakentumisen tulkintaa on ohjannut Michel Foucault'n näkemys vallasta ja sen eri muodoista. Foucault'n filosofia on tutkimuksessani toiminut tulkintaa ohjaavana ja diskurssianalyysin toimintaperiaatteita tukevana ajattelupohjana.

Analyysin pohjalta tuotettu tutkimustulos osoittaa aikaisemmin yhtenä käsitteenä käytetyn verkostotyön määrittävän nykyään kolmen erilaisen verkostoa kuvaavan diskurssin kautta. Diskurssit nimesin tutkimuksessani viranomaisverkosto-, asiakkaan verkosto- ja välineellisen verkoston diskurssiksi. Kukin diskurssi erottuu toisistaan käytäntöjensä, funktionsa ja rakenteensa suhteen. Vahvimman aseman saa viranomaisverkosto diskurssi. Kukin diskurssi tuottaa oman verkostotyön käytäntönsä ja erilaiset asiakaspositiot; vaihdellen toiminnan kohteena olevasta objektin asemasta täysivaltaiseen osallisuuteen. Tutkimustulokseni mukaan nykyisin tehtävä verkostotyö on muuttunut yhdestä verkostotyöstä useiksi verkostotöiksi.

Avainsanat: Verkostotyö, verkostotyön käytännöt, kuntoutus, asiakkaan asema, diskurssianalyysi, Michel Foucault

SISÄLLYS

1 JOHDANTO	5
2 TUTKIMUKSEN ASEMOINTIA	8
2.1 Liikkeelle lähtö tutkimuksen tekemisen matkalle	9
2.2 Suunta kohti sosiaalityön tutkimusta ja sen asemaa.....	10
2.3 Teoria tutkimuksen kivijalkana	14
2.4 Tutkimukseen sisälletulo – tutkimuksen diskurssianalyttinen tulokulma	16
2.5 Foucault’n filosofian ulottuvuuksia ja niiden tulkintoja	18
2.6 Foucault’n ajattelun keskeisiä käsitteitä	20
2.6.1 Objektivointi ja subjektivointi käytäntöjen keskiössä	21
2.7 Foucault’n valtakäsite.....	22
3 VERKOSTOTYÖ	25
3.1 Verkoston käsite	25
3.2 Verkostotyön historialliset lähtökohdat	26
3.3 Verkostotyön teoreettiset taustatekijät	27
3.4 Teoriasta käytäntöön	29
3.5 Verkostotyön käsitteiden määrittelyä	31
3.6 Verkostotyön suhde sosiaalityöhön	32
4 KUNTOUTUKSEN KENTÄT	34
4.1 Kuntoutuksen historiaa	34
4.1.1 Invaliidihuoltolaki	35
4.1.2 Kuntoutuksen latenssivaihe	37
4.1.3 Nopean kehityksen vuosikymmenet	38
4.1.4 Ennen vuosituhaten vaihdetta	41
4.2 Päihdehuollon historiaa	44
4.3 Hourujen hoidosta mielenterveystyöhön	48
4.4 Kuntouttava työtoiminta työvoiman palvelukeskuksissa	51
5 TUTKIMUKSEN TAVOITE JA TUTKIMUSKYSYMYKSET	54
6. TUTKIMUKSEN METODI – liike kulttuurisen jatkumon ja tilanteisuuden kiintopisteiden välillä	57
6.1 Analyysimenetelmänä foucault’lainen diskurssianalyysi.....	58
6.2 Aineiston keruu	60

6.2.1 Tekstiin perustuvat aineistot	60
6.2.2 Haastatteluun perustuvat aineistot	61
6.2.3 Tutkimusmatkan eettinen näkökulma	63
6.3 Tutkijan positio	66
7 ANALYYSIN TAUSTOITUSTA	70
7.1 Analysointivaiheiden taustoitusta	70
8 TEKSTIANALYYSIN TOTEUTUS JA TULKINTAA	72
8.1 Tekstianalyysin toteuttamisen vaiheita	72
8.2 Mielenterveys työhön liittyvät diskurssit.....	76
8.2.1 Rakenne- ja valvontadiskurssien sisältämiä vallankäyttömuotoja.....	82
8.2.2 Potilas luokittelun ja valvonnan kohteena	84
8.3 Päihdehuollon historiassa rakentuneet diskurssit.....	86
8.3.1 Velvollisuuskurssiin kytkeytyvät vallanmuodot.....	89
8.3.2 Asiakas normalisoivan vallan kohteena ja moraalisubjektina	92
8.4 Kuntouttavan työtoiminnan diskurssit	93
8.4.1 Velvoitediskurssin tietokäsitys ja aktivointipolitiikka	95
8.4.2 Asiakkaan asema velvoitediskurssin kohteena	96
9 HAASTATTELUANALYYSIN TOTEUTUS JA TULOSTEN TULKINTAA	98
9.1 Haastatteluaineiston taustoitusta.....	99
9.2 Viranomaisverkosto-diskurssi	101
9.3 Asiakkaan verkosto-diskurssi	105
9.4 Välineellinen verkosto-diskurssi	108
9.5 Haastatteluaineiston tuloksia	109
10. VERKOSTOTYÖN KÄYTÄNNÖT JA KUNTOUTUSSELONTEOT	111
11. TUTKIMUSTULOSTEN POHDINTAA.....	114
12. JOHTOPÄÄTÖKSET JA POHDINTAA TEHDYSTÄ TUTKIMUSMATKASTA ...	118

1. JOHDANTO

Tämän sosiaalityön pro gradu tutkielman tavoitteena on tarkastella ammatillisia käytäntöjä, jotka liittyvät verkostotyön tekemiseen kuntoutuksen eri kontekstissa. Näitä käytäntöjä lähestyn tutkimalla asiasta kirjoitettuja tekstejä sekä tekemällä haastattelututkimuksen verkostotyön käytännön toiminta- ja määrittelytavoista kuntoutuksen eri osa-alueilla. Näkökulma tutkimuksessani pohjautuu Michel Foucault`n filosofiaan ja siitä juontuviin tulkintoihin tiedon, vallan ja etiikan merkityksestä; tässä tapauksessa verkostotyön toiminnan ja ajattelun käytäntöihin. Ammatilliset ja institutionaaliset käytännöt eivät synny hetkessä ja niiden tutkimisen kannalta on olennaista myös tutustua niiden ajallisiin kehitysvaiheisiin sekä muuttuneisiin merkityksiin. Tässä työssäni teen myös katsauksen niin kuntoutuskäsitteen kuin verkostotyön lähihistoriaan. Näiden katsausten avulla pyrin analysoimaan kuntoutuksen ja verkostotyön muuttuneita käytäntöjä sekä niihin liittyviä määrittelytapoja pääosin asiaan liittyvien lakitekstien sekä kuntoutusselontekojen kautta.

Kuntoutukseen liittyvän verkostotyön tutkimuksessa haasteellista on verkosto-käsitteen moninaisuus. Yhtäältä se voidaan nähdä käytännön toimintatapojen, eri metodien yleisnimityksenä ja toisaalta sen voidaan ajatella olevan ajatusmalli, jossa keskeistä on yksilön ja ympäristön välinen vuorovaikutus. Usein se on näitä molempia. Tämän teorian ja käytännön välisen jaottelun pyrin ylittämään lähestymällä asiaa käytännön käsitteen kautta, jossa Foucault`a mukaillen ajattelu ja toiminta yhdistyvät toisiinsa (Alhanen 2007,31.) Käytäntöjen tarkastelu toimii työssäni väylänä, jonka kautta tavoittelen verkostotyön merkitysten rakentumista sekä näiden merkityksien vaikutusta asiakkaan asemaan kuntoutuksen esiintulopinnoilla. Näistä kuntoutuksen esiintulopinnoista tutkimukseen on valikoitunut kolme erilaista kuntoutuksen kenttää: päihdehuollon, psykiatrian sekä työvoimapalvelukeskuksen kuntouttava työtoiminta. Valintaan on vaikuttanut ensisijaisesti kiinnostus tarkastella verkostotyötä aikuisen asiakkaan näkökulmasta. Oma oletukseni on, että verkostotyön käytännöt paikantuvat nykyisin yhä enenevässä määrin lasten ja nuorten kanssa tehtävään auttamistyöhön sekä viranomaisten yhteistyökäytäntöjen kehittämiseen. Näistä esimerkkeinä THL:n [www-sivut](http://www.thl.fi) verkostomenetelmistä ja niiden toimintaympäristöstä sekä tuorein alan kirjallisuus.

Verkostotyön määrittelytapojen ja käytäntöjen ajankohtaisuus nousee esille myös yhteiskunnallisen palvelujärjestelmämme rakenteellisten muutosten yhteydessä. Vuonna 2005 valtioneuvoston taholta käynnistetyn Paras- hankkeen tavoitteeksi on asetettu kuntien palvelujen

järjestäminen nykyistä suuremmissa kokonaisuuksissa. Tämä tulee tapahtumaan kuntaliitosten myötä nykyistä suuremmissa kunnissa tai kuntien yhteistoiminta-alueilla ja näin ollen myös aikaisempaa laajemmalla väestöpohjalla. Näillä lain tavoittelemilla palvelujärjestelmän muutoksilla on vaikutuksia myös sosiaali- ja terveydenhuollon ammattilaisten työn tekemiseen. Laajempien kokonaisuuksien hallinta ilman mainittavia lisäresursseja nostaa esille ja haastaa tarkastelemaan viranomaisten työnjakoon ja työmenetelmiin liittyviä kysymyksiä. Sosiaali- ja terveysministeriön kotisivuilla näihin haasteisiin etsitään vastausta ammattilaisten vahvoista verkostoista sekä esitetään verkostoitunutta työtä yhdeksi tavaksi toimia ja vastata ammatikäytäntöjen tulevaisuuden haasteisiin (www.stm.fi). Voidaan kysyä, tullaanko verkostotyö tulevaisuudessa määrittelemään pelkästään viranomaisten väliseksi yhteistyöksi ja mikäli kehitys on sen suuntainen, niin miten se vaikuttaa asiakkaan asemaan ja hänen tilanteensa kokonaisvaltaiseen huomiointiin. Tämä asiakkaan asema verkostotyöksi määritellyissä käytännöissä on tutkimukseni yksi keskeinen lähtökohta ja kiinnostuksen kohde.

Kiinnostus käsiteltävään asiaan juontaa juurensa omakohtaiseen, kolmenkymmenen vuoden työhistoriaan, joka koostuu eri tehtävistä ja toimenkuvista sosiaali- ja terveydenhuollon kentillä. Toivon tämän kokemuksen kautta saavani niin ajallista perspektiiviä käytäntöjen kehittämiseen kuin myös tukevaa tarttumapintaa nykyisiin vallalla oleviin verkostotyön toiminta- ja määrittelytapoihin entuudestaan tutuiksi tulleissa toimintaympäristöissä Työni kautta olen kohdannut lukemattoman määrän ihmisiä, joiden vointiin ja elämäntilanteeseen on pyritty erilaisin kuntoutuksellisin toimenpitein suotuisasti vaikuttamaan. Tämän ajanjakson aikana olen tehnyt tuttavuutta kuntoutuksen eri osa-alueiden kanssa sekä tutustunut erilaisiin näkemyksiin ja tapoihin tehdä verkostotyötä. Tämä on ollut antoisaa. Mielenkiintoista, joskaan ei aina niin riemastuttavaa, on ollut myös seurata suomalaisen yhteiskunnan ja sen harjoittaman sosiaalipolitiikan muutoksia tuona samaisena aikana. Siirtyminen pohjoismaisen hyvinvointipolitiikan laajasta julkisen vallan vastuusta, osin markkinaehtoiseen uusliberalistiseen ja yksilön omaa vastuuta korostavaan näkemykseen, on näyttäytynyt myös arkityössäni. Tässä muutoksessa myös kuntoutuksen käsite ja tavoitteet ovat muuttuneet yhä enenevässä määrin yksilön omaa vastuuta ja autonomiaa korostaviksi. Nähdäkseni tällä on ollut vaikutuksia myös tehtävän työn taustateorioihin ja työn tekemisen tapoihin. Voimaantumisen ja yksilön vastuun korostuminen oman toiminnan kautta sekä yksilön elämänhallinta ovat viime vuosina nousseet keskeisiksi käsitteiksi kuntoutuksen kontekstissa. Samoin työn tekemisen teeseinä asiakkaan tarpeista lähtevä toiminta, asiakaslähtöisyys ja kuntoutuksen kokonaisvaltaisuus, ovat ainakin teoriassa olleet naulattuna myös kuntoutuksen hyviin työkäytäntöihin. Se, kuinka nä-

mä hyvät käytännöt toteutuvat julkisen sektorin niukkenevien resurssien ja kuntien eriarvoisessa taloustilanteessa, erottavat kokemukseni mukaan tavoitelausumat ja todellisuuden valittavan usein toisistaan.

Kokonaisvaltaisen kuntoutuskäsitteen hahmottamisen kannalta lienee olennaista hahmottaa yksilö osana laajempaa ympäröivää todellisuutta. Tämä todellisuus ja siinä tapahtuva toiminta kattavat niin lähiympäristön kuin laajemmatkin yhteiskunnalliset kontekstit ja käytännöt. Kulttuurihistoriallisen koulukunnan ja toiminnan teorian yhtenä perustajana tunnetun Aleksei Leontjevin (1997,78) mukaan ihmisten toimintaa, olipa se sitten vaikka elämänhallintaa tai vastuunottamista omasta kuntoutumisesta, ei voida koskaan tarkastella irrallaan sen yhteiskunnallisista yhteyksistä. Samaa asiaa voidaan lähestyä myös Michel Foucault'n konstituoi- van struktuurin käsitteellä. Hänen mukaansa tarkasteltava asia, tässä tapauksessa kuntoutus, ei ole tavoitettavissa ”villissä tilassa”, vaan se muokkautuu ajan ja ihmisten kokemusten, historiallisten diskurssien myötä.(Alhanen 2007,35–37.) Näin tulkittuna ympäristön merkitys kuntoutuksen tähtäävässä toiminnassa on aina olemassa ja siihen liittyvien käytäntöjen kautta enempi tai vähempi tiedostettuna

Uteliaisuus siitä, kuinka ympäristön merkitys näyttäytyy asiakkaan omaa vastuuta tavoittelevassa kuntoutusprosessissa, oli yksi tämän työn alulle paneva voima. Viime vuosien yhteiskunnallisen kehityksen myötä myös kuntoutusparadigma on ollut laajenemassa yksilön ja ympäristön vuorovaikutusta korostavaan näkemykseen. Millä tavoin ja millä suunnalla nämä vuorovaikutukset toteutuvat ja minkälaisen verkostotyön käytäntöjen avulla pyritään lisäämään yksilön vaikutusmahdollisuuksia ja voimaantumista? Kuinka yksilökeskeisyyttä korostava ja siitä rakentuva sosiaalinen todellisuus taipuu verkostotyön ideologisiin näkemyksiin ja kenen verkostoista kulloinkin on kyse? Näitä uteliaisuuttani ruokkivia pohdintoja liittyy aiheeni valintaan ja työni motivaatioon.

Toinen motivoiva tekijä liittyy hämmennykseeni, joka pohjautuu kokemuksiini muuttuneista tai vaihtelevista verkostotyön määrittelytavoista sekä sen tavoitteista. Onko sillä kuntoutuksen kannalta merkitystä, miten verkostotyö, sen kohde ja tavoitteet määritellään ja miten tehtävä työ käytännössä tapahtuu? Näiden ihmettelyni aiheiden myötä alustavaksi tutkimuskysymykseksi muotoutuu kysymys siitä, *mistä silloin puhutaan, kun puhutaan verkostotyöstä ja mitä käytäntöjä sen tekemiseen liittyy.* Näkökulma tutkimuksessa painottuu siihen, miten näiden käytäntöjen ajatellaan tukevan asiakkaan omaa vastuuta ja voimaantumista eli subjektiivisuut-

ta kuntoutuksen eri osa-alueilla. Asiakkaan roolia ja asemaa lähestytään kunkin kuntoutuksen osa-alueen erityisosaamisen ja toimintakäytäntöjen kautta, koska yhteneväistä määritelmää ja statusta kuntoutusasiakkaalle ei ole mahdollista antaa. Asiakkaat ovat erilaisia, heillä on erilaiset elämäntilanteet ja erilaiset tarpeet kuntoutukselle. Toisaalta myös asiakkuuden yksipuoliseen määrittelyyn on verkostotyöhön liittyvässä tutkimuksessa suhtauduttava tietyin varauksin. Verkostotyön viitekehyksen huomioiden työn kohde määrittyy usein yksilöä laajemmalle vuorovaikutussuhteiden kentälle.

Tutkimuskysymyksiini etsin ymmärrystä diskurssianalyysin avulla. Ensimmäisenä tarkastelun kohteena ovat historiansa kautta muotoutuneet kunkin kuntoutuksen osa-alueen lakitekstit, valtiovallan suositukset ja ohjeistukset. Seuraavaksi siirryn samaa metodologiaa käyttäen analysoimaan tekemieni haastattelujen antia nykypäivän verkostotyön määrittelylle ja käytännöille. Haastattelujen avulla pyrin tuomaan esiin sen, miten verkostotyötä tehdään, minkälaiset puhettavat määrittelevät tehtävää työtä ja millaiseen positioon ne asettavat asiakkaan. Haastateltavikseni olen valinnut kustakin kuntoutuksen osa-alueelta sosiaalityön ammattilaisia olettaen, että tutkijan ja haastateltavan yhteinen kieli ja arvoperusta lisäävät paitsi yhteistä ymmärrystä niin myös tutkimuksen luotettavuutta.

2. TUTKIMUKSEN ASEMOINTIA

Verkostotyön tekeminen, riippumatta sen määrittelytavoista, on toimintaa, joka ilmenee ja konkretisoituu erilaisissa auttamistyön arkikäytännöissä. Juuri tämä käytännönläheisyys herätti kiinnostukseni perehtyä tarkemmin sosiaalityön tutkimuksen teoreettisiin ja metodologisiin perusteisiin sekä ennen kaikkea niiden ja käytäntöjen vastavuoroiseen asemaan. Samalla se myös vahvisti näkemystäni käytännönläheisyyden ja teorian tiivistä yhteydestä niin sosiaalityön kuin sen tutkimuksen tekemisenkin kannalta. Tämä teorian ja käytännön tiivis yhteys on näkynyt myös käytäntöjen tutkimiseen liittyvissä keskusteluissa. Esillä ovat olleet asioiden teoreettinen ja metodologinen jäsentäminen sekä sosiaalityön tutkimuksen suhde muihin tulkintatieteisiin. (vrt. Mäntysaari, & Pohjola & Pösö 2009; Joan Orme ja Katharine Briar-Lawson 2010). Piirtäakseni oman tutkimuskohteeni sosiaalityön tutkimuksen kartalle koen tarpeellisena tarkastella tutkimuksen kulkua, teorian ja metodien merkitystä sekä sosiaalityön tutkimuksen asemaa laajemmin ennen oman tutkimukseni asemointia. Seuraavassa kappaleessa jäsennän näitä sosiaalityön tutkimuksen tekemiseen ja sen prosessiin liittyviä aiheita alkaen teorian ja menetelmien yleisestä merkityksestä jatkaen matkaani aina omaan tutkimukseeni

liittyvien valintojen tarkasteluun ja ontologisiin perusteisiin. Rinnalla kulkee myös pohdinta sosiaalityön tutkimuksen asemasta ja siihen liittyvistä seikoista. Olen syventänyt sosiaalityön tutkimuksellista pohjaani mm. teosten *Sosiaalityö ja teoria* (2009) sekä *The sage handbook of social work research* (2010) avulla.

2.1. Liikkeelle lähtö tutkimuksen tekemisen matkalle

Tutkimuksen tekeminen on monivaiheinen ja useasta osiosta koostuva prosessi alkaen tutkimuksen aihealueen ja sen pohjalta esiin nostettujen ja valittujen tutkimuskysymysten tai tutkimusongelmien nimeämisellä. Seuraavana tieteellisen työn tekemisen edellytyksenä on yleisesti tiedeyhteisöissä hyväksytyn käytännön mukaisesti valita käsiteltäville tutkimuskohteille relevantti tulokulma eli teoria, jonka kautta tutkittavaa asiaa lähestytään. Teorian avulla ylitetään arkitiedon rajat, kyetään järjestelmälliseen ja perusteltuun tiedon tuotantoon sekä tieteen kriteerit täyttävään toimintaan. Tieteen määritelmänä voidaan pitää tieteen teoriaan ja filosofiaan perehtyneiden professorien Leila Haaparannan ja Ilkka Niiniluodon (1986) näkemystä, jonka mukaan ”tiede on järjestelmällistä ja järkipäistä uuden tiedon hankintaa”. Järjestelmällistä se on siksi, että tiedon hankinta on yhteiskunnassa organisoitu tiettyjen instituutioiden tehtäväksi ja järkipäisyyden vaatimus perustuu taas tiedeyhteisön näkemykseen yleisesti hyväksytystä tutkimusmenetelmän käyttämisestä. (Haaparanta & Niiniluoto 1986,7-8.)

Näkemykseni mukaan sosiaalityön tutkimus sekä sen saavutukset täyttävät edellä mainitut tieteen kriteerit ja tähän perustuen näen sosiaalityön yhtenä vakiintuneena tieteenä, jonka tutkimus ei rakenteeltaan ja päämääriltään poikkea muiden alojen tieteellisen tutkimuksen tekemisestä. Muiden tieteiden tavoin se pyrkii tutkimuksen avulla saavuttamaan uutta ja ymmärrystä jäsentävää tietoa. Siinä todentuvat samat vaatimukset tieteellisen tutkimuksen etenemisestä, selittämisestä ja päättelystä sekä tutkimuksen etiikan noudattamisesta kuin muillakin tieteenaloilla. Samoin sen tavoitteena muiden tieteiden tapaan on paitsi määrällisten tutkimustulosten saavuttaminen, niin myös edistää tieteen kasvua tuottamalla uusia hypoteeseja ja teorioita, jotka ovat tosia tai ainakin vähemmän virheellisiä kuin aikaisemmat (Haaparanta & Niiniluoto 1986,17.) Tiede järjestelmänä jakautuu eri tieteenaloihin ja tämän järjestelmän mukaan sosiaalityö määrittyy Suomessa osaksi yhteiskuntatieteitä. Postmodernin tieteenkäsitteksen myötä yhteiskuntatieteiden, kuten sosiaalityön, tutkimuksen tehtävänä pidetään edellä mainittujen lisäksi myös merkitysten hahmottamista ja lisääntyvää ymmärrystä tutkittavista asioista. (Östman 1999.)

Tutkimuksessani tavoittelen lisääntyvää ymmärrystä erilaisista verkostotyön määrittelytavoista. Tutkittavana olevat määrittelytavat eivät sinällään ole irrotettavissa niitä tuottavista yhteyksistään ja näin ollen tutkimukseni kytkeytyy tiiviisti käytännön toimintaan sekä sieltä kumpuaviin verkostotyön diskursseihin. Toisaalta tutkimalla pelkästään verkostotyön määrittelyjen tapaa ja syntyä saattaisi tutkimuksen kohdealue jäädä irralliseksi ja sen merkitys arki­työn tekemisen kannalta vähäiseksi. Tästä syystä palautan aiheen teoreettisen tarkastelun jäl­keen takaisin käytäntöön pohtimalla verkostotyöhön määrittelytapojen vaikutusta asiakkaan asemaan. Käytäntöjen tutkimisella ja niiden vaikutusten pohdinnalla pyrin tuottamaan lisää puheenvuoroja sosiaalityöntutkimuksen kentälle ja omalta osaltani vaikuttamaan sosiaalityön­ tutkimuksen kiistelyynkin (vrt. esim. Kotiranta 2008,43–45.) asemaan ja arvostukseen.

2.2 Suunta kohti sosiaalityön tutkimusta ja sen asemaa

Vaikka sosiaalityö on mielestäni saavuttanut vakiintuneen aseman ja sen piirissä on tehty an­ sioituneita tutkimuksia, voidaan kuitenkin kysyä syytä sosiaalityön tutkimuksen ohueen ja osin kyseenalaistettuunkin asemaan muiden tulkintatieteiden joukossa. Kirjan Sage Handbook of Social Work Research johdannossa Ian Shaw, Katharine Briar-Lawson, Joan Orme ja Roy Ruckdeschel (2010) lähestyvät asiaa sosiaalityön ja sen tutkimuksen historian kautta. Heidän mukaansa sosiaalityön tutkimus on kulkenut muiden, joskus ajankohtaisempinakin pidettyjen tieteiden, rinnalla ja siltä on puuttunut yhtenäinen historiallinen perusta. Tutkimuksen tekemi­ nen ja siihen vaikuttaneet seikat ovat olleet tietyllä tavalla hajanaisia. Tutkimusta on tehty ajallisesti eri aikoina ja eri paikoissa ilman merkittävää yhtenäisyyttä. He lähestyvätkin sosi­ aalityön tutkimuksen historiaa monikkomuodosta käsin; he eivät puhu sosiaalityön tutki­ mksen historiasta vaan historioista. Tätä monen historian lähtökohtaa ei kuitenkaan tule ajatella tutkimuksen tekemisen esteenä, vaan päinvastoin meillä on jatkuvasti mahdollisuus vahvistaa sosiaalityön tutkimusta, luoda uutta historiaa ja olla yhdessä laajentamassa sosiaalityön tutki­ musta metoditason tarkastelusta aina siihen liittyviin ajattelutapoihin ja teoreettisiin pohdin­ toihin saakka. (Shaw ym. 2010,6–7.)

Tieteenalana sosiaalityön historiaa tai historioita tarkasteltaessa tulee huomioida myös sosi­ aalityön ja sen tutkimuksen suhteellisen lyhyt kehityskaari verrattuna esim. lääke-, oikeus- ja kasvatustieteisiin, joiden juuret yltävät aina antiikin Kreikan ja Rooman aikoihin asti. 1800- luvun loppupuolta pidetään nykyisen pohjoisamerikkalaisen ja eurooppalaisen sosiaalityön alkamisajankohtana. Huolimatta historiansa moniulotteisuudesta tai sen verrattain lyhyestä

ajallisesta kestosta voidaan sosiaalityön syntyhistoriasta ja tutkimuksen tekemisestä löytää ajasta ja paikasta riippumattomia yhteisiä tekijöitä: esimerkiksi sodat, nopea teollistuminen ja kaupunkilaistuminen. Sosiaalityöllä ja sen tutkimuksella on ollut ja on edelleenkin tiivis yhteiskunnallinen yhteytensä. Tähän viittaa myös sosiaalityön teoriaa tutkinut ja kansainvälistä arvostusta omaava Malcolm Payne (2006) kehotuksessaan tarkastella sosiaalityön luonnetta ja sen tehtäviä huomioiden myös niihin liittyvät yhteiskunnalliset ja poliittiset ulottuvuudet (Par-ton, Nigel & Stuart Kirk 2010.)

Tutkimusaiheenani olevat verkostotyön käytännöt liittyvät myös osaltaan nykyiseen poliittiseen päätöksentekoon ja yhteiskunnalliseen kehityskulkuun. Paras -hankkeen tavoitteen mukaisesti toteutetut kuntaliitokset ja kuntien yhteistoiminta alueet kasvattavat sosiaali- ja terveydenhuollon vastuualueiden väestöpohjaa sekä toiminnan suunnittelun ja toteutuksen tueksi peräänkuulutetaan sektorirajojen ylittävää yhteistyötä, joka teksteissä on jo muotoutunut yksinkertaisesti verkostotyöksi. Näissä diskursseissa verkostotyö linkittyy suomalaisen yhteiskunnan rakenteellisen muutoksen tueksi ja toteuttamisvälineeksi. Tämän merkityssisällön tarkempi analysointi ja sen vaikutus asiakkaan asemaan kytkee tutkimukseni tiiviisti yhteiskunnalliseen kontekstiinsa. Samanaikaisesti tulee myös huomioida merkitystenantoon liittyvät ja ajallisesti muuttuvat tiedon käsitykset, joiden esille tuonti edellyttää katsauksen historiallisiin teksteihin.

Sosiaalityön tutkimuksen tiivis yhteys käytäntöihin ja ylipäätään koko yhteiskunnalliseen kontekstiin on osaltaan vaikuttanut sosiaalityön tutkimuksen tieteelliseen asemaan ja nähdäk-seni se on osin nakertanut myös sille kuuluvaa arvostusta. Kritiikkiä on saanut osakseen erito-ten selkeiden teorioiden puute. Asioita on tutkimuksen tasolla analysoitu, mutta ne eivät ole jäsentyneet teoriatasolle saakka (Mäntysaari, & Pohjola & Pösö 2009,10). Huolimatta tästä tutkimuksen ja käytännön läheisyyden saamasta kritiikistä on tällä yhteydellä mielestäni pal-jonkin annettavaa itse tutkimukseen ja mahdollisten teorioiden kehittämiseen sekä myös tut-kimustulosten käytäntöön soveltamiseen. Steve Trevillion (2010) käsittelee asiaa mikrotason vaikuttamisen kautta. Hänen mukaansa sosiaalityön tutkimuksen merkittävyys näyttäytyy käytännön arkityön yhteydessä usein selvempänä kuin meso- (ryhmä ja organisaatio) ja mak-ro- (yhteisö ja kansainvälisissä) tasoilla. Parhaassa tapauksessa sosiaalityön tutkimus tuo mik-rotasolla toimittaessa lisää valmiuksia siihen arjen monimutkaiseen vuorovaikutustilantee-seen, jossa sosiaalityötä päivittäin tehdään. (Trevillion 2010, 170–171.)

Samaan asiaan viittaavat myös Joan Orme ja Katharine Briar – Lawson (2010, 50-51), joiden mukaan käytännön läheisyys antaa tutkimukselle ja sitä kautta yhteiskunnalle tärkeää tietoa sosiaalisista ongelmista ja niiden luonteesta. Tämä tiedonanto ei kuitenkaan tapahdu tyhjiössä, vaan vaatii ensinnäkin tutkijan yhteistyötä, vastavuoroisuutta ja vuoropuhelua muiden tutkijoiden, päättäjien, ammattilaisten ja palvelujen käyttäjien välillä. Tämän vastavuoroisuuden kautta tutkimustuloksia voidaan soveltaa olemassa olevaan tietoon ja teorioihin ja sitä kautta syntyy myös mahdollisuus kehittää niitä. Näin sosiaalityön tutkimuksella saavutetaan heidän mukaansa vakaa ja perusteltu asema myös yhteiskunnan päättäjien keskuudessa.

Nähdäkseni tämän aseman saavuttamisella on vahva tilaus myös tämänhetkisessä suomalaisessa yhteiskuntakeskustelussa. Nykyisiin sosiaalialan tuottavuus-, tehokkuus- ja kilpailutuspuheen rinnalle on syytä tuottaa vaikuttavuuspuhetta sekä asiakkaan näkökulmasta että myös sosiaalityön professiosta ja tutkimuksesta käsin. Käytännöistä ja niiden tutkimisesta välittyvä ja rakentuu kuva siitä sosiaalisesta todellisuudesta, jossa tämänhetkisen yhteiskunnan ja sen harjoittaman sosiaalipolitiikan suhteen tällä hetkellä elämme. Kehittyäkseen ja saavuttaakseen vakaan ja varteenotettavan aseman sosiaalityön tutkimus ja käytännön työ tarvitsevat toinen toisiaan. Mielestäni merkittävää käytännön työn ja tutkimuksen välisten suhteiden tarkastelussa on huomioida niiden vastavuoroinen asema.

Joan Orme ja Katharine Briar-Lawson (2010, 49) lähestyvät myös sosiaalityön haurasta tiedeperustaa viitaten kolmeen eri tekijään. Näistä ensimmäisenä he nostavat esiin sosiaalityön ja muiden sosiaalitieteiden teoriapohjien läheisyyden, toisena sosiaalityön tutkimuksen tavoitteen dualistisen päämäärän sekä kolmantena sosiaalityön käytännön ja teorian yhteen kietoutuneiden suhteiden merkityksen. He tuovat esille sosiaalityön tutkimukseen liittyvien teorioiden läheiset suhteet psykologiaan, sosiologiaan ja sosiaalipolitiikkaan. Heidän mukaansa vaikutteita on nähtävissä myös politiikan, talouden ja filosofian tieteen alojen teorioista. Tämä muiden tieteiden teoriapohjien läheisyys vaikeuttaa itse sosiaalityön teoriaa eriytymästä omaksi tieteenalaksi ja näin ollen myös hankaloittaa sen itsenäisen merkityksen ja vakuuttavuuden kasvua muiden siihen läheisesti liittyvien tieteenalojen joukossa.

Sosiaalityön tutkimuksen dualistisella tavoitteella he näkevät alan tutkimuksen painopisteenä olevan sekä rakenteellisen että yksilöön keskittyvän tutkimuksen. Rakenteellisen tutkimuksen mahdollisuudet tulisivat heidän mukaansa näkyviin ennen kaikkea yhteiskunnallisen päätöksentekoon vaikuttamisena. Kolmanneksi sosiaalityön teorioiden käytännön läheisyyttä kuvaa

sosiaalityön tutkimuksen keskittyminen pääosin kuvailemaan erilaisia yksittäisiä sosiaalisia epäkohtia. Jotta sosiaalityön tutkimus ja siihen liittyvä teoriaperusta saisi tarvittavaa painoarvoa myös poliittisessa keskustelussa, ja jotta se kykenisi myös vaikuttamaan yhteiskunnallisiin olosuhteisiin, tarvitaan laajempaa tutkimusta liittyen myös sosiaalityön omaan teoriakehittelyyn. (Orme & Briar-Lawson 2010, 49–51.)

Samaan asiaan viitataan myös suomalaisessa Sosiaalityö ja teoria -kirjan johdannossa (Mäntysaari ym. 2009.) Kirjoittajat pohtivat millainen paikka ja tilaus voisi sosiaalityössä olla sen omille metateorioille, jotka vastaisivat erityisesti sen ontologisiin ja epistemologisiin kysymyksiin. He nostavat sosiaalityön ja sen tutkimuksen ajankohtaisena haasteiksi metatasolla tapahtuvan analysoinnin, oman tietoperustan jäsentymisen sekä sen kautta tapahtuvan ja sen lähtökohdista rakentuvan ymmärryksen haltuunoton. (Mäntysaari ym. 2009, 12.) Metatasolle pyrittäessä ja siellä liikuttaessa tulee mielestäni muistaa se, että kysymyksessä ovat teoriat monikossa ja kaivattua ymmärrystä rakennetaan ja jäsennetään monen eri näkökulman kautta. Näkemykseni mukaan sosiaalityöllä ja sen tutkimuksella on ja tulee tulevaisuudessakin olla oma paikkansa yhteiskunnassa ja yhteiskunnallisessa keskustelussa. Se, kuinka tämä asema muotoutuu ja minkälaisen painoarvon se saa, on haasteena tulevien tutkimusten ja teorianmuodostuksen parissa työskenteleville. Lähtökohdana pitäisin kuitenkin sosiaalityön arvoista lähtevää ja niihin tukeutuvaa toimintaa, oli kyse sitten mikrotasolla vaikuttaminen tai laajempien metatason teorioiden kehittelyn.

Tutkimuskohdetta ei tieteellisessä tutkimuksessa lähestytä sattumanvaraisesti ja kaikin mahdollisin keinoin, vaan koko tutkimustyötä ohjaa taustalla vaikuttava ja ennalta valittu teoria (joka tosin voi muuttua prosessin aikana). Mikko Mäntysaari ja Richard Weatherley (2010) näkevät teorian olevan koko tutkimusprosessin kannalta keskeisessä osassa, mutta samalla he myös toteavat teorian määrittelyn olevan suhteellisen vaikeaa. Vertauskuvana teoriasta he lainaavat kirkonisä ja filosofi St. Augustinen näkemystä; ”Teoria on kuin aika, kaikki tiedämme mitä se on, mutta sen määrittely ei ole helppoa”. Seuraavassa kappaleessa pyrin nostamaan tämän, tutkimuksen tekemisen kannalta keskeisen asian eli teorian, lähempään tarkasteluun. Tämän tarkastelun avulla pyrin selkeyttämään omaa työtäni ohjaavaa teoriapohjaa ja valintaani liittyviä päättelypolkujani.

2.3 Teoria tutkimuksen kivijalkana

Antti Eskola on aikoinaan nähnyt teorialla kaksi tehtävää: teoria keinona ja teoria päämääränä. Laadullisessa tutkimuksessa teoria ohjaa tutkijan tiedon hankintaa, jäsentää ja systematisoi sitä ja toimii ikään kuin välineenä tutkimuksen suorittamiselle. Tällöin teoria nähdään keinona tutkimuksen tekemiselle. Vastaavasti taas teoria päämääränä pitää teoriaa itseään tutkimuskohteena ja pyrkii tutkimaan ja kehittämään sitä edelleen (Eskola 1975,161–164; Eskola & Suoranta 2008,81). On sitten kyse teoriasta keinona tai päämääränä, niin ohjaa tutkijaa siihen, mitä ja mistä etsiä, sekä miten saadut huomiot jäsentyvät ja organisoituvat tutkimuksen tekemisessä. Samalla teorian kautta voidaan lähestyä ilmiöiden vaikutuksia, mahdollisia syyseuraussuhteita sekä nostaa esille ilmiöiden välisiä keskinäisiä suhteita (Mäntysaari & Weatherley 2010, 181–186).

Suomessa sosiaalityön tutkimukseen liittyvää teoreettista keskustelua on Mäntysaaren ym.(2009,8–12) mukaan viime vuosiin saakka käyty suhteellisen vähän ja sekin on keskittynyt lähinnä satunnaisiin ja yksittäisiin näkökulmiin. Käytyjen keskusteluiden toistuvana teemana on noussut esille pohdintaa siitä, mistä lähtökohdista käsin sosiaalityötä voidaan määritellä osaksi yhteiskuntatieteitä. Kysymyksiä on esitetty aina tieteenalan teoreettisista juurista nykytilanteen ja tulevaisuuden ymmärtämiseen saakka. Teorian ja käytännön toisiinsa kiinteästi liittyvää suhdetta on pyritty selventämään jakamalla teoriaorientaatioita sen mukaan, mistä tulokulmasta ne tutkittavaa asiaa lähestyvät. Teoriat sosiaalityöstä eli (*theories from social work*) avaavat laajasti sitä, mitä sosiaalityö on, pitäen myös sisällään sen yhteiskunnalliset funktiot, päämäärät ja periaatteet. Teoriat sosiaalityössä (*theories in social work*) nostavat esiin käytännön toiminnan, sen prosessit, sisällölliset asiat, reunaehdot, eettiset suhteet ja työn merkityksen pohdinnat. Kolmannen teoriaorientaation jakoperusteen keskiössä ovat sosiaalityön kohteeseen, ihmisten todellisuuteen liittyvät ja usein monimuotoiset sosiaaliset ongelmat. Neljäs tulokulma (*theories of social work research*) nostaa sosiaalityön tutkimuksen omaksi ulottuvuudeksi. Tässä orientaation pohjana on käytännöistä irrottautunut, niitä ulkopuolelta tutkiva ja analysoiva, teorioita hyödyntävä ja niitä tuottavat sosiaalityön tutkimuksen teoriat. (Mäntysaari ym. 2009,7-9.)

Verkostotyön käytäntöjen tutkimisen teoriaorientaation asemoinnin suhteen merkityksellistä on, määrittyvätkö ne yksittäiseksi menettelytavaksi vai koko toimintaa ohjaavaksi ajatusmalliksi. Mikäli verkostotyö nähdään yhtenä vaihtoehtoisena keinona tilanteeseen puuttumiselle,

niin käytäntöjen tutkiminen sijoittuu sosiaalityön sisällä (*theories in social work*) pohjautuvaan teoriaorientaation. Tällöin kyse on pitkälti metodien hallinnasta ja niiden käytöstä, intervention keinoista. Mikäli taas verkostotyö nähdään, sen kehittäjänäkin tunnetun professori Jaakko Seikkulan (1994,53) mukaan ”..*pikemminkin työntekijää ohjaavana periaatteena, kuin tietynä toimintamuotona*”, ” niin tutkimus paikantuu työntekijän orientaatioon ja tapaan hahmottaa yksilö osana laajempaa todellisuutta. Oman tutkimukseni paikka ja tulokulma asioihin määrittyy tarkemmin tutkimuksen edetessä ja se on pitkälti riippuvainen aineistosta esiin nousevista verkostotyön määrittelytavoista.

Mikko Mäntysaari ja Richard Weatherley (2010) vertaavat tutkimuksen tekemistä käytännön sosiaalityön tekemiseen. Näin siksi, että niin tutkija kuin käytännön työtä tekevä sosiaalityöntekijä omaavat tieteeseen perustuvan tietopohjan ja molemmat käyttävät tarvittavan tiedon keräämiseen samanlaisia menetelmiä ja perusteita. Käytännössä ongelman ratkaisu vaatii tiedon keräämistä, sen analysointia ja johtopäätöksen tekemistä eli se noudattaa kutakuinkin tieteellisen tutkimuksen prosessia. Kokemukseni mukaan näistä asioista ei arkityössä ole käyty sen suurempaa keskustelua. Prosessin kulku on ollut vähemmällä tarkastelulla, toisin kuin yksittäisiin metodeihin liittyvät pohdinnat. Työvuosieni varrella on kollegojen kanssa käyty lukuisia kädenvääntöjä siitä, mikä ja minkälainen työskentelytapa olisi se hedelmällisin ja asiakkaan tilanteen kannalta paras. Kyseessä on mielestäni ollut eri metodien kamppailu ja niissä yhteyksissä teoreettinen pohdinta sekä prosessin kulku ovat jääneet vähemmälle huomiolle. Sama suuntaus on kokemuksesi mukaan ollut nähtävissä myös eri koulutus- ja kurssi-tilanteissa sekä kehittämistyössä. Teoriat ja niihin liittyvät pohdinnat ovat jääneet ikään kuin vallalla olevien metodikeskustelujen varjoon. Uskaliaasti väittäisi tämän metodikeskeisyyden olleen vallitsevana sekä käytännön työn kuin tutkimuksen tekemisenkin suhteen, ja täten tilausta olisi myös vahvemmin teoriaa päämääränään pitävälle tutkimukselle.

Kuten Alasuutari (1995) toteaa, on teorian merkitys laadulliselle tutkimukselle merkittävä. Sen avulla aineistosta esiin nousseita havaintoja tarkastellaan tietystä, eksplisiittisesti määritellystä näkökulmasta eli teoreettisesta viitekehyksestä käsin. Teoreettisen viitekehyksen avulla pyritään pääsemään ikään kuin havaintojen ”taakse” ja tekemään ero havaintojen ja tutkimuksen tuloksien välillä. Pelkästään teoreettisen viitekehyksen valinta ei kuitenkaan yksinään riitä havaintojen erottamiseen tutkimustuloksista, vaan siihen tarvitaan selkeä tutkimusmetodi. Tutkimusmetodin avulla tuotetaan erilaisia havaintoja sekä tulkitaan ja arvioidaan näiden havaintojen merkitystä tutkimuksen aihealueen ja luotettavuuden suhteen. (Alasuutari 1995,68-

73.) Näkemykseni mukaan sekä teorian että metodin/ metodien valinnat ovat tutkimuksen tekemisen ja sen tulosten kannalta tärkeitä ja tutkimuksen tekijältä harkintaa vaativia asioita. Tarjolla on lukuisia eri lähestymistapoja, joiden suhteen on tehtävä valintoja. Seuraavaksi tarkastelen omaa matkaani teoreettiseen viitekehyksen ja sen kanssa vuoropuhelua käyvän metodin löytymiseen.

2.4 Tutkimukseen sisälletulo – Tutkimuksen diskurssianalyttinen tulokulma

Tutkimuksen viitekehyksen ja metodin valinnan yhteydessä on syytä muistaa tutkijan omien valintojen olevan vain yksi mahdollinen lähestymistapa ja tulokulma muiden joukossa. Jackie Powell ja Blanca Ramos (2010, 238–239) tuovat esiin sen, kuinka tutkimuksen avulla tuotettu ymmärrys ympäröivästä maailmasta on riippuvainen tutkimusprosessin aikana tehdyistä valinnoista sekä siinä käytetyistä metodeista. Tästä syystä he pitävät vastuullisen tutkimuksen yhtenä kriteerinä tutkijan perehtymistä siihen, millaisilla eri menetelmillä ja miten toimimalla tutkimuksen tavoite pyritään saavuttamaan.

Oman pro gradu tutkimukseni teoreettisen viitekehyksen valinnan aloitin pelkistämällä alustavan tutkimuskysymykseni mahdollisimman yksinkertaiseen muotoon nähdäkseni mihin asioihin pyrin tutkimukseni avulla vastaamaan. Alkuvaiheen tutkimuskysymys hahmottui pelkistettynä versiona ammatillisten käytäntöjen tarkasteluun ja niiden vaikutuksiin asiakkaan asemaan. Tämä kiinnostus käytäntöjen tutkimiseen johti puolestaan pohdintaan niiden synty- mekanismista sekä näiden mekanismien muotoutumiseen kulloinkin vallalla olevaan, julki- tuotuun muotoonsa. Tutkittavina olevista käytännöistä ja asiakkaan asemasta eri konteksteissa ja eri aikakausien kautta tuotetut kuvaukset vaihtelivat. Tätä vaihtelevuutta vahvisti myös omien työvuosien kautta saatu käytännön kokemus. Näihin muuttuviin merkityksenantoihin kiinni pääsemiseksi tutkimusmatkani johti diskurssitutkimuksen tai toisella nimellä tunnetun diskurssianalyysin pariin.

Pietikäinen & Mäntynen (2009) pitävät diskurssianalyttistä tutkimusta laajana sekä väljänä teoreettisena viitekehyksenä. Luonteeltaan se on monitieteellistä, ja sitä harjoitetaan monilla eri tieteen aloilla. Eri tieteenaloilla on erilaiset tavoitteet ja perinteet, ja tästä johtuu myös se, että diskurssitutkimuksen käsitteitä käytetään osittain samassa ja osittain eri merkityksessä tieteenalasta riippuen. Diskurssitutkimuksen peruslähtökohta liittyy laajempaan tieteelliseen viitekehykseen, sosiaaliseen konstruktionismiin, jossa tarkastelun kohteena on sosiaalisen

todellisuuden ja merkitysten rakentuminen (Pietikäinen & Mäntynen 2009,12;22). Tarkemmin määriteltynä konstruktionistisuudella tarkoitetaan jokapäiväisen kielenkäytön jäsentämistä tulkinnallisina ja todellisuutta aktiivisesti tuottavina ja muokkaavina käytäntöinä (Jokinen & Suoninen 2000,7).

Suomalaisiin yhteiskuntatieteisiin omaksuttu diskurssianalyysin traditio on muotoutunut läheisissä suhteissa ja vuorovaikutuksessa brittiläinen tradition kanssa (Suoninen 2006,17–18). Kirsi Juhilan (2006) mukaan brittiläisen diskurssianalyysin tradition sisällä toimii ja vaikuttaa kaksi toisistaan poikkeavaa koulukuntaa, Manchesterin ja Loughborough`n koulukunnat. Manchesterin koulukunnan edustajia kutsutaan realistisiksi ja Loughborough`n vastaavasti relativistisiksi diskurssianalytikoiksi. Näiden suuntausten välillä käydään vilkasta keskustelua tutkijan valitsemasta lähestymistavasta ja suhteesta episteemiseen ja ontologiseen konstruktionismiin. Realistinen suunta edustaa ontologista ja relativistinen episteemistä konstruktionismia. Nämä kaksi konstruktionismin suuntausta auttavat tutkijaa hahmottamaan ja jäsentämään sitä, miltä suunnalta lähestyä kulloinkin tutkittavana olevaa aineistoa. Ontologisessa konstruktionismissa tekstien ja puheen ulkopuolella ajatellaan olevan ei-diskursiivisia maailmoja, esimerkiksi mielen, ruumiin ja instituutioiden maailmat. Tällöin diskurssianalyysin tehtävänä on, paitsi selvittää miten maailmoja rakennetaan erilaisissa kielellisissä käytännöissä, niin myös tutkia näiden ei-diskursiivisten maailmojen ja diskursiivisten käytäntöjen vastaavuutta. Diskurssitutkimus lähestyy tällöin yksittäisten puhetilanteiden tai tekstien rajoja suhteuttamalla ne aineistossa rakentuviin merkityksien laajempiin kokonaisuuksiin, esimerkiksi mainittakoon ihmismieli, ruumiillisuus tai yhteiskunnalliset rakenteet. Episteeminen konstruktionismi ei vastaavasti ota kantaa siihen, onko kielen ulkopuolella olemassa todellisuutta vai ei. Se sivuttaa tutkittavana olevan ilmiön ontologiset ominaisuudet ja keskittyy kielelliseen toimintaan. Siinä diskurssianalyttinen tutkimus kiinnittyy ja palautuu kieleen ja tutkimuksen tehtävänä on selvittää, miten maailmasta kielellisissä käytännöissä tehdään tosi. (Juhila 2006, 160–167.)

Tutkimukseni suhde ontologiseen ja episteemiseen konstruktionismiin ja käytäntöjen tarkastelun diskurssianalyttiseen tulokulmaan saa vaikutteita monikymmenvuotisesta työhistoriastani. Tutkimuskohteena olevat verkostotyön käytännöt eivät pitkän, joskin subjektiivisen kokemukseni mukaan, ole rakentuneet kulloinkin vallalla olevaan olomuotoonsa yksinomaan kielellisten merkityksien, puhutun ja kirjoitetun tekstin kautta. Niiden taustalla vaikuttavat myös laajemmat ja monimuotoiset sidokset ei-diskursiivisiin maailmoihin sekä niiden ajallisuus.

Pelkästään kielellisten käytäntöjen tutkiminen todellisuuden rakentajana ei mielestäni kykene tuottamaan tutkimukseni kannalta riittävän kattavaa tulosta. Tähän perustuen tulen tarkastelemaan verkostotyöhön liittyviä diskursseja ja niiden merkitystä myös suhteessa niiden taustalla oleviin kulttuurisiin ja historiallisiin sidoksiin. Tämän ontologisen diskurssitutkimuksen näkökulman valinnan koen tukevan tutkimuskohteen moniulotteisuuden hahmottamista ja vaikuttavan osaltaan relevantin tutkimustuloksen saavuttamiseen. Tätä näkökulmaa tulen valottamaan tutkimukseni tekstiaineiston avulla.

Alustavan tutkimuskysymykseni toinen osa eli asiakkaan aseman paikantaminen verkostotyön käytännöissä asetti tutkimuksen tekemiselle seuraavaksi kysymyksen siitä, minkälaisen asioiden vaikutuksesta asiakkaan asema kulloinkin muotoutuu. Tarkemmat analysoinnin välineet tähän kysymykseen mahdollisti ranskalainen historioitsija ja filosofi Michel Foucault (1926–1984) ja hänen ajattelunsa anti käytäntöjen muotoutumisen tutkimiselle sekä diskurssianalyysille.

2.5 Foucault`n filosofian ulottuvuuksia ja niiden tulkintoja

Foucault`n ajatuksia on hyödynnetty monilla eri tieteenaloilla, ja niitä on tulkittu monen eri tutkijan taholta. Suomalaisista tutkijoista merkittävän panoksensa Foucault`n tuotannon tulkintaan ja sen sovellutuksiin ovat antaneet, muutamia mainitakseni, sosiologi Ilpo Helén, politiikantutkija Mika Ojakangas, sosiaalishistorioitsija Matti Peltonen sekä kasvatussosiologi Sari Husa. Kaikki mainitut henkilöt edustavat eri tieteenalaa ja ovat mielestäni osaltaan todistamassa sitä, kuinka monipuoliseen ja eri näkökulmista lähestyvään tulkintaan Foucault`n tuotanto taipuu.

Tämän tutkimuksen kannalta keskeisinä lähteinä on käytetty Foucault`n teoksia Tarkkailla ja rangaista (1980) sekä tietyin osin teosta Seksuaalisuuden historia (1998). Tutkimuksessa on hyödynnetty myös Foucault`n ajatteluun ja filosofiaan perehtyneen ja aiheesta väitöstutkimuksen tehneen Kai Alhasen (2009) sekä sosiaalityön professori Kirsi Juhilan laajaa ja monipuolista yhteiskuntatieteisiin perustuvaa Foucault tuntemusta ja tuotantoa. Ohittaa ei voida myöskään Juhilan yhteistyötä Eero Suonisen ja Arja Jokisen (1993, 2006) kanssa ja ennen kaikkea tämän yhteistyön merkittävää antia diskurssianalyysia koskevassa tutkimuksissa ja sovellutuksissa. Heidän lisäksi diskurssitutkimukseen on tutustuttu myös Sari Pentikäisen ja Anne Mäntysen (2009) tuotannon kautta. Seuraavaksi tarkastelen niitä tekstejä, jotka ovat

tutkimukseni kannalta keskeisessä asemassa, vaikuttaen näin sen teoreettisiin ja metodologisiin valintoihin.

Foucault'n ajatuksien ja tekstien paikantaminen yhdelle tietylle tieteen filosofiselle alueelle lienee mahdotonta. Strukturalismi, marxismi, dekonstruktionismi, ja postmodernismi ovat niitä, joilla kaikilla on jokin suhde Foucault'n ajatteluun ja filosofiaan. Vaikutteita on nähtävissä myös Martin Heideggerin, Immanuel Kantin ja Friedrich Nietzschen ajattelusta. Foucault'n ajattelulla ja hänen kirjoituksillaan on ollut suuri vaikutus useilla eri tieteenaloilla, etenkin yhteiskuntatieteissä, historian tutkimuksessa ja tieteenhistoriassa. (Husa 1995, 1.)

Foucault'n tuotanto jaetaan yleensä hänen itsensä nimeämien lähestymistapojen mukaan ajallisesti ensin ilmestyneeseen tiedon arkeologiaan sekä sitä seuranneeseen vallan genealoggiaan. Tiedon arkeologiassa lähestytään yhteiskunnallisten instituutioiden ja niiden ajan saatossa muotoutuneiden käytäntöjen tutkimista ja genealogia jatkaa tiedon arkeologian synnyttämiä ajatuksia syventäen ja muokaten niitä sekä korostaen niihin liittyvien valtasuhteiden merkitystä ja analyysiä (Foucault 1972, Husa 1995, Alhanen 2007, Antikainen 2007).

Tässä yhteydessä on syytä huomioida yllämainitun, tuotannon ajallisen jaon, keskittyvän lähinnä yhteiskuntatieteelliseen kirjallisuuteen ja siinä keskeiseen asemaan nousseeseen Foucault'laiseen metodiin eli diskurssianalyysiin. Kritiikkiä diskurssianalyysin merkittävää asemaa kohtaan sekä Foucault'n mieltämistä pelkästään diskurssiteoreetikkona on perusteltu sen muodostamalla vajavaisella Foucault-kuvalla. Sen puutteena pidetään tutkimuskohteen ongelman asetteluun liittyvän historian unohtamista ja keskittymistä liiaksi itse tutkimuskohteeseen. Vaarana nähdään tällöin metodologisen tutkimusotteen sekä metodikirjallisuuden muodostuvan liian yksipuoliseksi ja Foucault'n aseman kulttuuri- ja sosiaalishistoriallisen näkökulmasta jäävän ikään kuin diskurssianalyysin varjoon. (Peltonen 2010).

Yllämainittuun kritiikkiin on mielestäni helppo yhtyä, mikäli diskurssianalyysiä käytetään pelkästään analysoimalla kielellistä toimintaa huomioimatta siihen liittyvän kontekstin historiallisia ja yhteiskunnallisia ulottuvuuksia. Diskurssianalyysistä oppikirjan kirjoittaneiden tutkijoiden Sari Pietikäisen ja Anne Mäntysen (2009) mukaan diskurssin käsite nähdään kahdessa eri merkityksessä; yksiköllisenä, kielenkäytön sosiaalista toimintaa kuvaavana sekä moniköllisenä, jolloin se kuvaa historiallisesti syntyneitä tapoja ja merkityksenantoja, joiden tunnistettavuus ulottuu laajalle kieliyhteisöön. Olennaista diskurssin käsitteen suhteen on nähdä se jatkumona kielenkäytön mikrotason ja yhteiskunnallisen sekä historiallisen makrota-

son välillä. (mt. ,26–27.) Näin määriteltynä tavoittavat diskurssin käsite sekä diskurssianaalyysi mielestäni kulttuurissa ilmenevän kokemuksen sekä tätä kokemusta konstituoivan struktuurin ja tuovat näin esiin myös kritiikissä kaivatun, Foucaultin kulttuurihistoriallisen näkökulman. Yhteiskuntatieteissä käytettyyn diskurssianalyysin kritiikkiin voidaan mielestäni vastata julkituomalla sen ontologiset ja episteemiset sidokset kulloinkin tehtävän tutkimuksen suhteen.

2.6 Foucaultin ajattelun keskeisiä käsitteitä

Foucaultia pidetään epäsystemaattisena ja vaikeaselkoisena ajattelijana. Hän on muuttanut keskeisiä käsityksiään useaan kertaan ja tulkinnut aikaisempia tutkimuksiaan uudelleen uusien käsitteiden kautta. Foucault sanoo itse tekevänsä tämän tietoisesti, koska ei usko suurien, kattavien käsitejärjestelmien rakentamisen mielekkyyteen, vaan esittää filosofian tehtäväksi ajatella ongelmia jatkuvasti uudelleen. (Alhanen 2007,14.) Seuraavassa tarkastelen muutamia Foucaultin tuotannon keskeisimpiä käsitteitä sekä hänen filosofiansa perusajatuksia.

Foucaultin filosofian haltuunoton sekä sen pohjalta tapahtuvan empiirisen tutkimuksen ymmärtämisen ja jäsentämisen kannalta keskeisenä pidetään käytännön käsitettä (Juhila 2009,50; Alhanen 2007,12, 34). Käytännön käsitteen kautta lähestytään myös hänen tuotantonsa kentties tunnetuimpina pidettyjä tutkimuksia, joissa kohteina ovat tiedon, vallan ja etiikan käytäntöihin kohdistuvat analyysit. Foucault itse kutsuu näitä tiedon (*savior*), vallan (*pouvoir*) ja etiikan (*ethique*) tutkimusakseleiksi. Tutkittaessa tiedon akselia analysoinnin kohteena ovat ne diskurssit, joita tuolloin omana aikanaan pidettiin totuutena. Foucaultin itsensä mukaan tällöin on kysymys totuuden historiallisesta muotoutumisesta, ja sen vaikutuksista ihmisten itseymmärrykseen. Vallan tutkimusakselilla analysoidaan vastaavasti sitä, miten ihmisten hallintaan liittyvät käytännöt ovat muodostuneet, kehittyneet ja levinneet yhteiskunnassa sekä minkälainen yhteys sillä on tietoon. Etiikan akselilla Foucault puolestaan havainnoi ja tulkitsee käytäntöjä, joiden avulla ihmiset muodostavat tietynlaisen suhteen itseensä ja käyttäytymiseensä, tullakseen moraalisten toimintapäätöstensä tekijöiksi, moraalisubjekteiksi. Foucaultin mukaan itsesuhteen rakentuminen on aina yhteydessä totuuden ja hallinnan käytäntöihin. Näin ollen nämä kolme tutkimusakselia muodostavat käytäntöjen tutkimisen suhteen kokonaisuuden. Ja huolimatta siitä, valitsemme ensisijaiseksi tutkimuskohteeksi tiedon, vallan tai etiikan käytäntöihin liittyvän tutkimuksen, emme voi Foucaultin mukaan täydellisesti erottaa yhtä akselia muista käytäntöjen tutkimuskentistä. Tutkimusakseleiden suhteet toisiinsa nähdään täydentäviä, ei toisiaan poissulkevia. (Alhanen 2007,32–34.)

Käytännön käsitteet Foucault erottelee diskursiivisiin ja ei-diskursiivisiin käytäntöihin. Diskursiiviset käytännöt ovat niitä, jotka ohjaavat sitä, mitä diskursseissa voidaan sanoa ja mitä ei (myös tekstin muodossa). Ei-diskursiivisia ovat yksinkertaisesti kaikki ne muut, ei – kielelliset käytännöt. (Alhanen 2007,30.) Mikäli taas diskurssi yhdistyy jonkin diskurssin ulkopuolella olevan elementin kanssa, käytetään näiden kokonaisuuksista terminä Foucault´n filosofiaa termiä dispositiivi. (Peltonen 2008,172.)

Sosiaalityön tutkimuksen kannalta voi Foucault´n ajattelu tuntua vaikeaselkoiselta ja vieraalta. Tutummaksi asia käy, kun pysähdymme miettimään työn tekemisen arkea ja sitä, mistä arkityön tekeminen koostuu. Toteutamme työssämme jatkuvasti erilaisia käytäntöjä ja näihin käytäntöihin liittyvät omat kytkökset niin vallan, tiedon kuin etiikan suhteen. Foucault´n ajatteluun perehtynyt sosiaalityön professori Kirsi Juhila (2009) selventää näitä käytäntöjä tuomalla esille, kuinka kielelliset käytännöt muodostuvat pitkälti puheesta ja teksteistä eli siitä, miten asiakkaiden kanssa keskustellaan ja miten heistä keskustellaan, kirjataan ja raportoidaan. Samoja kielellisiä käytäntöjä ovat sosiaalityötä ohjaavat kirjoitetut tekstit, kuten lait, asetukset ja toimintasuositukset. Sosiaalityöhön ja sen asiakkaihin liittyvät tutkimuksetkin ovat kielellisiä käytäntöjä. Ei- kielellisiä käytäntöjä ovat vastaavasti sosiaalis- arkkitehtoriset puitteet ja niiden tuottamat asetelmat, joissa ihmiset kohtaavat toisiaan. Näistä puitteista esimerkkinä on vankila ja sen olomuotona tietyt pakottavat rakenteet. (Juhila 2009, 50–51.)

2.6.1 Objektivointi ja subjektivointi käytäntöjen keskiössä

Käytäntöjen tutkimisessa Foucault´lla nähdään olevan yksi ydinteema ylitse muiden, ja tämä teema käsittelee objektionnin ja subjektivoinnin leikkauspistettä institutionaalisissa käytännöissä (Alhanen 2007,22; Juhila 2009,52). Vaikka Foucault viittaaakin näillä institutionaalisilla käytännöillä erilaisten yhteiskunnallisten tiede-, rangaistus-, terveys-, ja hyvinvointi- instituutioiden toimintaan, voidaan Juhilan (2009,52) mukaan myös sosiaalityötä pitää sen kaltaisena hyvinvointi-instituutiona, jonka käytännöissä objektivointi ja subjektivointi ovat keskeisenä osana ammatillista toimintaa.

Objektivointi ja subjektivointia ei tule pitää toisilleen vastakkaisina asioina, vaan nämä toiminnot liittyvät erottamattomasti toisiinsa. Objektoivat käytännöt pyrkivät ohjaamaan ihmisiä määrätynlaisiin rooleihin ja käyttäytymiseen, toisin sanoen omaksumaan tietynlaisen subjektivisuuden (Alhanen 2007,22). Sosiaalityössä ja sosiaalityön tutkimuksessa tämä objektivoinnin ja

subjektivoinnin teema vaatii irtiotta aikaisemmasta sosiaalityön itsestään selvydestä tai ammattieettisestä lähtökohdasta. Sosiaalityön ideologian mukaan asiakkaiden nähdään olevan autonomisia yksilöitä ja olemassa tiettyine tarpeineen sosiaalityön ulkopuolellakin. Asiakkuuden alkaessa nämä tarpeet kohdataan, ja niihin pyritään vastaamaan mahdollisimman hyvin asiakkaan itsemääräämisoikeutta kunnioittaen. Foucault`n tulkinnan mukaan asiakkaita ei ole olemassa sosiaalityön toiminnan ulkopuolella, vaan asiakkaat kuten työntekijätkin ovat kyseisen toiminnan tulosta. Tästä johtuu, että objektivoinnin ja subjektivoinnin tutkimuksessa ei lähdetä liikkeelle sosiaalityön ”tuolla puolen” olevista asiakkaista ja heidän tarpeistaan sen paremmin kuin tiettyjä ammattieettisiä periaatteita noudattavista tai noudattamatta jättävistä sosiaalityön ammattilaisistakaan. Yksilöiden tutkimuksen sijaan fokus on käytännöissä. (Juhila 2009, 52–53.)

Objektivoinnin ja subjektivoinnin jäsentämistä sosiaalityössä voidaan lähestyä Foucault`n teksteissä vahvasti esillä olevan normaalistamisen prosessin kautta. Esimerkkinä tästä prosessista Alhanen (2007,103) käsittelee rikollisten objektivoimista. Rikolliset nähdään yhteiskunnan normeista ja normaaliuden määrittelyistä poikkeaviksi henkilöiksi, joihin kohdistetaan tiettyjä toimenpiteitä eli objektoidaan, mutta samalla toimenpiteiden on tarkoitus myös normalistaa rikolliset subjektivoinnin kautta. Tämä tarkoittaa, että objektoivien toimenpiteiden kautta rikolliset ymmärtävät oman poikkeavuutensa sekä sisäistävät normien ja normaaliuden mukaisen elämän. Normalistamiseen kuuluu paitsi tottelevaisuuden korostaminen, niin myös oman itsen pohtimiseen ohjaaminen eli itsereflektiivisyys. (Alhanen 2007,106–112; Juhila 2009 53–54.)

2.7 Foucault`n valtakäsite

Juhilan (2009) näkemyksen mukaan itsereflektiivisyys ja normalistaminen ovat sosiaalityön tekemisessä keskeisessä asemassa, ja ne liittyvät myös saumattomasti Foucault`n produktiiviseen vallan tematiikkaan. Produktiivinen valta määrittyy Foucault`n tuotannossa suhteiden verkostoksi, joka on harjoitettua, ei annettua, ja se on aina olemassa pelkästään toiminnassa. Sitä ei tule käsittää pelkästään tukahdutettavaksi ja kieltoja asettavaksi, vaan se voi tuottaa myös tietoa ja mielihyvää. Kukaan ei ole vallan ulkopuolella tai siitä riippumaton. Päinvastoin olemme ominaisuuksinemme tulosta subjektiivasta vallankäytöstä, ja kuten Foucault itse toteaa; valta tuottaa subjektit. (Juhila 2009,56.) Toisin sanoen valta esiintyy kulloinkin vallalla olevissa totuuspuheissa, jotka muodostuvat käytännöissä ja muokkaavat näin puheena olevien

asioiden lisäksi myös puhujia ja kuulijoita. Ne ovat monitasoisia ja moniäänisiä, kielellisiä ja ei-kielellisiä rakenteita kuten arvoja, asenteita, tapoja ja mielipiteitä, jotka sitten muodostavat sellaisia sosiaalisen tiedon rakenteita, joiden kautta ihmiset toimivat. (Sarkio 2007, 30.)

Samaa asiaa lähestyy myös Suvi Keskinen (2005) väitöstutkimuksena kautta, jossa hän tulkitsee Foucault'n tuotannossa esiintyviä vallan eri muotoja. Hänen tulkintansa mukaan valta ei ole tietyn ryhmän hallussa oleva ominaisuus, jota käytetään toisten ylitse, eikä se ole ennalta olemassa esimerkiksi joissakin valtiollisissa instituutioissa, vaikka se voikin kiinnittyä niihin määräaikaaisesti. Valta muotoutuu käytettäessä ja toimittaessa. Keskinen tuo esiin myös Foucault'n näkemyksen jatkuvista epäsymmetristä valtasuhteista. Näissä valtasuhteissa valta keskittyy tiettyihin paikkoihin ja suhteisiin, eikä yrityksistä huolimatta niissä suhteissa tapahdu voimasuhteiden kääntymistä, ja tilanne jäykistyy tiettyyn toistuvaan ja epäsymmetriseen muotoon. (Keskinen 2005,45–46.)

Valtaa tarkasteltaessa on syytä pitää mukana myös vastarinnan olemassaolon mahdollisuus. Alhasen (2007) tulkinnan mukaan Foucault näkee vallan vastarinnan funktiona, ja koska hän tarkastelee valtaa ihmisen toimintaan vaikuttamisena, niin näiden kahden toiminnan, vallan ja vastarinnan välillä, on hänen mukaansa olemassa tietynlainen riippuvuussuhde. Vallankäyttäjän toiminta on näin ollen riippuvainen vallan kohteena olevan ihmisen toiminnasta. Tämä voidaan jäsentää niin, että vallan harjoittamisen käytännöissä valta vakiintuu hallinnaksi, jossa vallanharjoittajan toiminnan ja vallan kohteen ilmentävän vastarinnan välille on muotoutunut tiettyntyyppinen, pysyvä keskinäinen riippuvuussuhde. Esimerkkinä voidaan pitää vanginvartijan ja vangin välistä suhdetta, jossa vartijan valta voi ulottua niin pitkälle kuin vangin vastarinta antaa myöden. Jos vanki kieltäytyy täydellisesti toimimasta, valtasuhde häviää, sillä Foucault'n mukaan valta vaikuttaa aina toimintaan. Esimerkissä tämä voi tarkoittaa valtasuhteesta luopumista tai siirtymistä väkivaltaan. (Alhanen 2007, 126–127.)

Näiden yllämainittujen tulkintojen pohjalta rakentuu myös käsitykseni Foucault'n valtakäsitteen merkityksestä omalle tutkimukselleni. Näkemykseni mukaan Foucault'n produktiivinen valtakäsitys tarjoaa mahdollisuuden tarkastella verkostotyön käytäntöihin liittyviä vallan muotoja monipuolisemmin ja ikään kuin neutraalimmin ilman valtaan usein liitettyä, kokonaisvaltaista negatiivisuuden leimaa. Samoin se tarjoaa mielestäni uskottavamman näkökulman asiakkaan aseman tarkastelemiseen, hyläten yksinkertaistavat, kausaaliset syyseuraussuhteisiin pohjautuvat selitykset, joissa asiakkaan asema rakentuisi pelkästään yksit-

täisen työntekijän, asiakkaan tai metodin vaikutuksesta. Toinen Foucault'n ajattelun merkittävä anti tutkimukselleni liittyy vallankäyttömuotojen tarkasteluun ja niiden nimeämisiin. Tutkimuksessani on hyödynnetty juridis- diskursiivisen-, kurinpito-, normalisoivan- ja hallinnavallan sekä dispositiivien käsitteitä sekä niiden tulkintoja pääosin asiakkaan asemaa tarkastelevissa diskursseissa. Seuraavaksi tuon esille, lähinnä Sarkion(2007) tulkinnan kautta, eri vallankäyttömuotoja. Näihin vallan eri muotoihin ja niiden ilmentymiin palataan tarkemmin tutkimukseni analysointi vaiheen yhteydessä.

Foucault'n näkemys vallasta poikkeaa yleisestä valtakäsityksestä, jonka mukaan valta määritellään toimijoiden välisiksi suhteiksi ja / tai siihen kuuluviksi (vrt. Talcot Parsons 1978 ja Max Weber 1978.) Tätä perinteistä valtakäsitystä Foucault kutsuu juridis- diskursiiviseksi vallaksi, ja se onkin hänen kritiikkinsä keskeisin kohde. Foucault pohtii, miksi käsitämme vallan kieltojen ja rajoitusten kautta negatiiviseksi asiaksi, vaikka tämä negatiivisuus on ristiriidassa sen kanssa, kuinka tehokkaasti valta toimii. Vastauksena tähän hän näkee vallan kyvyn naamioida itsensä. Valta piilottaa omat toimintatapansa, ja tämä salassapito on edellytys sekä vallan toiminnalle että myös sen hyväksymiselle. Foucault'n mukaan alistettujen on helpompi hyväksyä vallankäyttö, kun se ymmärretään sellaiseksi rajoittamiseksi, joka kuitenkin sallii tietyn määrän vapautta. (Sarkio 2007, 31.)

Toisena vallan käytön muotona Foucault nimeää kurinpitovallan. Sen tavoitteena on tuottaa erilaisin keinoin kuuliaisista ja hyödyllisistä alamaisista. Kurilla on monenlaisia kohteita, menettelytapoja ja keinoja. Kasvatuksessa kurinpitovalta keskittyy mm. koulutukseen ja pyrkii saamaan aikaan taitavia ammattilaisia. Oppilaiden on tiettyssä ajassa läpäistävä tietyt vaatimukset tai muuten seuraa rangaistus, jonka avulla yritetään estää poikkeamia. Ammattimaisuus näkyy kurinpitovallan tuloksena niin, että sen kautta taitavat ammattilaiset ovat sisäistäneet sen kurin ja toimintakulttuurin, jonka mukaan töitä jaetaan. (Sarkio 2007, 32.)

Kolmantena vallankäytön muotona Foucault esittää normalisoivan vallan muodon. Se määrittelee sen mikä käsitetään ”normaaliksi”. Se pitää sisällään määrittelyt siitä, mikä on hyvää tai arvokasta, mikä on tavoiteltavaa, ja samalla myös kääntäen, kaiken sen, mikä ei ole toivottavaa ja mitä halutaan eristää tai sulkea ulkopuolelle. Kääntäen normalisoiva valta siis määrittää ei- normaalin ja ei- hyväksyttävän. Osassa Foucault'n tuotannon tulkinnassa on myös erotettu pastoraalisen vallan käsite. Länsimaissa hyvinvointivaltioissa Foucault'n mukaan pastoraali-

nen valta on poliittista valtaa, ja jos tarkastellaan yksilön ja koko elämänhallinnan toisiinsa kietoutunutta kokonaisuutta, voidaan puhua biovallasta (Sarkio, 2007,33.)

Oman tutkimukseni osalta perehtyminen Foucault'n vallankäyttömuotoihin toi mukanaan uuden, aikaisemmasta käsityksestäni poikkeavan tavan valta -käsitteen tarkasteluun. Uutta oli vallan mieltäminen produktiiviseksi eli tuottavaksi, kun aikaisempi näkemykseni oli pohjautunut lähinnä psykodynaamiseen käsitykseen vallasta tukahduttavana voimana. Foucault'n tulkinnassa valta sai aikaisempaa käsitystäni neutraalimman määritelmän, ja se ikään kuin poisti hyvä-paha asetelman ja teki tutkimuksen tekemisestä mielenkiintoista. Vallan eri muodot tulevat esiin ihmisten välisessä kanssakäymisessä sekä institutionaalisissa toiminnoissa. Tämä vallan muotojen moninaisuus ja yhtäaikainen läsnäolo tulee tutkimukseni osalta merkitsemään sitä, että tukeutuminen yhteen tai ennalta valittuihin vallankäytön muotoihin, ei taivu verkostotyön käytäntöjen tutkimiseen. Verkostotyö sisältää olemista suhteessa toisiin, niin ihmisiin kuin heidän edustamiinsa instituutioihinkin, ja kaikissa näissä suhteissa risteilee vallanmuotojen seitti, josta vapautuminen (emansipaatio) on Foucault'n mukaan mahdotonta. Yhtä valittua vallanmuotoa ei voitane näin nostaa tutkimuksen kannalta keskeiseen asemaan, vaan vallankäytön ovet ja sen muodot ovat auki moneen suuntaan.

3 VERKOSTOTYÖ

Seuraavassa kappaleessa tuon esille tutkimukseni kannalla keskeisessä asemassa olevan verkostotyön käsitettä ja sen lähtökohtia sekä teoreettisia taustatekijöitä. Samalla teen katsauksen verkostotyönkäytäntöjen rantautumisesta ja sijoittumisesta suomalaiseen auttamisjärjestelmään. Tarkastelen myös sosiaalisen verkoston käsitteen ja sosiaalisen tuen määritelmiä sekä niiden eroavaisuuksia. Keskeisinä lähteinä verkostotyön teorian ja se kehittymisen osalta käytän Lennart Svedhemin ym. (1988) ja Svedhem (1992) teoksia sekä Jaakko Seikkulan ja Tom Arnkilin (1994,2009) tuotantoa.

3.1 Verkoston käsite

Verkostosta on tullut näkyvä ja monissa yhteyksissä ilmenevä käsite. Se esiintyy ja sitä käytetään laajasti useissa eri yhteyksissä. Sen yleistymisen syynä voidaan Erikssonin (2009)mukaan pitää totalisoivan, itseensä sulkevan käsitteen varaan rakennetun ajattelun hylkäämistä. Esimerkkinä tällaisesta totalisoivasta peruskäsitteestä Eriksson pitää hierarkian käsitettä, joka on sulkenut uudet ainekset osaksi olemassa olevaa rakennettaan, pitäen täten yllä

oman rajatun järjestyksenä. Sen sijaan verkostokäsitteen käyttö avaa sellaisen, ei- totalisoivan järjestyksen mahdollisuuden, jolla kuitenkin on mahdollisuus toimia kokonaisuutena. Verkosto käsitteen käyttö näkyy mm. talouden, politiikan, hallinnon sekä johtamisen kentillä ja toimintatavoissa. Maailma näyttää avautuvan meille nykyisin verkostomaisena, ja voidaankin sanoa, että verkostosta on tullut yksi yhteiskunnan avainkäsite. Verkosto ohjaa meitä kiinnittämään enemmän huomiota yhteyksien ja suhteiden muodostamaan kenttään, sen sijasta että tyytyisimme tarkastelemaan yksittäisiä, muista irrallaan olevia seikkoja. Verkosto käsite tuottaa aktiivisesti kohdettaan sekä puhetapojen keskinäistä yhteyttä ja tämän yhteyden kautta rakentuu kielellisiä merkitysrakenteita jopa niin, että Mc Cartya (2004,11) mukailleen verkostoista on tullut aikamme kieli. (Eriksson 2009,8–9.)

Opinnäytetyössäni verkosto käsitettä käytän metaforan tavoin, jonka avulla kuvataan vuorovaikutussuhteiden ei-hierarkkista ja avointa kokonaisuutta. Tähän kokonaisuuteen liittyvät myös suhteiden vastavuoroisuus, sisältö ja rakenteet. Teksteissäni esiintyvät, tosin eri yhteyksissään, sekä verkostotyön että verkostoterapian käsitteet. Suurimpana eroavaisuutena näiden kahden eri käsitteen välillä on verkostotyötä tekevän henkilön koulutuksella. Suomessa terapiatyötä tekevän terapeutin ammattinimikettä suojaa, ja sen käyttöä valvoo sosiaali- ja terveysalan lupa- ja valvontavirasto Valvira. Legitimointi terapia nimitykselle ja terapian tekemiseen on määritelty laissa, ja sen käyttöön niin työssä kuin nimikkeenäkin edellytetään asianmukaista koulutusta. Tämä jako ylitetään tässä tutkimuksessa, ja verkostotyön sekä verkostoterapian käsitteitä käytetään tässä työssä rinnakkain ja samaa tarkoittavina. Tarkasteltavina ovat käytännöt, riippumatta siitä minkälaisella koulutuksella niitä toteutetaan.

3.2 Verkostotyön historialliset lähtökohdat

Seuraavassa kartoitan verkostotyön kehittymisen vaiheita, teoreettista pohjaa sekä sen rantautumista suomalaisen auttamistyön käytäntöihin. Pohdin myös verkostotyön ideologiaa ja siihen liittyviä piirteitä sosiaalityön arvojen kautta.

Bergerhedin & Forsbergin & Hultkrantz- Jeppssonin (1988) mukaan verkostotyön juuret ulottuvat ajallisesti aina 1800-luvun loppupuolelle ja 1900-luvun alkuun saakka. Tuolloin sosiaaliantropologit kiinnostuivat tutkimaan alkuperäiskansojen heimokulttuuria ja heimon jäsenten keskinäisiä vuorovaikutussuhteita. Kiinnostusta herätti heimojen tapa suhtautua yhteisöjensä keskuudessa syntyneisiin ongelmatilanteisiin. Mikäli joku tai jokin asia aiheutti yhteisössä

ongelman, niin se nähtiin koko yhteisöä koskevana asiana. Paitsi ongelman näkeminen yhteisenä asiana, niin myös sen ratkaisu tapahtui koko heimon kanssa yhteisesti. Poppamiehet selvittelivät ensin tarkkaan tilannetta, haastattelivat sitten jokaista ja kutsuivat lopulta koko heimon koolle ongelman ratkaisua varten. Yhteen kokoontumisen, yhteisen keskustelun ja siitä syntyneen ymmärryksen kautta tilanne saatiin taas normalisoitua (Svedhem 1988, 18–19; Naapila 1992,7.)

Antropologien kiinnostuksesta heimojen jäsenten vuorovaikutussuhteisiin syntyi myös sosiaalisen verkoston käsite. Ensimmäisenä sen käyttöön otti englantilainen sosiaali-antropologi John Barnes 1950-luvulla tutkiessaan norjalaisen kalastajayhdyskunnan ystävyys- ja sukulaisuhteiden ilmentymää. Hänen luomansa sosiaalisen verkoston käsite piti sisällään mallin, jossa henkilöitä kuvattiin pisteinä ja vuorovaikutussuhteita näiden pisteiden kautta kulkevinä linjoina. Barnesin näkemystä kehitti edelleen antropologi Elizabeth Bott tutkiessaan lontoolaisten perheiden sosiaalisia verkostoja. Hänen tutkimuksellisen antinsa liittyi perheiden vuorovaikutussuhteiden tiheyteen eli siihen, kuinka hyvin ihmiset verkostoissa tuntevat toisensa sekä tämän tiheyden vaikutusta verkostossa määrittyviin tehtävänjakoihin. (L. Svedhem 1991,13–15.)

Vaikka antropologia tieteenalana oli kiinnostunut ihmissuhdeverkostoista, niin sen anti verkostotyön ja sen analysoinnin suhteen jäi verrattain vähäiseksi. Tämän voidaan katsoa johtuneeksi pääosin siitä, ettei tarvittavaa tiedollista pohjaa ryhmädynamiikasta ja sosiaalisten suhteiden merkityksestä ollut tuolloin vielä käytettävissä. Sosiaali-antropologi ja sosiologi Clyde Mitchell (1969) kutsui Barnesin ja Bottin sosiaalisen verkoston käsitettä lähinnä metaforaksi, joka otti määrittelyssään huomioon verkoston rakenteen ja muotoon liittyviä seikkoja, mutta sivuutti sen sisältämien suhteiden laatua koskevan analysoinnin. Omissa tulkinnoissaan Mitchell painottikin ensisijaisesti ihmisten välisten vuorovaikutussuhteiden tarkastelua ja analysointia aikaisempien esille nostettujen rakenteellisten seikkojen sijaan. (Bergerhed & Forsberg & Hultranz - Jeppson 1988,18–27; L. Svedhem 1991, 14.)

3.3 Verkostotyön teoreettiset taustatekijät

Verkostokäsitteen laajeneminen toi mukaan myös uusia teoreettisia näkemyksiä sekä uusia tarkastelukulmia. Mårtensson & Svedhem (1988) sekä Karjalainen (1996) pitävät verkostotyön teoreettisen näkökulman muotoutumisen kannalta merkittävänä tieteenfilosofi ja sosiaali-

psykologi Kurt Lewinin sekä Chicagon sosiologiseen koulukuntaan kuulunutta, symbolisen interaktionismin kehittäjää Georg Herbert Meadin panosta verkostotyön teoreettiseen kehitykseen. (Mårtensson & Svedhem 1988,51; Karjalainen 1996, 33).

Kurt Lewinin kehittämän kenttäteorian mukaan yksilön psykologinen kokemus koostuu voimassa olevien ja toisistaan riippuvien tosiseikkojen kokonaisuudesta eli yksilön elämänkentästä. Samoin yksilön käyttäytyminen on aina elämänkentän funktio, ja kenttä vastaavasti yksilön ja hänen välisen vuorovaikutuksen tuote. (Schellenberg 1988,60.) Toisin sanoen kenttäteorian mukaan ihmisen elää sosiaalisten suhteiden ympäröimänä, ja hän hahmottaa oman todellisuutensa ympäröivästä tilanteesta riippuvaisena. Kenttä näyttäytyy yksilölle erilaisena riippuen eri tilanteista ja kenttä eli sosiaaliset suhteet muuttuvat koko ajan.

G. H. Mead vaikutus verkostotyöhön perustuu pitkälti hänen sosiaalipsykologiseen ihmiskäsitykseensä. Tämän ihmiskäsityksen mukaan ihminen on subjekti, toimiva olento, joka on si-doksissa elämän käytäntöihin. Näitä elämänkäytäntöjä ovat esimerkiksi kieli, kulttuuri, toimeentulo ja yhteiskunnalliset suhteet. Näistä suhteista hän on riippuvainen, mutta samalla hän myös tuottaa niitä. (Sipilä 1989, 156.) Meadin ihmiskäsitys on pitkälti vastakkainen behaviorismin kausaaliteettia korostavalle näkemykselle, jossa ilmiöt yksinkertaistetaan purkamalla ne käyttäytymisosiinsa. Meadin mukaansa yksilön käyttäytymistä voidaan ymmärtää vain sen koko sosiaalisen ryhmän käyttäytymistä vasten, jonka jäsenenä hän on. (Schellenberg 1988, 40–41.)

Näiden kahden teoreetikon ajatukset toivat lisääntyvää ymmärrystä ympäristön ja yksilön välisestä vuorovaikutuksesta, sen vaikutuksesta yksilön toimintaan sekä identiteettiin ja vaikuttivat näin oleellisesti myös verkostotyön kehityslinjoihin. Puhtaasti, ilman muita vaikuttavia ajatuksia, ne eivät kuitenkaan siirtyneet verkostotyön teorian kehittelyyn, vaan etsiessään selityksiä havaituille ilmiöille, sivuttiin myös muita tieteenaloja sekä lainattiin niiden käyttämiä käsitteitä ja terminologiaa. Esimerkkinä näistä lainauksista on luonnontieteisiin pohjautuva itävaltalaisen biologin Ludwig von Bertalanffyn 1940-luvun loppupuolella kehittämä yleinen systeemitheoria ja siihen liittyvä terminologia. Ludwig von Bertalanffyn yleinen systeemitheoria pohjautuu solun aineenvaihdunnan tarkasteluun, jonka mukaan solu kuolee, jos se ei ole jatkuvassa vuorovaikutuksessa ympäristönsä kanssa. Tästä yksinkertaisesta ilmiöstä hän kehitti laajapohjaisen teorian, joka osoitti, kuinka monimutkainen systeemin toiminta on, kun kaikki vaikuttaa kaikkeen. (Mårtensson & Svedhem 1988, 51–52.)

Systeemiteorian muotoutumiseen vaikutti myös tietokoneiden kehittyminen ja ennen kaikkea siitä saatu uusi tieto informaation kulusta. Informaatio kulki koneissa kehämäisinä sykleinä eikä suoraan a:sta b:hen. Sovellettuna vuorovaikutukseen tämä tarkoittaa esimerkiksi sitä, että sanoman lähettäjän tulee aina tavalla tai toisella tarkistaa, miten hänen viestinsä oli ymmärretty ja toimia saamansa palautteen pohjalta. Informaatioteorioiden kehittyminen nosti esiin uusia kommunikaatiomalleja ja kiinnostuksen viestin monimutkaiseen kulkuun ihmisten muodostamissa vuorovaikutussysteemeissä. Teoriaa sovellettiin alkuvaiheessa pääosin mekaniikkaan, mutta 1950-luvulla se levisi myös mm. kielitieteeseen ja terapiamenetelmiin (<http://staff.cs.utu.fi>.) Suomessa systeemisen perheterapian taustalta löytyy nk. Milanolainen lähestymistapa. Tästä näkökulmasta on systeemisen terapian käsitteen käyttö levinnyt monien muidenkin terapiasuuntausten pariin (Furman 1986,73.)

Kokemukseni systeemiterapian rantautumisesta omiin työkäytäntöihini liittyy 1980-luvun loppupuolelle ja usein toistettuun ”kaikki vaikuttaa kaikkeen” hokemaan. Tämän kiteytyksen avulla ja sen kautta pyrittiin näkemään asiakkaan ja hänen perheensä vuorovaikutussuhteet ja niiden merkitykset ko. ongelmaan. Tämä ”kaikki” ei silloisen tietämykseni mukaan kuitenkaan tarkoittanut ”kaikkea”, vaan tarkastelun ulkopuolelle jäivät työntekijöiden toiminnan merkitykset. Ovatko käytännöt ja niihin liittyvät tulkinnat muuttuneet? Siihen etsitään vastauksia tämän tutkimuksen edetessä.

3.4 Teoriasta käytäntöön

Seuraavana merkkipaaluna verkostotyön kehityksessä pidän siirtymistä teoriasta käytäntöön ja käytännön työn tekemiseen. Naapilan (1992) mukaan verkostoterapian käytäntöjen synty tapahtui Yhdysvalloissa 1960-luvulla. Tuolloin verkostoterapian isoäidiksi ja isoisäksi kutsuttu psykologi Carolyn Attneave ja psykiatri Ross Speck alkoivat yhteisesti kehittää verkostoterapian ideaa. Tähän kehittämisen taustalla oli heidän kokemuksensa siitä, kuinka asiakkaana olleiden perheiden sukulaiset halusivat tulla mukaan kertomaan näkemyksiään asiakasperheen elämästä. Alkuhämmennyksen jälkeen syntyi oivallus siitä, että auttaminen olisi oltava osa sitä sosiaalista kontekstia, jossa asiakkaat elivät ja että sen tulisi kohdentua kaikkien saatavilla olevien voimanlähteiden yhdistämiseen. (Naapila 1992,8.)

Parikymmentä vuotta myöhemmin Tukholman esikaupungissa, Botkyrkan kunnassa, kehitettiin verkostoterapiamalli, joka perustui viranomaisten, köyhien perheiden ja heidän luonnol-

listen tukiverkkojensa kanssa tapahtuvaan työskentelyyn. Tämän verkostotyön, ruotsin mallisikin kutsutun, kehitystyön taustalla vaikuttivat Johan Klefbeck, Astrid Hultranz- Jeppson, Kerstin Marklund, Eva Bergerhed ja Gunnar Forsberg. Näiden henkilöiden mainitsemista pidän tärkeänä, koska he paitsi kehittivät verkostotyötä, niin he myös aktiivisesti tukivat sen rantautumista suomalaiseen auttamistyöhön. Botkyrkan työryhmä teki tiivistä koulutus- ja ohjaustyötä Suomessa mm. Torniossa olevan Keroputaan sairaalan, Jyväskylässä olevan Haukkalan sairaalan sekä Helsingin sosiaalitoimen kanssa. Tämä tiivis yhteistyö toi verkostotyön työmenetelmän Suomeen, jossa se vähitellen vakiinnutti paikkansa suomalaisen auttamisjärjestelmän yhtenä osana. Verkostotyö oli saapunut Suomeen, ja 1990-lukua voidaan pitää sen vahvana kasvukautena. (Naapila 1992,8–9.)

Suomessa verkostoterapia laskettiin kuuluvaksi saman systeemisen ajattelun piiriin kuin perheterapiatkin. Huomioitavaa kuitenkin on, että systeemisellä ajattelulla tarkoitetaan tässä yhteydessä suhteellisen väljää määrittelyä, eikä sen ajatella kuvaavan mitään tiettyä perheterapi-an suuntausta. Enemmänkin on kyse siitä, että systeeminen ajattelu kuvaa sitä tapaa, jolla työntekijät toimivat ja jonka mukaan he ajattelevat. Lähtökohtana on tuolloin tarkastella ilmiöitä toisiinsa kytkeytyneinä ja monella eri tasolla vaikuttavina sekä pyrkiä omissa tulkinnoissaan pois joko – tai - ajattelusta (Wahlbeck 2009,303.)

Perheterapian kritiikkinä ollut perhekeskeisyys sai verkostoterapiasta laajemman lähestymistavan. Verkostoterapia toi käsitteitä laajempien systeemien analysointiin sekä ideoita ja välineitä työskennellä niiden parissa (Harmainen 1991). On kuitenkin tärkeää, että verkostoterapiaa ei tule nähdä laajennettuna perheterapiana, vaan kyse on laajemmasta systeemistä, joka asettaa omat erityiset vaatimuksensa. Verkostoterapian mahdollisuudet liittyvät perhettä laajempien systeemien huomioonottamisessa ja niiden vaikutusten tunnistamisessa. Tämä kokonaisvaltaisempi näkemys mahdollistaa myös vaikeammin havaittavien, ei läsnä olevien tekijöiden huomioon ja merkityksen analysoinnin. Näitä näkymättömiä vaikutuksia voidaan löytää esimerkiksi viranomaisten auttamiskäytännöistä sekä vallalla olevista yhteiskunnallisista tekijöistä ja harjoitetusta sosiaalipolitiikasta, esim. työttömyyden vaikutus yksilöön ja sitä kautta koko verkoston toimintaan. (Klefbeck ym., 1988, 6.)

3.5 Verkostotyön käsitteiden määrittelyä

Ensimmäinen tarkastelun kohde on sosiaalisen verkoston käsite. Mikäli etsitään sosiaalista verkostoa yksilön elämästä, ei sitä konkreettisesti löydetä. Tämä johtuu siitä, että sosiaalisen verkoston käsite kuvaa sitä laajaa ja monimuotoista vuorovaikutuskokonaisuutta, josta yksilön sen hetkinen todellisuus rakentuu. Tätä vuorovaikutuksista koostuvaa systeemiä, toisin kuin esimerkiksi modernin ajan perheterapiassa, ei nähdä kiinteänä systeeminä, vaan se elää ja rakentuu aina uudelleen kussakin vuorovaikutustilanteissa. Sosiaalinen verkosto ei ole itsenäinen järjestelmä, vaan se muuttuu ja muokkautuu henkilön kulloinkin merkitykselliseksi kokemien suhteiden yksilölliseksi suhdejärjestelmäksi (Seikkula 1994,16.)

Kun verkoston konkreettisen ja näkyvän koostumuksen määrittely ei näytä olevan mahdollista, on seuraavana vaihtoehtona miettiä, voitaisiinko sosiaalisen verkoston käsitettä lähestyä sitä selittävän tai siitä johdettavan yksittäisen teorian kautta. Lennart Svedhemin (1991, 14–15) mukaan sosiaalista verkostoa ei voida pitää myöskään teoriana sinällään, vaan pikemminkin kuvaavana käsitteenä ja analysointivälineenä silloin, kun kyse on ihmisten välistä kontakteista. Sosiaalisen verkoston käsitettä käytetään, kun analysoidaan sosiaalisten suhteiden ilmentymää tiettyjen ilmiöiden esiintyessä. Esimerkkinä näistä ilmiöistä voidaan mainita yksilön sairastuminen, käyttäytyminen, perheen roolit ja tehtävät. Hän pitää huomionarvoisena myös muistaa sosiaalisen verkoston analysoinnin rajallisuuden; emme voi koskaan tavoittaa kokonaista verkostoa sen kaikkine erilaisine vaikutussuhteineen. Tarkasteltaessa yksilöä ympäröivien suhteiden esiintyvyyttä ja niiden laatua on kyse tilanteesta, jossa tarkastelun kohteena on vain osa siitä laajemmasta vuorovaikutusjärjestelmästä, joka kokonaisuudessaan käsitetään yksilön sosiaalisesti verkostoksi. Näin ollen tarkasteltavaksi on valikoitunut aina vain yksi osa laajemmasta kokonaisuudesta.

Sosiaalisen verkoston käsite avautuu omalle ymmärrykselleni lähinnä sellaisena vertauskuvalisena välineenä, joka koostuu erilaisten vuorovaikutussuhteiden ja rakenteellisten seikkojen vaikutuksien summasta ja joka peilautuu vasten sen hetkisestä tarkastelutilannetta. Sillä on aina kiinnityksensä ympäröivään yhteiskuntaan, sen arvojen, asenteiden ja moraalisten ulottuvuuksiensa kautta, ja yksikään verkosto ei ole toisensa kaltainen, vaan ainutlaatuinen ja kussakin tarkastelutilanteessaan myös ainutkertainen. Käytännön työssä tämä estää verkostojen luokittelujen mahdollisuuden; ei ole olemassa normaaleja ja epänormaaleja verkostoja, on vain erilaisia verkostojen koostumuksia erilaisine toimintatapoineen.

Svedhem (1988) tuo kirjoituksissaan esiin myös sosiaalisen tuen ja sosiaalisen verkoston käsitteen eroavuuksia. Sosiaalisen tuen nähdään painottuvan yksilön sosiaalisiin kontakteihin ja jättävän sosiaalisen verkoston käsitteeseen kuuluvat rakenteelliset näkökulmat huomioimatta. Kirjassaan *Sosiaaliset verkostot - auttajan voimavarakriiseissä* Jaakko Seikkula (1987, 17) sivuaa samaa asiaa Hansonin ja Östergrenin (1987) tekstien kautta, joiden mukaan sosiaalinen tuki nähdään verkoston funktionaalisen ominaisuutena ja näin tuen ja sosiaalisen verkoston käsitteet tulee erottaa toisistaan. Sosiaalisen verkosto käsitteen monimuotoisuus, sisältäen sen rakenteelliset ja vuorovaikutukselliset aspektit, vaikuttaa osaltaan myös siihen kuinka käytännössä tehtävä verkostotyö määrittyy. Olemme tekemisissä asiakkaan sen hetkessä sosiaalisessa todellisuudessa ja läsnä erilaisten vuorovaikutussuhteiden kentässä. Näiden seikkojen huomioinnista seuraa mielestäni se, että verkostotyö ei taivu yksiselitteiseksi ja tarkoin oheistetuksi työskentelytavaksi, vaan kyse on enemmänkin työntekijää ohjaavasta ajatusmaailmasta. Tähän asiaan viittaa myös Seikkula (1994, 53) hahmotellessaan verkostotyön käsitettä. Hänen mukaansa verkostotyössä on kyse pikemmin työntekijöitä ohjaavasta periaatteesta kuin tietystä toimintamenetelmästä. Verkostotyö määrittyy näin toimintaperiaatteeksi, joka huomio asiakkaan sosiaalisen verkoston olemassa olon ja sen merkityksen kaikissa arkityön asiakastilanteissa.

Oma näkemykseni verkostotyöstä on pitkälti sama kuin yllä esitetty näkemys työntekijää ohjaavasta periaatteesta. Tästä johtuen koen arkityössäni tekeväni verkostotyötä silloinkin, kun asiakkaan verkosto ei ole fyysisesti läsnä. Keskusteluissa asiakkaan kanssa hänen elämäänsä vaikuttavia ihmisiä ei voi ohittaa, ja heidän merkityksensä todentuu asiakkaan kertomuksissa, ja näin he ovat tilanteessa läsnä puheen ja siinä muodostettujen merkitysten kautta.

3.6 Verkostotyön suhde sosiaalityöhön

Tarkastelen seuraavaksi hieman lähemmin verkostotyön ja sosiaalityön välistä suhdetta. Verkostotyön ideologiaan kuuluu yksilön näkeminen osana laajempaa systeemiä, kenttää tai elämäntilanteesta riippuen siitä, minkä taustateorian käsitteitä käytetään. Samoin verkostotyötä ohjaa ajatus ympäristön ja yksilön välisen vastavuoroisen suhteen roolin korostumisesta. Minkälainen on vastaavasti sosiaalityön taustalla oleva näkemys yksilöstä ja hänen ympäristöstään? Asiaa voidaan lähestyä esimerkiksi Marjatta Eskolan ja Kaija Viheriärännän (1983) näkemyksen kautta. Heidän mukaansa ”sosiaalityön omaleimaisuus on havaittavissa siinä, että ympäristöä ei mielletä ainoastaan ihmisen elämään vaikuttavana tekijänä, niin kuin aut-

tamisammateilta yleensä edellytetään, vaan sosiaalityössä ihmisen ja ympäristön suhde nähdään dialektisena suhteena, jossa ympäristö vaikuttaa ihmiseen ja tämä ympäristöön”. (Eskola & Viheriäranta 1983,5-6) He näkevät myös, että sosiaalityön päämäärään ja siten myös metodeihin keskeisesti vaikuttava asia, on käsitys ihmisestä osana ympäristöään. (mt. 1983,6).

Tässä Eskolan ja Viheriärannan määritelmässä viitataan mielestäni osuvasti siihen, miten sosiaalityön omaleimaisuus korostuu juuri tämän näkemyksen kautta, ja kuinka se erottaa sosiaalityön esim. hoitotyöstä. Samalla voitaneen todeta verkostotyön ja sosiaalityön ideologisten näkemysten olevan yhteneväiset tarkasteltaessa asiakkaan tilannetta yksilöä laajemmin. Se, kuinka tämä konkretisoituu arjen työssä, on riippuvainen kunkin työntekijän toimintatavoista, ja mielestäni verkostotyö tarjoaa mahdollisuuden tähän ympäristön huomiointiin sekä ideologisen että käytännön toimien kautta.

Verkostotyön piirteistä ja periaatteista nostan esille muutamia olennaisia ja itselleni tärkeitä asioita, jotka kaikki ovat tunnistettavissa Svedhem ym. (1988) sekä Svedhem (1992) tuotannoissa. Ensimmäisenä on kunnioitus ihmisten omia resursseja kohtaan. Verkostotyössä yksi tärkeä periaate on nähdä asiakas itse elämästään vastuullisena ja aktiivisena vuorovaikutuksen osapuolena omassa verkostossaan. Kunnioitetaan ihmisen omia resursseja, ei lähdetä väkisin auttamaan tai tekemään puolesta, jaksetaan uskoa ja kunnioittaa omaa selviytymistä. Tämä luottamus tulee kohdistua myös koko verkostoon ja sen jäseniin. Työntekijöiden tulee kyetä uskomaan ja luottamaan verkoston kykyyn asioiden hoitamisen/ ratkaisemisen suhteen. Verkostoon voi tietenkin kuulua myös viranomaisia, jotka antavat oman ammattitaitonsa asiakkaan / verkoston käyttöön, mutta tärkeää on mobilisoida oma ”luomuverkostoksikin” kutsuttu sosiaalisten vuorovaikutussuhteiden kokonaisuus. Tämä kunnioitus ja luottamus ihmisten kykyyn ratkaista ongelmia ovat kirjattuna myös sosiaalityön kansainvälisiin (IASSW 2002) tavoitteisiin: ”Kannustetaan yksilöitä, perheitä, ryhmiä ja yhteisöjä lisäämään hyvinvointiaan ja kykyään ratkaista ongelmia”. (Raunio2004,76). Näiden sosiaali- ja verkostotyön samankaltaisten arvojen koen tukevan toinen toisiaan ja muodostavan tärkeän ja yhteneväisen ideologisen pohjan sosiaalityön kontekstissa tapahtuvalle verkostotyöskentelylleni.

Edellä esitettyihin teksteihin perustuen verkostokäsitteen määrittely sekä siihen liittyvät käytännöt eivät näkemykseni mukaan aukene suorina, normatiivisina määritelmänä, vaan päinvastoin niiden pohjalta rakentuu mahdollisuus kiinnostavaan ja monipuoliseen sosiaalityön käytäntötutkimuksen tekemiseen.

4 KUNTOUTUKSEN KENTÄT

Seuraavassa kappaleessa teen katsauksen tutkimukseeni valikoituneiden kuntoutuksen osa-alueiden historiaan ja kehitykseen. Tämän taustoituksen kautta pyrin lisäämään ymmärrystä historiallisten tapahtumasarjojen ja käytäntöjen vastavuoroisesta asemasta. Taustoituksen tavoitteena on tuoda esille kuinka päihdehuollon, mielenterveystyön ja kuntouttavan työtoiminnan käytännöt ovat yhteydessä yhteiskunnalliseen kehitykseen ja siinä tapahtuviin muutoksiin, ja näin liittävät tutkimuksen kohteena olevien käytäntöjen tarkastelu osaksi laajempaa kontekstia. Eteneminen tapahtuu seuraten kuntoutuksen yleisiä kehityskaaria ja niihin liittyviä yhteiskunnallisia tapahtumia siirtyen kohti kunkin osa-alueen spesifisiä piirteitä ja aikalaissäilyksiä.

Taustoituksen keskeisinä lähteinä olen käyttänyt Duodecimin vuosina 2003 ja 2008 julkaisemia Kuntoutus- kirjoja. Näiden teoksien merkittävänä antina pidän kuntoutuksen historiallisiin kehityskulkuihin perehtyneiden tutkijoiden Jouni Puumalaisen, Ilpo Vilkkumaan sekä Tapani Kallanrannan artikkeleita. Taustoituksessa korostuu myös kuntoutuskysymyksiin perehtyneiden Aila Järvikosken ja Kristiina Härkäpään tuotanto (2004,2008). Suomalaisen yhteiskunnan kehitystä ja sosiaalipolitiikan muutoksia koskevien kuvauksien lähteenä on käytetty muun muassa Antti Kariston, Pentti Takalan ja Ilkka Haapolan (1997) teosta; Matkalla nykyaikaan, elintason, elämäntavan ja sosiaalipolitiikan muutos Suomessa.

4.1 Kuntoutuksen historiaa

Kuntoutukseen liittyviä toimintoja on yhteiskunnassamme periaatteessa ollut niin kauan kuin sairaita, vammaisia tai yhteisöstään syrjään joutunutta ihmistä on autettu joko saavuttamaan uudelleen tai löytämään ensimmäistä kertaa inhimillisesti katsottuna merkityksellisen aseman omassa yhteisössään ja elämäntilanteessaan (Puumalainen 2008,16). Tätä taustaa vasten kuntoutuksen ja siihen liittyvien toimintojen eksaktia alkua on mahdoton määrittellä kovinkaan tarkasti. Kuntoutuksen ideologinen pohja eli arvojen ja tavoitteiden määrittely Suomessa tapahtui jo 1930-luvulla, mutta asia konkretisoitui vasta toisen maailmansodan jälkeen, kun sodassa vammautuneiden selviytymisestä tuli mittava haaste koko suomalaiselle yhteiskunnalle. Käsitteenä kuntoutus tuli maahan 1940-luvun loppupuolella käännöksenä englannin kielen rehabilitatio – sanasta. Käsitteen suomennoksen käyttöönoton alkuvaiheessa puhuttiin yleisesti kuntouttamisesta. Sen nähtiin olevan korjaavaa ja palauttavaa toimintaa sekä täydentävän täten sairaanhoidon aloittamaa hoitoprosessia. Järvikoski & Härkäpää (2004) käyt-

tävät kirjassaan Kuntoutuksen perusteet tästä vaiheesta nimitystä terveydenhuollon laiminlyöty kolmas vaihe, joka ”täytti kuilun hoidon päätepisteen ja potilaiden todellisten tarpeiden välillä”.

Suomalainen sosiaalipolitiikka oli vielä maailmansotien välisenä aikana ollut olennaisilta osiltaan köyhäinhoidon ja työväen kysymyksen aikakautta ja toiminnoiltaan valtio oli vastannut pääosin vain tuberkuloosipotilaiden hoidosta. 1940-luvulla alkoi valtion vastuun ja uudentyyppisen sosiaalisen turvan periaate saada jalansijaa yhteiskunnallisen toiminnan suunnittelussa (Karisto, Takala, Haapola 1997). Valtio tarvitsi kansalaisiaan maan uudelleenrakentamisessa sekä mittavien sotakorvausten maksamisessa. Työvoiman tarve oli suuri ja sen turvaaminen oli mahdotonta ilman valtion mittavaa mukaantuloa ja toimenpiteitä. Kuntoutustarve näyttäytyi paitsi henkilökohtaisten tarpeiden kuin myös yhteiskunnallisten intressien kautta. Siirtyminen kohti sosiaalipolitiikan institutionaalista mallia oli alkanut.

4.1.1 Invaliidihuoltolaki

Merkittävää valtion roolin kasvua sosiaalipolitiikan saralla voitaneen pitää vuonna 1946 säädettyä invalidihuoltolakia. Tätä lakia pidetään Suomen ensimmäisenä varsinaisena kuntoutuslakina. Sen sisällön puitteissa kuntoutus nähtiin pitkälti sairauden jälkihuoltona ja menetetyt työn – ja toimintakyvyn palauttamisena sellaiseksi, että työhön paluu mahdollistuisi. Suomi tarvitsi työväkensä ja yhteiskunta toimijansa. Suomen hallitus perusteli esitystä invalidihuoltolaksi vuoden 1946 valtiopäivillä seuraavanlaisesti: ” *Keskitetyn ja tehokkaan invalidien erikoishuollon avulla voidaan (...)invalidit kaikkein vaikeimpia tapauksia lukuun ottamatta, miltei sataprosenttisesti saada ainakin osittain omasta toimeentulostaan huolehtiviksi yhteiskuntaa hyödyttäväksi kansalaisiksi. Invalidien erikoishuollon järjestämistä vaatii näin ollen paitsi invalidien oma, niin yhteiskunnan etu, koska siten saadaan huomattavasti lisättyä työvoimaa yhteiskunnan käytettäväksi ja toisaalta huoltomenot siten supistuvat*” (Järvikoski, Härköpää 2004, 40). Lain määrittelemä tarkoitus oli kuntoutuksen avulla lisätä kansalaisten työkykyisyyttä ja saada sitä kautta huoltomenojen osuus pienemmäksi. Kuntoutuskäsite sisälsi selkeän tavoitteen työllistymisestä ja tuon ajan iskulauseena olikin: ”jokaista kättä tarvitaan” (Eskelinen 1995, 26).

Suomessa kuntoutus lähti liikkeelle invalidihuoltona, jonka keskeisiä toimintamuotoja olivat lääkintähuolto, työhuolto ja koulutus. Lääkintähuolto käsitti sairaalahoidon, tarpeelliset lää-

kehoidot, apuneuvohuollon sekä matkakorvaukset. Työhuoltoon kuuluivat työhön sijoitustoiminnot sekä elinkeinon tai ammatin harjoittamiseen tukeminen mm. helpottamalla työväline- ja raaka-ainehankintoja. Koulutuksen suhteen kuntoutuksella oli tarjolla pohja- ja ammattikoulutusta sekä taloudellista tukea yleiskoulutusta varten. (Puumalainen & Vilkkumaa 2003,17.)

Kuntoutuksen alkuaikaa sekä sen hetkistä sisältöä tarkasteltaessa tulee huomioida myös kuntoutuksen kohteena olleiden tuonaikainen henkilökohtainen elämäntilanne. Sotien jälkeen Suomessa arvioitiin olleen lähes satatuhatta fyysisesti vammautunutta nuorta miestä, jotka olivat hoidon tarpeessa (www.vammaishistoriaseura.fi). Lääkäreiden toteuttamat lääkinnälliset toimenpiteet sairauksien sekä fyysisten vammojen hoitamisessa olivat tuolloin ensisijaisia. Tähän tarvittiin lääkäreiden ammattitaitoa sekä tietoa ihmisen kehosta ja fyysisistä ominaisuuksista. Tähän lääketieteen erityisosaamista vaativaan kuntoutuksen osa-alueeseen panostettiin ja se vaikutti myöhemmin lääkinnällisen kuntoutuksen laitosjärjestelmän syntyyn sekä kehitykseen kansainvälisestikin merkittävällä tavalla (Puumalainen 2008,17). Muiden kuin hoitoalan ammattiryhmien osallisuus kuntoutukseen oli vähäinen. Mainittavimpina voidaan pitää fysioterapeuttien edeltäjiä eli sairastoimintelijoita sekä hierojia. Psykologien sekä sosiaalityöntekijöiden osuus kuntoutushenkilöstöstä oli häviävän pieni ja näiden ammattiryhmien käyttö kuntoutuksen liittyen harvinaista. (Eskelinen 1995,28.)

Lääkinnällisen hoidon lisäksi moni vammautuneista tarvitsi myös koulutusta ja muita tukimuotoja kyetäkseen aloittamaan tai siirtymään uuteen ammattiin. Kyse oli siis muustakin kuin terveydellisten haittojen hoitamisesta ja kuntoon saattamisesta. Sodan jälkeen vuonna 1945 luotiin maahamme maanhankintalain pohjalta lähes 100 000 pientilaa ja niiden asuttamiseen sekä viljelemiseen tarvittiin työkykyistä kansaa. Samaan aikaan valtion sotavelkojen maksamiseen liittyvä metsä- sekä metalliteollisuuden kehittyminen tarvitsi lisää osaavaa työvoimaa (Karisto, Takala, Haapola1997, 60). Maassa oli selkeä tarve ammatinsa osaavista työkykyisistä työntekijöistä, joiden työpanosta pyrittiin lisäämään ja hyödyntämään, paitsi lääkinnällisin niin myös ammatillisen kuntoutuksen ja koulutuksen avulla. Invalidihuoltolaissa ja sosiaalihuollon toimenpiteissä kuntoutus käsitteeseen liitettiin jo alustavasti mainintoja ammatin harjoittamiseen tarvittavista toiminnoista ja tukimuodoista. Kursailematonta ja suppeaa tuon ajan kuntoutustarveselvitykset kuitenkin olivat. Esimerkkinä sen ajan kuntoutustutkimuksen selvityksestä ja sen laajuudesta on kirjattu tapaus 23-vuotiaasta maanviljelijästä, jolta vasen sääri oli amputoitu. Tutkimuksen tulokset ja suositukset olivat seuraavanlaiset: ”*Lääketiet.*

tutkimus: Vas.sääri amput. Tynkä hyvä. Tyytyväinen proteesiin. La 5.Hb 13,5” Psykologinen tutkimus:” Kansakoulun käynyt, harrastanut näpertelyä, sopii suutariksi”(Eskelinen1995, 30). Näin tulkittuna vasemman jalan menetyksellä ei ollut suurtakaan merkitystä työn suorittamiseen. Ammatti tosin vaihtui, mutta henkilöllä laskettiin olevan mahdollisuus antaa oma panoksensa työelämään ja sitä kautta elää yhteiskunnan huoltomenoja kasvattamatta.

Uuden työn löytymistä tuettiin myös koulutuksellisin keinoin. Suomessa vammaisten henkilöiden koulutusta oli toteutettu ennen sotia yksityisten järjestöjen ja kirkon toimesta. Näiden oppilaitosten toiminta oli kuitenkin ollut pitkälti riippuvainen rahoituksesta ja ennen kaikkea sen epävarmuudesta. Valtion mukaantulo kustannusten jakajana 1940-luvulta lähtien lisäsi oppilaitosten toimivuutta ja opetuskapasiteettia. Vammaisten henkilöiden erityisammattioppilaitokset toteuttivat yleisten ammattioppilaitosten opetusohjelmia niiden sisältöä mukailleen. Kuntoutuksen ja koulutuksen yhteensovittaminen vaati oppilaitosten resursseihin selkeää valtion panostusta lisähenkilöstön sekä erityisosaamisen takaamiseksi. Paitsi työstä suoriutumiseen ja sen tekemisen edellytysten turvaamiseen, niin myös työn löytymiseen panostettiin. Ensimmäisen ammatinvalinnanohjaustoimisto perustettiin maahamme vuonna 1943. (Puumalainen 2008,19).

Näin valtion asettaman ja sosiaalihuollon toteuttamisvastuulla olleen invalidihuoltolain pohjalta Suomessa oli aloitettu toiminta, jota voidaan pitää nykykuntoutuksen pohjana. Tarkempia määritelmiä kuntoutukseen tai sen sisällön laatuun ei kirjattu. Ensisijainen tavoite oli työhön osallistumisen toteutuminen ja valtion osallisuus siihen. Taustalla vaikuttivat sekä yhteiskunnan hyötyyn perustuva ajatus että myös sodissa kärsineiden auttamiseen perustuvat humanistiset periaatteet. Kuntoutuksen yksiselitteisenä tavoitteena oli ihmisten tukeminen sairausvuoteelta työhön ja rehabilitaatio eli korjaava toiminta valtion tukemana oli saanut alkunsa. Sosiaalinen näkökulma kuntoutukseen puuttui ja verkostoista ei puhuttu.

4.1.2 Kuntoutuksen latenssivaihe

Sotiemme jälkeistä seuraavaa vuosikymmentä voidaan kuvata toipumisen vuosikymmenenä. Yhteiskunnan tasolla alkoi kiivas jälleenrakentamisen aika ja sen myötä myös taloudellinen tilanne helpottui. Kun viimeinen sotakorvausjuna Vainikkalassa ohitti raja-aseman vuonna 1952, Suomi oli sekä saavuttanut että jo ohittanut taloudellisesti sotaa edeltäneen tasonsa (Kariisto, Takala, Haapola 1985, 57). Vaikka toipuminen sekä yksilötasolla että yhteiskunnallisel-

la tasolla oli alkanut, niin kuntoutuksen kehityksen suhteen tämän vuosikymmen anti jäi vähäiseksi. Edellisen vuosikymmen kiihkeän kehityksen jälkeen ikään kuin ”vedettiin henkeä” ja 1950-lukua kutsutaankin kuntoutuksen kehityksen suhteen latenssivaiheeksi (Niemi 1987,6).

Kuntoutukseen liittyvää kehitystoimintaa tapahtui myös Suomen rajojen ulkopuolella. Vuonna 1952 YK:n taloudellinen – ja sosiaalineuvosto ohjeisti myös Suomen valtiota kiinnittämään huomiota oman kuntoutusohjelmansa kehittämiseen osana laajempaa terveydenhuolto-, koulutus-, työmarkkina-, sosiaalihuolto- ja muuta hallintoa. Tämä oheistus sisälsi 15 pääkohtaa, joiden tavoitteena oli pyrkimys kohti kuntoutuksen koordinoitua toimintajärjestelmää. Tämän oheistuksen merkitys jäi Suomessa kuitenkin käytännössä vähäiseksi ja sitä pidettiin viitteellisenä ja suuntaa antavana, ns. kultaisena standardina. (Rissanen 2008, 20.)

Hitaammasta kehityksestä huolimatta kuntoutustoiminta laajeni vähitellen niin sen kohde-ryhmien kuin myös kuntoutusta suorittavien ammattiryhmien suhteen. Invalidihuoltolain lähtökohdana olleet sotainvalidien kuntoutukseen tähtäävät toiminnat loivat pohjaa myös muidenkin sairauksien, kuten polion ja tuberkuloosin kuntoutukselle. Sotainvalidien rinnalle tulivat ns. siviili-invalidit. Yhteistä näille ryhmille oli kuntoutuskäsitteen nivoutuminen tiukasti sairauden, vian tai vamman ympärille. Tämä näkyi myös kuntoutusta harjoittaneiden ammattiryhmissä. Lääkäreiden määrä kasvoi noin tuhannella sodanjälkeisestä tilanteesta vuoden 1950-luvun puoleenväliin ollen tuolloin n. 2400.

Samanaikaisesti muiden ammattiryhmien kasvu oli vähäisempää, esim. sosiaalityöntekijöitä oli tuolloin 150 ja psykologeja runsas 100. (Eskelinen 1995, 27.)

4.1.3 Nopean kehityksen vuosikymmenet

Suomalaisen yhteiskunnan tilannetta 1960- ja 1970-luvulla kuvaa nopea teollistuminen ja palveluiden kehittyminen. Teollisuuden tuotantovolyymi nousi parin vuosikymmen aikana kolme ja puolikertaiseksi siitä, mitä se oli ollut aikaisemmin 1950-luvulla. Käytännössä tämä näkyi työvoiman tarpeen keskittymisenä kaupunkeihin ja ns. ”suurena muuttona” eli muutto- liikkeenä maalta kaupunkeihin, joka toi oman merkityksensä kansalaisten arkeen ja elämään. Työnjako yhteiskunnassa kehittyi niin, että palkkatyön osuus kokonaistyöstä lisääntyi huomasti. Tätä aikaa on kutsuttu myös palkkatyöläistymisen ajaksi ja tämä yhteiskunnallinen raken-

nemuutos sekä siihen liittyvä toimeentulolähteiden muutos oli tuolloin Suomessa suurempi kuin yhdessäkään muussa OECD- maassa (Karisto, Takala, Haapola 1997, 63, 171).

Samalla kun työvoiman kysyntä teollisuus- ja palveluammateissa kasvoi, kasvoivat myös työ-
tätekevien työkykyyn ja sosiaaliturvaan liittyvät sosiaalipoliittiset toimenpiteet. 1960-lukua
kuvataan sekä sosiaaliturvan että kuntoutuksen vuosikymmenenä. Kuntoutuksen yhteiskunta-
poliittinen merkitys kasvoi muiden sosiaalipoliittisten haasteiden rinnalla ja kuntoutus nähtiin
terveydenhuoltoa, sosiaalivakuutusta ja työvoimapolitiikkaa tehostavana toimenpiteenä. Kun-
toutuksen nähtiin myös täydentävän näiden alueiden toimintaa sekä olevan tavoitteiltaan nii-
den kanssa yhteensopivaa. (Rissanen 2008.)

Kuntoutuksen aseman ja merkityksen kasvua osana suomalaista sosiaalipolitiikkaa voitaneen
pitää myös Kuntoutuskomitean perustamista vuonna 1963. Tämän Sukselaisen komitean ni-
melläkin tunnettu komitea on kuntoutusalan asiantuntijoiden mukaan yksi tärkeimpänä pidet-
ty suomalaista kuntoutusjärjestelmää koskeva julkinen suunnitteluasiakirja. Sen sisältämät
ehdotukset ja toimenpiteet muodostavat nykyisen kuntoutusjärjestelmämme perusrungon ja
sen merkitys kuntoutukseen liittyvän lainsäädännön kannalta on keskeinen.

Kuntoutuskomitean mietintö (1966) loi myös ensimmäisen virallisen määritelmän siitä mitä
kuntoutuksella tarkoitetaan: *"Kuntoutuksella tarkoitetaan niiden toimenpiteiden kokonaisuut-
ta, jotka ovat omiaan edistämään kuntoutettavan henkilön omaintakeista toimeentuloa ja päi-
vittäisistä toiminnoista suoriutumista ja johon ryhdytään varsinaisen sairaalahoidon lisäksi
sairausajan lyhentämiseksi taikka sairaudesta, viasta tai vammasta muuten todennäköisesti
syntyvän pysyvän tai pitkäaikaisen haitan estämiseksi tai lieventämiseksi."* Vaikka tässäkin
määritelmässä tavoite fokuoittuu pitkälti työllistämiseen ja työhön paluun tukemiseen, niin
komiteanmietinnön mukaan kuntoutus sai tavoitteekseen myös päivittäisistä toiminnoista sel-
viytymistä tukevan sekä haittoja ennaltaehkäisevän tehtävän. Kuntoutuksen tuli tukea arkipäi-
vän selviytymistä sekä pyrkiä ennakoimaan tulevaisuutta ja sen avulla vähentämään myös
vajaakuntoisuuden riskiä (Järvikoski 1994, 5-6).

Kuntoutuskomitean mietinnön taustalla vaikutti kuntoutuksen historian suureksi vaikuttajak-
sikin nimetyn Veikko Niemen vuonna 1962 Sosiaalisessa Aikakauskirjassa julkaisema invali-
dihuollon yleissuunnitelma. Paitsi mietinnön perustana, oli Niemen yleissuunnitelmalla mer-
kittävä anti myös kuntoutujan asemaan ja kuntoutusmääritelmän ihmiskäsitykseen. Kuntoutu-

jan passiivinen rooli kuntoutuksen kohteena väistyi ja kuntoutujan omaa panosta sekä motivaatiota korostava ajattelutapa vahvistui. Sen aikaisten kuntoutuskäsityksen mukaan kuntoutuksessa oli kyse myös kuntoutujan omasta prosessista ja pyrkimyksestä itsenäiseen elämään. Tällöin kuntoutuksen ammattilaisille jäi tukijan ja eri vaihtoehtojen esittäjän rooli ja henkilö itse muuttui kuntoutuksen kohteesta toimivaksi subjektiksi eli kuntoutujaksi. (Puumalainen & Vilkkumaa 2003, 19–20.) Entinen kuntoutuksen tavoite, eli sairastuneelta työhön, laajeni niin sisällöllisesti, kuin myös kohderyhmänsä osalta koskemaan yhä useampia ihmisiä ja eri toiminta-alueita. Tämä laajeneminen tapahtui samanaikaisesti muun sosiaalipolitiikan kehityksen kanssa. Kuntoutuspalvelut siirtyivät invalidihuollon erityispalveluista osaksi uusia tai entisiä, laajenemassa olevia yleisiä palveluja.

Sosiaalivakuutus ja työhallinto kehittävät omat kuntoutusohjelmansa, vammaisten työvoimapaalvelut yhdistettiin osaksi yleisiä työnvälitys- ja ammatinvalinnanohjauspalveluita ja myös yksityisellä vakuutussektorilla aloitettiin kuntoutuksen kehittämiseen tähtäävää toimintaa (Järvikoski & Härkäpää 1995, 25). Lainsäädännöllisesti kuntoutuksen kehittämiseen vaikuttivat työeläkejärjestelmän kehittyminen sekä kuntoutusetuuksien sisällyttäminen tapaturma- ja liikennevakuutusjärjestelmiin sekä sairausvakuutuslaki. Merkittävää kuntoutuksen kohderyhmän laajenemisen suhteen oli kansaneläkelaitoksen kuntoutuksen valtakunnallinen toimintaorganisaation kehittäminen. Kelan kuntouttamistoimikunta piti tärkeänä kuntoutuksen yksilöllisen kehitysprosessin tukemista ja muotoilikin tuolloin kuntoutuksen tavoitteeksi *mahdollisimman hyvän fyysisen toimintakyvyn, sosiaalisen kelpoisuuden ja henkilökohtaisen tyytyväisyyden saavuttamisen kuntoutuksen avulla* (Rissanen 2008).

Huolimatta siitä, että viralliset määritelmät pyrkivät huomioimaan kuntoutuksen kokonaisvaltaisuuden, niin kansan keskuudessa kuntoutus-käsitettä käytettiin varsin suppeassa merkityksessä. Tämän kapea-alaisen käsityksen muodostumiseen vaikuttivat eri puolille Suomea syntyneiden kuntoutuslaitosten toiminta. 1970-luvun lopussa niitä oli perustettu jo viisikymmentä ja hoitovuorokausien määrä lähenteli miljoonaa vuorokautta vuodessa. (Eskelinen 1995,35.) Nämä terveyskylpylä tyyppiset laitokset toteuttivat pääosin hoidollista, lääketieteeseen ja fysiologiaan pohjautuvaa kuntoutusta ja tätä toimintaa pidettiin synonyymina tuon aikaiselle kuntoutus-käsitteelle. Tämän tyyppinen kuntoutuskäsitteen suppea merkitys oli omiaan tuottamaan väärinkäsityksiä ja sekavuutta kuntoutuskäsitteen käytössä (Niemi 1987, 29).

Huolimatta käsitteen käytön osittaisesta sekavuudesta, kuntoutuksen kasvun ja kehityksen aika 1960- ja 1970- luvulla vaikutti ratkaisevasti sen hetkisen kuntoutuskäsitteen sisältöön ja kuntoutuksen toteuttamistapoihin. Kuntoutuksen nähtiin liittyvän sairauden, vian tai vamman lisäksi myös kuntoutujan psyykkiseen ja sosiaaliseen toimintakykyyn. Maailman terveysjärjestö WHO määritteli vuonna 1969 kuntoutuksen *lääkinnällisten, sosiaalisten, kasvatuksellisten ja ammatillisten toimenpiteiden integroiduksi kokonaisuudeksi, joilla pyritään kohentamaan yksilön toimintakykyä parhaalle mahdolliselle tasolle*. Tässä määritelmässä oli jo luovuttu jälkihoidollisesta painotuksesta ja näkökulma oli laajentunut työkeskeisyydestä yleisempään toimintakykyyn (Järvikoski & Härkäpää 2008, 52). Tämä aikaisempaa holistisempi näkemys määritteli kuntoutuksen entistä kokonaisvaltaisempana toimintana ja se integroitui yhä tiiviimmin osaksi muita yleisiä palveluja.

Tämän kehityksen myötä eri palvelujärjestelmät loivat omat kuntoutusta koskevat säädöksensä ja määritelmänsä. Määritelmät siitä, mitä kuntoutuksella tarkoitetaan, lisääntyivät ja kuntoutuskäsitteen sisältö vaihteli riippuen siitä, millä sektorilla ja missä sen palvelujärjestelmän osassa asian määrittelyä tehtiin. Merkittävää tälle aikakaudelle oli myös kuntoutuksen tieteellisen aseman vahvistuminen. Aikaisemmin pidemmälle kehittyneet lääke- ja kasvatustieteet saivat rinnalleen myös vammaisuutta ja kuntoutusta tutkivaa tiedettä ja tämän aikakauden sanotankin olleen läpimurron aikaa kuntoutuksen ja vammaisuuden tieteellisen tutkimuksen kehityksessä. (Niemi 1987,6.)

4.1.4 Ennen vuosituhaten vaihdetta

Suomen toipuminen sodasta ja elintason nopea kehitys jatkui aina 1980-luvun lopulle asti. Talouskasvu näkyi huomattavana bruttokansantuotteen nousuna ja tätä suotuisaa kehitystä jatkui aina 1990-luvun alkuun saakka, jolloin nousujohteinen talouskasvu katkesi. Suomi vajosi lamaan, joka oli syvin kehittyneitä markkinatalousmaita kohdannut tuotannon romahdus toisen maailmansodan jälkeen. Talouden syöksyn pysähdyttyä vuonna 1993 bruttokansantuote oli pudonnut 13 % vuosikymmen vaihteen tasosta. Lama jätti jälkeensä suurtyöttömyyden sekä velkaisen valtiontalouden (Eskelinen 1995,36; Karisto, Takala, Haapola 1997, 91). Suomalainen yhteiskunta ja sen harjoittama sosiaalipolitiikka olivat jälleen isojen haasteiden edessä.

Kuntoutuksen kehittyminen ja sen integroituminen yleisiin palvelujärjestelmiin vahvistui nousuhdanteen aikana. Sen toimintakenttä ulottui koskemaan jo sosiaali-, terveys- työvoima-, ja koulutuspalveluja. Tämä kehitys merkitsi samalla myös kuntoutustoiminnan sektoroitumista, toisin sanoen eri asiantuntijuusalueet erkanivat toisistaan (Järvikoski & Härkäpää 2004, 42–43). Myös varhaiskuntoutuksen näkökulmaa pidettiin kuntoutuskeskusteluissa toistuvasti esillä ja kuntoutuksen osa-alueista ammatillinen, sosiaalinen sekä lääkinällinen kuntoutus alkoivat selvästi vahvistua. Lääkinällisen kuntoutuksen osalta järjestämisvastuu säädettiin vuonna 1984 entistä keskitetympään julkisen terveydenhuollon, sairaaloita ja terveyskeskuksia ylläpitävien kuntien lakisääteiseksi tehtäväksi. Näin lääkinällisestä kuntoutuksesta tuli virallisestikin osa potilaan hyvää hoitoa (Puumalainen & Vilkkumaa 2003, 21).

Ammatillisen kuntoutuksen tavoitteeksi vahvistui paitsi vajaakuntoisten työmahdollisuuksien edistäminen, niin myös heihin työelämässä kohdistuvan syrjinnän poistaminen sekä vajaakuntoisen ihmisen tasa-arvon ja osallisuuden tukeminen yhteiskuntaelämän eri toimintakentillä (Järvikoski & Härkäpää 2008, 52–53). Sosiaalinen kuntoutus määriteltiin yhtenä aktiivisen sosiaalipolitiikan ”positiivisena” strategiana, jonka tavoitteena oli vähentää enneaikaiselle eläkkeelle hakeutumista sekä ehkäistä syrjäytymistä. Kuntoutus oli muuttunut yhä enenevässä määrin osaksi sosiaalista investointipolitiikkaa (Tuusa 2005, 41). Aikaisemmin varhaiskuntoutukseen liitetty uhka työkyvyttömyydestä sai rinnalleen myös sosiaalisen syrjäytymisen ennaltaehkäisyn vaatimuksen.

Laajentumista tapahtui edelleen myös kuntoutuskäsitteen sisällössä. Aikaisemman kokonaisvaltaisen kuntoutujakäsityksen rinnalle ja sitä täydentämään nousi näkemys kuntoutujan ympäristön merkityksestä itse kuntoutukseen. Kuntoutuksella ei enää tavoiteltu pelkästään integroiduin palveluin vammaisen tai vajaakuntoisen henkilön sopeuttamista yhteiskuntaan vaan huomio kiinnittyi myös ympäristöön ja sen kehittämiseen yksilön kannalta sopivaksi (Järvikoski & Härkäpää 2008, 52).

Seuraavan vuosikymmen alussa alkanut lama ja massiivinen työttömyys koettelivat suomalaista yhteiskuntaa. Sosiaaliturvan tarvitsijoiden määrä kasvoi ja valtiontalouden tasapainottamiseksi tehtiin huomattavia leikkauksia myös sosiaalimenoihin. Selvää oli, että taloudelliset näkökulmat nousivat kuntoutuksenkin yhteydessä esille, mutta kuntoutuksen suoranaiseen sisältöön lama ei vaikuttanut kovinkaan merkittävästi. Kuntoutus sai, kuten muutkin yhteiskunnan rahoittamat toimenpiteet, osakseen tuloksellisuuden, taloudellisuuden ja tehokkuuden

vaateita. Uusia asioita olivat mm. laadun ja laatukäsikirjojen sekä kilpailutuksen mukaantulo (Notkola 2005, 3).

Laman alkuvaiheessa, vuonna 1991, saatiin valmiiksi pitkään jatkunut kuntoutuslainsäädännön kokonaisuudistus. Se toi mukanaan kolme kokonaan uutta lakia ja 25 uutta lainkohtaa jo olemassa oleviin säännöksiin. Uudistuksen merkitystä arvioitiin valtiovallan taholta kolme vuotta myöhemmin ja tämän arvioinnin tuloksena syntyi maamme ensimmäinen kuntoutusselonteko (1994). Nämä asiakirjat ovat edelleenkin kuntoutuksen määrittelyssä keskeisessä asemassa. Lähes kaikki tänä päivänä käytetyt kuntoutuskäsitteen määritelmät juontavat juurensa kuntoutusselonteosta. Samalla kun nämä selonteot ilmentävät yhteiskunnan näkemystä kuntoutuskäsitteeseen, niin ne myös edustavat Suomen virallista näkökulmaa kansainvälisissä yhteyksissä. Näitä valtioneuvoston eduskunnalle antamia selontekoja on ilmestynyt kaikkiaan kolme, vuosina 1994, 1998 ja 2002.

Kuten aikaisemmin todettiin, ensimmäisen selonteon tarkoitus oli arvioida uuden kuntoutuslainsäädännön vaikutuksia ja kehittämistarpeita. Arvioinnin yhteydessä se tällöin myös määritteli kuntoutuksen sisällön ja tavoitetilan. Sisällöllisesti painotus oli erityisryhmien kuntoutuksen tasa-arvon toteutumisessa ja kuntoutujan yhdenvertaisuuden periaatteen korostamisessa. Palvelujen osalta tavoite oli saumattomassa kokonaisuudessa, joka joustavasti seuraisi kuntoutujan elämäntilannetta sekä huomioisi elämän eri vaiheet ja tilanteet. (Valtioneuvoston selonteko kuntoutuksesta 1994, 2.)

Seuraava vuonna 1998 ilmestynyt selonteko määritteli kuntoutuksen olevan ”*yksi aktiivisen ja kannustavan sosiaalipolitiikan keino, jolla edistetään väestön työ- ja toimintakykyä sekä mahdollisimman itsenäistä selviytymistä elämän eri tilanteissa.*” Kehityskohteena nähtiin kuntoutusjärjestelmän viranomaiskeskeisyyden vähentämisen ja asiakaskeskeisyyden lisäämisen (Valtioneuvoston selonteko kuntoutuksesta 1998,1). Suurin merkitys kuntoutuskäsitteen kannalta lienee ollut kuntoutuksen määrittely keinoksi, ei tavoitteeksi. Määrittelyn mukaan kuntoutus sinällään ei ole toiminnan itsenäinen päämäärä tai tavoite, vaan sen nähtiin olevan yksi sosiaalipolitiikan keinoista saavuttaa tavoiteltu asia tai asiantila. Kuntoutus ikään kuin menetti asemansa itsenäisen toimintamuotona ja se sulautui yhteen muun sosiaalipolitiikan piiriin kuuluvan toiminnan kanssa.

Viimeisimmän vuoden 2002 selonteon mukaan kuntoutus määritellään ”*ihmisen tai ihmisen ja ympäristön muutosprosessiksi, jonka tavoitteena on toimintakyvyn, itsenäisen selviytymisen, hyvinvoinnin ja työllisyyden edistäminen*”. Toiminnaltaan se on ”*suunnitelmallista ja pitkäjänteistä ja sen tavoitteena on auttaa kuntoutujaa hallitsemaan elämäntilanteensa*” (Valtioneuvoston selonteko eduskunnalle 2002,3).

Tämän ihmisen muutosprosessia ja omaa elämänhallintaa korostavan lähestymistavan taustalla korostuu näkemys yksilön omasta vastuusta ja autonomiasta kuntoutumisensa suhteen. Kuntoutuksen asiakaslähtöisyys korostaa yksilöllisten tavoitteiden ja keinojen määrittelyä asiakkaan lähtökohdista. Selonteossa korostetaan, että kuntoutujan oma osallisuus kuntoutusprosessissa sekä vaikuttamisessa ympäristöön ovat tämän päivän kuntoutuksen ydinkysymyksiä. Kuntoutumisen aikana löydetään itsestä uusia voimavaroja ja opitaan uusia tapoja toimia erilaisissa arkielämän tilanteissa. Elämänhallinta ja valtaistuminen (empowerment) nousevat tällöin kuntoutuksen keskeisiksi tavoitteiksi. (Järvikoski & Härkäpää 2004,19; Järvikoski & Härkäpää 2008, 57.)

Kuntoutuksen sektoroitumisen myötä sen eri osa-alueet kehittyivät omana erikoisalanaan seuraten kuitenkin kuntoutuksen yleisiä sisällöllisiä tavoitteita. Tähän kunkin osa-alueen kehittymiseen vaikuttivat aikalaiskäsitukset arvoineen ja asenteineen sekä sen hetkisestä tiedosta muotoutuneet käytännöt. Kukin laki kuvaa aikansa käsitystä kustakin kuntoutuksen osa-alueesta ja perustaa näkemyksensä sen hetkisen tiedon ja siitä tehtyjen tulkintojen varaan. Seuraavaksi tarkastelen tutkimukseni kannalta olennaisten erikoisalojen kuntoutuskäytäntöjen muotoutumista, fokusoiden niiden lainsäädäntöön ja niiden kehitykseen.

4.2 Päihdehuollon historiaa

Suomessa paloviinan käyttö ja oluen paneminen olivat tuttuja jo 1600-luvulla, ja niitä pidettiin kansan keskuudessa pääsääntöisesti terveellisinä aineina. Ensimmäiset juomiseen liittyvät kontrollitehtävät annettiin papistolle, jotka hoitivat viinankäyttöön liittyvää ohjaus-, neuvonta-, varoitus-, ja pelottelutyötä. Ennen itsenäistymisen aikaa kansalaisten viinan käyttöä pyrkivät kieltolakien avulla rajoittamaan Kustaa III 1700-luvulla sekä myöhemmin Suomen siirryttyä Venäjän vallan alle, myös Venäjän keisari. Kieltolakien seurauksena oli salapolton lisääntyminen ja niiden hallitsemiseksi otettiin käyttöön vankilatuomiot, joskin ilman suurempaa vai-

kuttavuutta. Valtiovallan ja papiston toimia paremmin tehosivat kansan omista riveistä lähteneet raittiusliikkeet. (Saarelainen 1999,44–45.)

Vuosisadan alussa, yhteiskunnallisen murroksen vallitessa, löytyy raittiusliikkeen taustalta yhtymäkohtia myös kansalaisten poliittisen suuntauksen osalta. Ennen vuonna 1919 hyväksyttyä kieltolakia, oli maassamme käyty verinen sisällissota. Kieltolaista oli sen myötä tullut ”valkoisten laki” ja vastaavasti laittomasta viinasta sorrettujen voimaa. (Virtanen 2000, 487.) Olisi kuitenkin harhaanjohtavaa tulkita tuon ajan yhteiskunnallisen väkijuomakysymyksen kuvastavan pelkästään valtaapitävien holhoushalua ja kurinpitokysymyksiä. Kieltolain puolesta toimi myös työväenliike, joka näki juopottelun uhkaavan työväenluokan yhteiskunnallista vapautumista (Mäkelä 1999,67).

Itsenäisyyden alkuvuosina, 1919- 1932, voimassa ollut kieltolain ja kansan raittiuden idean taustalla nähtiin juopottelun ja sosiaalipoliittisten ongelmien katoavan, mikäli suomalaiset raitistuisivat ja muuttuisivat ahkeriksi ja säästäväisiksi.(Haatainen 1992,43). Yleisen käsityksen mukaan päihdeongelman miellettiin olevan ennen kaikkea kurinpidolla vaikeasti hallittava vitsaus, joka tuli osaksi yhteiskunnallista alkoholikysymystä vasta kieltolain purkamisen jälkeen (Kaukonen 2002,147). Kieltolain kumoutumisen myötä Suomeen säädettiin vuonna 1931 laki *juopuneena tavatun henkilön huollosta eräissä tapauksissa (163/31)*. Lakia kutsuttiin myös ”hiljaisten humalaisten nuhtelulaiksi” (Kemppainen 2001,51). Sisällöltään se velvoitti köyhäinhuoltolautakunnat tekemään varoittavaa työtä niiden juopuneiden kanssa, joiden juopumusta ei rangaistu rikoslain mukaan.

Tätä lakia seurasi vuonna 1936 säädetty alkoholilaki (60/ 1936). Lain tarkoituksena oli *juopottelevaa elämää viettävän henkilön palauttaminen normaaliin ja raittiiseen elämään* asteittain kovenevien toimenpiteiden avulla. Lain hengen mukaan alkoholistien hoito rinnastettiin köyhäinhuoltoon ja kustannus- sekä hoitovastuu siirtyivät enenevässä määrin valtiolle, joka tiukensi otettaan alkoholin käytön, kurin ja järjestyksen ylläpitämiseksi apunaan Oy Alkoholi AB:n kattava ja monitahoinen ostajaintarkkailumenetelmä (Virtanen 2000, 487). Kunnallisella tasolla laki alkoholistihuollosta määritteli sosiaaliviranomaisille ja huoltolautakunnille sosiaalisissa ongelmatilanteissa samankaltaisia oikeuksia kuin tuomioistuimella ja poliisilla oli rikosasioissa (Urponen 1994, 195–197).

Suomalaisen yhteiskunnan kehityksen myötä tultiin 1950-luvun lopulla tilanteeseen, jossa huoltolakisäädäntö ei enää vastannut aikansa tarpeita. Lainsäädännön uusiminen aloitettiin sosiaalihuollon hallinnon kautta ja laki sosiaalihuollon hallinnosta annettiin vuonna 1950 (144/ 1950). Huoltolautakunnat muutettiin sosiaalilautakunniksi ja ne jaettiin kahteen osastoon; yleiseen osastoon ja huolto-osastoon. Huolto-osastojen toiminnan pariin kuuluivat muun muassa alkoholihuolto ja irtolaishuolto. Uudistuksen seurauksia oli siirtyminen vähitellen ns. eriytyvään sosiaalipolitiikkaan sekä sosiaalitoimen tehtävien siirtyminen enenevässä määrin järjestöjen vastuulta sosiaalitoimen ammattihenkilöstön tehtäviksi. Tätä ammatillista työtä alettiin vähitellen kutsua sosiaalityöksi. Vuosikymmen lopulla maassamme toimi perhe- ja avioliittoneuvoloita, ammatillinen kuntoutuskliniikka ja muutamia A- klinikoita. Huomioitavaa oli näiden asiakasperheiden ongelmien painottuminen aikaisemmin tunnistamattomiin sosiaalisiin alueisiin, kuten avio-ongelmiin, lasten kasvatukseen ja nuorten käyttäytymiseen. Näitä ongelmia oli aikaisemmin pidetty ihmiselle annettuna kohtalona, ei hoidettavina ongelmina. (Laitila - Ukkola 2005,11- 14.)

Olavi Kaukosen (2002,148–149) mukaan valtiollisten sosiaalisten kysymysten käsittely eriytettyinä sosiaalisina ongelmina vaikutti myös päihdepalvelujen arvopohjan kahtiajakautumiseen. Tämä näkyi ennen kaikkea siinä, että erityisesti köyhille tarjottiin pakkoihin perustuvaa laitoshoidoja ja virallista valvontaa, kun taas paremmin toimeen tuleville tarjottiin vapaaehtoisuuteen perustuvaa terapiaa ja yhteiskunnan tukea annettiin A-klinikkasäätiön ylläpitämiin moderneihin avopalveluihin.

Alkoholilaki kumottiin vuonna 1961 ja tilalle tuli laki päihdyttävien aineiden väärinkäyttäjien huollosta (96/1961). Tämän PAV- lakinakin tunnetun hoidon ja huollon kohteeksi tuli muitakin päihteitä kuin alkoholia käyttävien ryhmä. Laki pyrki suuntautumaan kontrollikeskisyydestä vapaaehtoiseen hoitoon hakeutumiseen, joskin niin, että asiakas oli edelleen palvelujen kohde (Saarelainen 1999,46).

Nykyisin voimassa oleva päihdehuoltolaki (41/86) astui voimaan 1.1.1987. Lain voimaantulon yhteydessä kumoutuivat laki päihdyttävien aineiden väärinkäyttäjien huollosta sekä irtolaislaki. Laki määrittää huomioimaan, paitsi asiakkaan, niin myös hänen läheisten asemaa palvelujen saannin suhteen päihdehuoltolain 7§:n mukaan seuraavasti: ”*Päihdehuollon palveluja tulee antaa henkilölle, jolla on päihteiden käyttöön liittyviä ongelmia, sekä hänen per-*

heelleen ja muille läheisilleen. Palveluja on annettava henkilön, hänen perheensä ja muiden läheistensä avun, tuen ja hoidon tarpeen perusteella.”

Nykyinen päihdehuoltolaki on ns. puitelaki, jonka tarkoituksena on ohjata päihdehuollon toimintaa ilman yksittäisiä toimenpidemääräyksiä. Laki ei määrittele missä määrin tai minkälaisia palveluja päihteiden käyttäjä tai hänen läheisensä ovat oikeutettuja saamaan. Tämä jättää lakia soveltavalle kunnalle ja kunnan viranomaisille laajat tulkintamahdollisuudet ja vaikuttaa kokemukseni mukaan lain soveltamisen kuntakohtaisiin ja toisistaan eroaviin käytäntöihin. Uudessa päihdehuoltolaissa kiinnitettiin huomiota myös terveydenhuollon rooliin päihdehuollon kentällä. Lääkintöhallitus julkaisi vuonna 1986 yleiskirjeen, joka koski päihdehuollon kehittämistä ja järjestämistä terveydenhuollossa (Lääkintöhallitus 1987). Näiden lisäksi oheistettiin päihdehuoltolain tahdosta riippumaton hoito terveydenhuollossa. Samana vuonna myös sosiaalihuolto antoi lakia koskevan yleiskirjeen, joka käsitteli lakia osana sosiaalihuoltoa (Sosiaalihuolto 1987). Näin päihdehuoltolain sovellutukset levittäytyivät sekä sosiaalihuollon että terveydenhuollon kentille.

Nykyisen päihdehuollon ja siihen liittyvän kuntoutuksen tieto ja tavoitepohjaa voidaan tarkastella maassamme yleisesti hyväksytyjen Käypähoito suositusten valossa. Nämä päihdehuollon suositukset ovat laatineet Suomalaisen Lääkäriseuran Duodecimin ja Suomen Päihdelääketieteen yhdistyksen asettama työryhmä. Päihdehuollon Käypähoito suositusten tiivistelmästä löytyy seuraavanlainen, asiantuntijoiden näkemykseen perustuva teksti: *”Toistaiseksi ei tunneta sellaisia kriteereitä, joiden perusteella yksittäiselle alkoholiongelmalliselle voitaisiin valita hänelle parhaiten sopiva hoitomuoto. Psykososiaalisen hoidon tulokset ilmeisesti vaihtelevat terapeutin mukaan. Hyvä hoitosuhde on yhteydessä hyviin hoitotuloksiin.”* Ja hieman myöhemmin samassa tiivistelmässä: *”Kaikissa psykososiaalisissa hoito- ja kuntoutusmuodoissa tärkeää on hoidon jatkuvuus, hyvä yhteistyö sekä potilaan motivoiminen ja sitouttaminen hoitoon. Psykososiaalinen hoitossa tärkeää on tiedon antaminen, keskustelu ja toiminta yksilö-, ryhmä-, pari-, perhe- tai ryhmäterapiassa.”* Ympäristön merkitystä päihdekuntoutuksen osalta sivutaan seuraavanlaisesti; *”Alkoholiongelmaan kietoutuu koko potilaan elämänpiiri joten hoidonkin on oltava kokonaisvaltaista.”* (Käypähoito suositukset 2010.)

4.3 Hourujen hoidosta mielenterveystyöhön

Suomalaisen mielenterveystyön juuret ulottuvat 1600-luvulla perustettuihin Seilin ja Kruunupyyn hospitaalien perustamiseen. Nämä laitokset olivat alun perin spitaalitautisten, sittemmin myös sukupuolitautilien ja mielisairautta potevien eristämislaitoksia. Keskiaikaiset näkemykset riivatuista sieluista vaikuttivat vielä pitkään uuden ajan ja hospitaalien perustamisen aikaan. Jarkko Eskola (1983) lainaa artikkelissaan Psykiatrinen terveydenhuolto- lainsäädännön ja julkisen toiminnan kehitys (1983,203) Sarvilinnan vuonna 1938 julkaisemaa tekstiä jossa käsitellään hospitaalien toimintaa. Sarvilinna toteaa ” *Hospitaalien toiminnan yhteisenä piirteenä on pidettävä sitä, että näihin laitoksiin tuotiin säilytettäväksi spitaalitautisia, rampoja, sokeita, kuuroja, halvattuja, kuppatautisia, keripukkia sairastavia, mielisairaita ja muita kohdalon kolhimia yhteiskunnan kovaosaisia, jotka rumalla ulkomuodollaan, häiritsevällä esiintymisellään ja säälittävällä olemuksellaan herättivät aikansa valistumattomissa ihmisissä pelkoa, kauhua ja inhoa, saaden silloiselta yhteiskunnalta useimmiten osakseen pilkkaa, häväistystä ja nurjaa kohtelua.*” Sarvilinna toteaa myös tuon aikaisen, vahvasti uskonnollisen näkemyksen mukaan, mielisairauden aiheutuneen siitä, kun ” *paholaiset ovat riivanneet järkensä menettäneiden sielut*”. Riivattujen eristämisen valvonta ja hoivaaminen oli 1686 vuoden kirkkolain mukaan piispan, paikallisen pormestarin ja papin vastuulla. 1700- luvun puoleenväliin mennessä, kun spitaalisten osuus väheni, muuttuivat hospitaalit hourinhoitoloiksi. (Eskola1983,202–203.)

Seuraavan vuosisadan lopulla, vuonna 1889, tuli voimaan keisarillinen asetus, joka määräsi kunnat vastaamaan paitsi köyhien, niin myös kroonisten mielisairaiden hoidosta. Tämän määräyksen perusteella syntyivät kunnalliskotien mielisairasosastot. Asetus salli myös kuntien perustaa yhteisiä mielisairaslaitoksia, ja kahdenkymmenen vuoden sisään perustettiin mm. Käkisalmen turvalaitos, Turun kunnallinen mielisairaala, Harjavallan piirimielisairaala, Niuvanniemen, Pitkänniemen ja Nikkilän sairaala. Näitä ennen, vuonna 1841, oli Helsinkiin perustettu Lapinlahden sairaala, jossa hetken aikaa kokeiltiin myös hoitoa ilman pakkokeinoja. Pakkokeinoihin oli kuitenkin palattava takaisin, koska silloisista potilaista noin kolmannes oli ”siivottomia, virtsaavia, ja huoneeseen sylkeviä ja ulosteillaan tuhrivia”. Myös Nikkilän sairaalassa poikettiin sen aikaisista yleistä hoitomuodoista jatkamalla kunnassa jo aikaisemmin käytössä ollutta tapaa hoitaa mielisairaita yksityisissä perheissä.

Mielisairaaloitten toiminta perustui pääosin potilaan eristämiseen muista, terveistä ihmisistä, ja tavallisesti myös pysyvästi. Mielisairaalat toimivat täten vankiloitten tapaan suojellen yhteiskuntaa henkilöiltä, joita pidettiin vaarallisina ja poikkeavina. Aikaisempien aikojen taikaukseen perustuvat käsitykset liittivät mielisairauteen häpeää ja ennakkoluuloja ja vaikuttivat ihmisten suhtautumisessa mielisairaisiin (Achté, & Alanen & Tienari 1981,13–14).

Pitkään jatkunut laitoskeskeisyys sai vuonna 1952 annetun mielisairaslain (187/1952) kautta vaatimuksen lakisääteisen avohoidon kehittämiseksi. Laki paransi myös omasta tahdostaan hoitoon hakeutuneiden oikeusturvaa ja rinnasti sen samaan asemaan yleissairaalapotilaiden kanssa (Achté ym. 1981,15). Annetun lain mukaan mielisairaanhoidon vastuu siirtyi nyt kunnille ja valvonta lääkintöhallitukselle. Maa jaettiin mielisairaanhuoltopiireihin, ja niissä tuli olla akuutista hoidosta vastaava keskusmielisairaala sekä avohoidosta vastaava huoltotoimisto. Laki mahdollisti myös kunnallisten mielisairaaloitten perustamisen sellaisia rauhallisia, kroonisesti sairaita varten, jotka eivät olleet erikoissairaanhoidon tarpeessa. Tätä tarvetta vastaamaan maahamme perustettiin, osin lain hengen vastaisestikin, mittava määrä uusia laitospaikkoja. Seuraavan 15 vuoden aikana perustettiin 40 uutta kunnallista niin sanottua B-sairaala.

Näkemykset mielenterveydestä ja sen ideologinen sisältö ei Eskolan & Leimannin(1983,286–287) mukaan suuremmin muuttunut 1940–1950-luvuilla. Kun psyykkiset sairaudet eivät avautuneet luonnontieteellisten mallien kautta, pyrittiin asiaan puuttumaan preventiivisen toiminnan kautta. Asiaa kuvaa mm. lääkintöhallituksen virkamiehen lausunto vuonna 1939 maaseudun terveydenhuolto-olojen kehittämistä pohtineelle komitealle: ” ...*Juuri sielullisista sairauksista ja vajavuuksista suurin osa on perinnöllisiä. Jos mieltä estää niitä, on estettävä niitä potevia saamasta jälkeläisiä. Kansakunnan sielullista terveyttä ei voida kuitenkaan edistää yksinomaan kielteisillä keinoin. Valtion ja kuntien on autettava ja tuettava perusterveitä kansalaisia heidän perhettä perustaessaan ja jälkeläisiä saadessaan sekä aineellisesti että henkisesti. Lisäksi on valvottava kaikkien perheitten ja yksilöitten kehitystä sekä tartuttava nopeasti käsiin asiaan, jos huomataan sielullista vajavuutta tai sairautta* ” (Komiteamietintö 1939: 9).

Vasta 1960-luku toi mukaan pontevaa keskustelua mielenterveyden asemasta, ja psykiatria joutui kriittisen analyysin kohteeksi. Se joutui tarkentamaan aikaisempia, mekanistisia näkemyksiään lääketieteen pohjalta luotuun hoitojärjestelmään, joka aikaisemmin oli taipunut yhteiskunnan yleisille ”mentaalihygienisille” paineille, eli hullut ja kurjat oli poistettu näkyvis-

tä eristämällä heidät hoidon varjolla laitoksiin. Samanaikaisesti tapahtunut psykologian ja sosiologian tieteenalojen kehitys toi mukanaan ihmiskuvan laajenemisen, ja tämä näkyi myös psykiatrisen ajattelutavan laajenemisena. Biolääketieteellinen sairausmalli täydentyi sosiaalisella ja psykologisella ulottuvuudella. (Eskola & Leiman 1983,287.)

Mielisairauksien hoitoon liittyvän kuntoutustoiminnan voidaan Mielenterveysliiton tutkimusjohtaja Markku Salon (1996, 292) mukaan katsoa alkaneeksi 1960-luvulla, joskin

B-mielisairaaloissa työterapia oli tuttua toimintaa jo sairaaloiden perustamisesta lähtien. Työterapia-käsitteen merkitykseen vaikutti saksalaisen tohtorin ja Gutersloh'n mielisairaalan johtajan Herman Simonin vuonna 1929 ilmestynyt kirja työterapian merkityksestä potilaalle. Hänen mukaansa yhteisön töihin osallistuessaan potilas tulee muiden arvostamaksi yhteisön hyödylliseksi ja tuottavaksi jäseneksi. Tämä puolestaan vahvistaa potilaan itsetuntoa ja edistää hänen parantumistaan. (Aho 1997,46.) Näiden näkemysten merkittävyyttä kuvaa se, että työterapiaa toteutetaan sairaaloissamme edelleenkin.

Seuraava merkittävä lainsäädännöllinen toimenpide tapahtui vuonna 1977. Tällöin toteutettiin mielisairaanhoidolain osittainen uudistus (laki mielisairaslain muuttamisesta 521/ 1977) ja luokittelusta A ja B-mielisairaaloihin luovuttiin. Myös potilaan sairaalaan ottamisen säädökset muuttuivat, ja sosiaalihuolto ei enää osallistunut mielisairaanhoidon. (Eskola 1983,210–215.) Tämän uudistuksen myötä 1980-luvulla vahvistui käsitys ja myös tavoite siitä, että psykiatriassa terveydenhuollossa tavoitellaan avohoitokeskeistä toimintamallia ja että psykiatria tul-taisiin integroimaan osaksi muuta terveydenhuoltoa (Poutanen 2003). Psykiatria osana terveydenhuoltoa tukivat myös erikoissairaanhoidolain (1062/1989) ja mielenterveyslain voimaantulo 1991 (1116/1990). Tästä esimerkkinä Mielenterveyslain 5 §, jossa määritellään mielenterveyspalvelujen yhteensovittamisesta seuraavanlaisesti: *Mielenterveyspalvelujen järjestämisessä on sairaanhoitopiirin kuntainliiton ja sen alueella toimivien terveyskeskusten yhdessä kunnallisen sosiaalihuollon ja erityispalveluja antavien kuntainliittojen kanssa huolehdittava siitä, että mielenterveyspalveluista muodostuu toiminnallinen kokonaisuus.* Lain voimaantulon jälkeen mielenterveystyön ja siihen liittyvän kuntoutuksen järjestämisvastuu laajeni, ja laajenemisen myötä se myös hajautui eri instansseille ja muuttui aikaisempaa pirstoutuneemmaksi.

Tähän vaikeasti hahmotettavaan ja monitahoiseen palvelujärjestelmään viittaavaa kehitystä oli havaittavissa myös muidenkin kuntoutuksen osa-alueiden suhteen. Asiakkaan asemaa moni-

ulotteiseksi kehittyneen palvelujärjestelmän kokonaisuudessa pyrittiin parantamaan Kuntoutuksen asiakasyhteistyölailla (497/2003). Siinä säädetään kuntoutukseen liittyvästä yhteistyöstä paikallistasolla, aluetasolla ja valtakunnallisella tasolla. Lain tavoitteena on edistää kuntoutusta järjestävien tahojen yhteistyötä, auttaa kuntoutujaa saamaan hänen tarvitsemansa kuntoutuspalvelut mahdollisimman joustavasti ja viiveettä sekä vahvistaa kuntoutujan osallistumista hänen kuntoutumistaan koskevan asian käsittelyssä. Yhteistyöryhmässä tulee olla edustettuna sosiaalihuolto, terveydenhuolto, opetustoimi, työvoimaviranomaiset, Kansaneläkelaitos ja muut tarpeelliset yhteisöt (Kunnat.net).

Maassamme tällä hetkellä voimassa oleva mielenterveyslaki ei ota kantaa asiakkaana olevan henkilön läheisten asemaan tai merkitykseen, päinvastoin mielenterveystyön määrittelyssä näkyy selkeästi yksilöä fokuoiva ote: *”Mielenterveystyöllä tarkoitetaan yksilön psyykkisen hyvinvoinnin, toimintakyvyn ja persoonallisuuden kasvun edistämistä sekä mielisairauksien ja muiden mielenterveydenhäiriöiden ehkäisemistä, parantamista ja lievittämistä”* (Mielenterveyslaki 14.12.1990/1116, 1Luku 1§). Ympäristön merkitys näyttäytyy lähinnä elinolosuhteiden kehittämisen vaatimuksina, joskin niin, että rakenteelliset seikat palvelujen järjestämisessä nousevat keskiöön. MTL:n 1§ jatkuu seuraavanlaisesti: *”mielenterveystyöhön kuuluu myös väestön elinolosuhteiden kehittäminen siten, että elinolosuhteet ehkäisevät ennalta mielenterveydenhäiriöiden syntyä, edistävät mielenterveystyötä ja tukevat mielenterveyspalvelujen järjestämistä”*.

4.4 Kuntouttava työtoiminta työvoiman palvelukeskuksissa

Kolmantena kuntoutuksen osa-alueena tutkimukseeni valikoitui työvoiman palvelukeskuksessa tapahtuva kuntouttava työtoiminta ja siihen liittyvät verkostotyön käytännöt. Koska kuntouttavaa työtoimintaa harjoitetaan, organisoidaan, hallinnoidaan ja tuotetaan jollain muotoa useassa eri kuntoutusjärjestelmämme osassa, oli tutkimuksen toteuttamisen ja tutkimuskysymyksiin vastaamisen kannalta relevanttia tehdä rajaus koskemaan vain yhtä kuntouttavan työtoiminnan toimialaa, tässä tapauksessa työvoiman palvelukeskusten toimintaa. Rajaukseen vaikutti myös työvoiman palvelukeskusten toiminnan ja käytäntöjen ”lyhyt historia” ja ajatus siitä, kuinka tällä hetkellä olemassa oleva tieto tulee Foucaultin filosofiaan viitaten vaikuttamaan tulevaisuudessa toteutettaviin käytäntöihin. Mielenkiintoa lisää myös kysymys siitä, minkälaiseen tietoon työvoiman palvelukeskusten verkostotyön käytännöt tämä päivänä pohjautuvat.

Työttömyys ja työvoimapalvelut eivät sinällään ole uusi asia yhteiskunnallisena toimintana, mutta juuri työvoiman palvelukeskuksien tarjoamat ammattilaisten yhteistoimintaan perustuvat työvoimapalvelut ovat saaneet alkunsa ja kehittyneet vasta 2000-luvulla. Työvoiman palvelukeskusten (TYP) perustamista edelsi vuosina 2002–2003 toteutettu yhteispalvelukokeilu ja vuotta myöhemmin tämän kokeilun tulosten pohjalta aloitettiin varsinainen työvoiman palvelukeskusten toiminta. Ennen näitä toimenpiteitä oli laadittu *laki kuntouttavasta työtoiminnasta* (189/ 2001), joka pohjusti työllisyyden ja syrjäytymisen liittämistä entistä tiukemmin aktivointitoimenpiteiden kohteeksi. Laissa säädetään 1Luvun 1§:n mukaan niistä toimenpiteistä, joilla *parannetaan pitkään jatkuneen työttömyyden perusteella työmarkkinatukea tai toimeentulotukea saavan henkilön edellytyksiä työllistyä avoimilla työmarkkinoilla sekä edistetään hänen mahdollisuuksiaan osallistua koulutukseen ja muuhun työhallinnon tarjoamaan työllistymistä edistävään toimenpiteeseen. Laissa säädetään myös toimenpiteisiin osallistuvan henkilön oikeuksista ja velvollisuuksista* (189/2001).

Työvoimapalveluiden uudistuksen taustalta löytyy valtiovallan oheistus työttömyyden ja syrjäytymisen hoitamisesta selkeästi aktivointipolitiikan keinoin. Aktivointipolitiikalla tarkoitetaan EU- maiden piirissä aktiivin työvoimapolitiikan ja aktiivin sosiaalipolitiikan integroituja lähestymistapoja (Karjalainen & Saikku 2007,31). Suomalaisen aktivointipolitiikan ero työttömyyden ja syrjäytymisen hoidossa eroaa muista Euroopan maista ennen kaikkea siinä, että aktivointiin liitetään mukaan kuntoutus, niin käsitteenä kuin toimintatapanakin. Kuntoutus käsitteen liittäminen työttömyyteen tuo käsitteen historiaan liittyen usein mukanaan oletuksen sairauden, vian tai vamman olemassaolosta. Tällöin ongelmaksi nousee lääkäreiden rooli työkykyyn liittyvien arvioiden tekijöinä. Kuinka kyetä arvioimaan työkykyä suhteessa työhön, kun sitä työtä ei koskaan ole ollutkaan. (Kotiranta 2008,21–22).

Toinen huomioonotettava asia TYP:n toiminnan perustamisen taustalla oli työvoimapalveluisa havaittu eriytyminen ”vaikeasti työllistyvien” ja ”helposti työllistyvien” suhteen. Tämän dilemman vaarana nähtiin vaikeasti työllistettävien joukon jäävän ikään kuin pussinperäksi, ilman toimivia yhteyksiä avoimiin markkinoihin, kysynnän kasvuun, rekrytoinnin ja työelämän laadullisiin muutoksiin. Tätä epäsuhtaa pyrittiin korjaamaan uudistamalla työvoimapalveluja niin, että valtion ja kunnan palvelut integroitiin. Tällä yhdistämisellä nähtiin olevan mahdollisuudet vastata niiden asiakkaiden tarpeisiin, joilla oli monenlaisia ongelmia työmarkkinoille pääsyn ja sinne kiinnittymisen suhteen. (Arnkil, Karjalainen, Saikku, Spangar, Pitkänen 2007,9.)

Tätä yllämainittua, integroinnin tavoitetta vasten, tarkastelen myöhemmin myös Työ- ja Elinkeinministeriön vuonna 2009 antamia ja uusiin käytäntöihin tähtääviä henkilöasiakassegmenttejä. Nämä jaotteluperusteet on annettu TE- toimistoissa tehtävän asiakastyön perustaksi ja tarkoituksena on mm. ”..virtaviivaistaa kuhunkin ryhmään jaettujen asiakkaiden palvelua ja varmistaa TE -keskusten ydintehtävän tehokas ja tulokellinen hoitaminen”. Niiden oheistuksen pohjalta asiakas ryhmät jaetaan

1. Suoraan työmarkkinoille suuntaaviin
2. Osaamisen kehittämisen kautta työmarkkinoille suuntaaviin sekä
3. Työmarkkinoille kuntoutuviin.

Tähän viimeksi mainittuun ryhmään luokitellaan kuuluviksi työvoiman palvelukeskusten asiakkaat. Samaan joukkoon jaotellaan kuuluviksi myös *sellaiset vajaakuntoiset työnhakijat, jotka eivät ole autettavissa yksinomaan ammatillisen kuntoutuksen keinoin, vaan jotka tarvitsevat sairaanhoidon tai lääkinällisen kuntoutuksen palveluja. Segmenttiin kuuluvat myös ne asiakkaat, joiden työttömyyden pitkittymisen syynä on muiden syiden lisäksi asiakkaan oma motivoitumattomuus palveluihin* (TEM/ 3522/00.03.02.02/2009).

Työvoimapalvelukeskusten toimintaa on arvioitu mm. seuraavissa työhallinnon julkaisuissa: Robert Arnkilin, Vappu Karjalaisen, Peppi Saikun, Timo Spangarin ja Sari Pitkäsen (2007) arviointitutkimuksessa: Kohti työelämälähtöisiä integroivia palveluja sekä Mikko Valtakarin, Hannele Syrjän ja Pertti Kiurun (2008) tutkimuksessa, jossa arvioitiin julkisen työvoimapalvelun palvelurakenteen uudistamisen vaikuttavuutta. Näiden tutkimustulosten pohjalta myönteistä pidettiin mm. työvoimatoimistojen ja - palvelukeskusten palvelumallien kehittymistä ja verkostotyön tiivistymistä eri toimijoiden kanssa. Tutkimusten pohjalta näyttää siis siltä, että TYP:n toiminnan aloittamisen myötä eri sektoreiden viranomaisten yhteistyö on lisääntynyt ja muiden kuin viranomaisten osallisuudesta ei arviointitutkimuksissa ollut mainintoja.

Tämän suhteellisen laajankin taustoituksen pohjalta on nähtävissä verkostotyön käytäntöjen muotoutumiseen vaikuttavien monimuotoisten ja moniulotteisten tekijöiden vyyhti. Samanaikaisten historiallisten ja yhteiskunnallisten tapahtumien vaikutukset ulottuivat kaikkialle, mutta niiden ilmenemismuodot kunkin tutkittavana olevan kuntoutuksen osa-alueen osalta vaihtelivat. Kuntoutuksen kontekstissa oli nähtävissä yleisen kulttuurisen - ja asenneilmaston (makrotason) vaikutuksia, mutta samalla kunkin osa-alueen omat erityispiirteet (mesotason)

vaikuttivat vahvasti niiden omien käytäntöjen muotoutumiseen sekä käytäntöjen kohteena olevan henkilön (mikrotaso) elämään.

Tämän taustoituksen merkitys tutkimukseni tekemiselle liittyy mielestäni kahteen eri tekijään. Ensinnäkin se lisäsi ymmärrystä verkostotyön käytäntöjen ja niiden kehittymisen yhteyksistä laajempaan, yhteiskunnalliseen kontekstiinsa. Tämän lisääntyneen ymmärryksen uskon osaltaan vaikuttavan omaan tulkintaani ja siten ehkäisevän asioiden yksinkertaistamista sekä yhteen totuuteen tukeutumista tutkimukseeni liittyvien päätelmien tekemisessä. Toinen merkitys liittyy tekstianalyysini kohteena olevien ja edellä tarkasteltujen kuntoutuksen osa-alueiden lakien analysointiin. Niiden sisältö ikään kuin herää henkiin ja muuttuu ymmärrettäväksi, kun niitä analysoidessa voi palata takaisin niiden säätämisen ja vaikuttamisen aikaan.

5 TUTKIMUKSEN TAVOITE JA TUTKIMUSKYSYMYKSET

Tutkimukseni laajempi tavoite on tuottaa uutta tietoa sosiaalityön käytäntötutkimuksen kautta. Tätä uuden tiedon tuottamista ja sen merkitystä lähestyn Karvinen – Niinikosken(2009) näkemystä sivuten. Hänen mukaansa modernin ajan yhden totuuden ja asiantuntijavallan korostaminen on nykyisin yhä enenevässä määrin muuttumassa näitä kritisoivaan, kyseenalaistavaan postmoderniin tiedontuotantoon. Postmodernissa ajassa elävät keskustelut ja tavat tulkita maailmaa, yhteiskuntaa ja ihmisen toimintaa ja näitä koskeva tietämismme ovat muuttaneet myös sosiaalityöhön liittyvää teorian ja tiedon merkitystä. Kapea-alaisen, rajoittuneen yhden totuuden ja tietämyksen professiounelman tilalle on noussut reflektiiviseen tiedontuotantoon ja kokemuksesta oppimiseen laajentunut asiantuntijuus. Ammattikäytäntöihin liittyvä tutkimus yhdessä teoreettisen, tieto-opillisen pohdinnan kanssa avaa uusia mahdollisuuksia sosiaalityön teorianmuodostukselle. (Karvinen- Niinikoski 2009,137–141.) Tavoitteeni on osallistua tähän ammattikäytäntöihin liittyvään keskusteluun tutkimukseni ja omakohtaiseen kokemukseni kautta ja näin tuottaa yksi puheenvuoro lisää verkostotyön tekemisen käytäntöihin liittyvään tiedontuotantoon.

Verkostotyön tekemisen käytännöt, nähtiinpä se sitten yksittäisinä metoditason suorituksena tai työtä ohjaavana laajempaan ajatus- tai toimintaorientaationa, ovat tämän tutkimuksen keskeinen tutkimusalue. Tutkimuksen alussa tekemäni teoriamatka vahvasti näkemyksiäni sosiaalisen todellisuuden ja kielen käytön vastavuoroisesta asemasta; kielen avulla luodaan sosiaalista todellisuutta ja sosiaalinen todellisuus taas vastaavasti luo kielenkäyttöä. (vrt. Pietikäinen

& Mäntynen 2009). Näissä yhteyksissä syntyy, muuttuu ja katoaa diskursiivisia ja ei-diskursiivisia käytäntöjä.(mm. Foucault 1980, Alhanen 2007). Näiden arkityössä läsnä olevien käytäntöjen tutkiminen suuntaa tutkimustyötäni niiden tarkempaan analysointiin ja nostaa esiin kysymyksen; mistä puhutaan kun puhutaan verkostotyöstä ja minkälaista todellisuutta niiden kautta tuotetaan.

Toinen teoriamatkalta mukaani tarttunut ja tutkimustani suuntaava tekijä oli näkemys diskursin vallasta ja voimasta. Paitsi että diskursiivisissa käytännöissä tuotetaan sosiaalista todellisuutta, niin niissä rakentuu myös kuva siitä, keitä olemme. (vrt. Pietikäinen & Mäntynen 2009; Suoninen 2004). Näin tulkittuna verkostotyön käytännöissä on siis kyse myös siihen liittyvien toimijoiden identiteetin rakentumisesta. Tästä syystä tutkimuksen keskittäminen pelkästään verkostotyön käytäntöjä kuvaavaan ja analysoivaan tekstiin jättäisi mielestäni työstäni sivuun olennaisen ja näkemykseni mukaan eettisesti tärkeän asian eli verkostotyön käytäntöjen vaikutukset asiakkaan asemaan. Tämän näkemyksen pohjalta tutkimukseni liikkuu käytäntöjen analysoinnin kautta asiakkaan aseman muotoutumisen tutkimiseen.

Tutkimukseni teoriaosuuden kautta vahvistui myös näkemykseni historian saatossa tapahtuneiden yhteiskunnallisten, taloudellisten ja poliittisten tekijöiden merkityksestä käytäntöjen muotoutumiseen. Tästä joutuen sekä käytäntöjen että asiakkaan aseman analysoinnin yhteydessä työhöni vaikuttaa tutkimukseni teoriaosuuden tuottama näkemys käytäntöjen aika- ja kontekstisidonnaisuudesta.

Opinnäytetyöni tavoitteena on siis paneutua verkostotyön käytäntöihin ja niiden muotoutumiseen viime vuosikymmenten aikana. Tarkasteltavina ovat kiinnostukseni kohteena olevan aikuissosiaalityön toimintaan tiiviisti liittyvät **päihdehuollon, psykiatrisen kuntoutuksen ja kuntouttavan työtoiminnan** kentillä muotoutuneet diskursiiviset ja ei-diskursiiviset käytännöt. Tutkimuskysymykseni kohdentuu verkostotyön määrittämiseen näillä kuntoutuksen osa-alueilla, toisin sanoen tutkimukseni etsii lisää ymmärrystä siihen, mistä puhutaan, kun puhutaan verkostotyöstä ja minkälaisia käytäntöjä nämä puhutavat tuottavat ja pitävät yllä. Näiden käytäntöjen vaikutusta asiakkaan asemaan tarkastelen tutkimuskysymykseni toisessa osassa, jossa Foucault'n filosofia ja sen tulkinnat sekä niissä esiintyvät vallan eri muodot toimivat tulkintakehyksenä asiakkaan aseman rakentumisen suhteen.

Tutkimuksen toteutus on kaksivaiheinen. Ensimmäisessä vaiheessa tuon tekstianalyysin avulla esiin kuntoutuksen eri konteksteissa historiallisten tapahtumasarjojen kautta muotoutuneita verkostotyön käytäntöjä ja niiden vaikutusta asiakkaan asemaan. Historiallinen lähestymistapa ei välttämättä tunnista kaikilta osin verkostotyön käsitettä, joten laajennan sen tässä yhte-dessä käsittämään myös asiakkaan ympäristöä koskevia ja siihen viittaava puhetapoja. Tämän vaiheen kautta pyrin valottamaan sitä, miten verkostotyöhön liittyvät käytännöt ovat päihde-huollon, psykiatrisen kuntoutuksen ja kuntouttavan työtoiminnan kentillä viime vuosikym-menten aikana muotoutuneet.

Seuraava vaihe tutkimuksessani on tuoda tekemieni haastattelujen analysoinnin avulla esiin tämän päivän verkostotyöhön liittyviä vakiintuneita puhetapoja ja niiden merkityksiä asiak-kaan aseman rakentumiseen.

Näiden kahden aineiston analyysin ja tulkinnan avulla pyrin vastaamaan seuraaviin tutkimus-kysymyksiin:

Tutkimuskysymys 1. *Minkälaisia ovat verkostotyön asiantuntijadiskurssit kuntoutuksen kol-mella eri kentällä?*

Ja siitä johdettu seuraava tutkimuskysymys on

Tutkimuskysymys 2. *Millaiseen positioon ne asettavat asiakkaan?*

6 TUTKIMUKSEN METODI – liike kulttuurisen jatkumon ja tilanteisuuden kiintopisteiden välillä

Seuraavassa kappaleessa tarkennan tutkimusmetodiani ja paikannan sitä diskurssitutkimuksen laajalla kentällä. Tätä asemointia teen Foucault`laiseen diskurssianalyysiin liittyvien ajatus- ja tulkintapojen tarkastelun avulla. Käsittelen myös aineistoni hankintaan liittyviä perusteitani sekä tuon esille omaan tutkijan positiooni vaikuttaneita kokemuksiani kuntoutuksen eri kentiltä, pohjautuen omaan työkokemukseeni.

Pietikäisen & Mäntysen (2009) mukaan Foucault`in ajattelun ja filosofian keskeisimpänä antina yhteiskuntatieteelliselle tutkimukselle voidaan pitää diskurssianalyysia ja siinä erityisesti hänen käsityksiään diskursseista, vallasta ja subjektista. Foucault`n ajattelun vaikutukset ja merkitys diskurssitutkimuksessa näkyvät yhä edelleen, kohdentuen mm. kielenkäytön, diskurssien, vallan sekä voimaantumisen teoretisointiin ja analysointiin. Tämä moninaisuus vaikuttaa siihen, että diskurssin käsitettä on mahdotonta määrittellä yksiselitteisesti. Diskurssi käsitteen yleispätevän määrittelyn mahdottomuus ei kuitenkaan poista tutkijalta vastuuta määrittellä hänen omassa tutkimuksessaan käytetyn diskurssikäsitteen tarkoitusta. Erilaisten diskurssitutkimuksien ja käsitteiden joukosta, niiden poluilta, on tutkijan syytä löytää joitakin oman tutkimuksensa kiintopisteitä sekä paikantaa nämä tekemänsä valinnat alan tutkimuskenttään. (Pietikäinen & Mäntynen 2009, 26.)

Lähestyn näitä tutkimukseni metodisia kiintopisteitä käyttäen apuna Jokisen, Juhilan ja Suonisen (2006) muotoilemaa diskurssianalyysin tutkimuksen karttaa eli diskurssianalyysin kolmiota. Siinä kolmion kärjet muodostuvat merkityksistä, kommunikatiivisuudesta ja kulttuurisuudesta, ja näiden kärkien ajatellaan olevan toisiinsa kietoutuneita. Näin ollen, kun diskurssianalyysissä ollaan kiinnostuneita merkityksistä, liittyy niihin aina myös kulttuurinen ja sosiaalisen todellisuuden rakentumisen näkökulma. Kulttuurisia merkityksiä ei vastaavasti tarkastella ilman niiden sitomista ihmisten väliseen kanssakäymiseen. Merkitykset rakentuvat, pysyvät yllä ja muuntuvat vain ihmisten keskinäisessä toiminnassa. Olennaista diskurssitutkimukselle on, että tutkimuksen tekemisen yhteydessä tukeudutaan koko kolmioon ja huomioidaan merkityksien, kommunikatiivisuuden ja kulttuurisuuden yhteen kietoutuminen. Tämä kartta ei kuitenkaan muodosta yhtä ja yhteneväistä diskurssianalyysin kenttää, vaan se mahdollistaa hyvinkin erilaisia tutkimuksellisia orientaatioita ja ratkaisuja. (Jokinen ym.

2006,54–96). Seuraavaksi tarkastelen, edelliseen tekstiin viitaten, omaa orientoitumistani diskurssitutkimuksen tekemisen suhteen.

Ensimmäisenä asiana tutkimusmetodini eli aineistonkeruu- ja analyysimenetelmien paikantamiseen diskurssianalyysin tutkimuskartalla vaikuttaa ennakko-oletukseni siitä, että käytännöt ovat ajallisesti muuttuvia, ja näillä muutoksilla on vaikutusta myös asiakkaan asemaan. Tämä ohjaa tutkimuksen tekemistä sekä ajallisesti muotoutuneisiin että tilanteissa rakentuviin merkityksiin. Tutkimusta ei tulla kiinnittämään joko tilanteisuuden tai kulttuurisen jatkumon yhteyteen, vaan siinä liikutaan molempien painopisteiden välillä. (Jokinen & Juhila 2006, 56–66.) Toisena valintoihin vaikuttavana asiana koen erilaisten diskurssien tuottamistapojen olevan tutkimuskysymyksen kannalta kiinnostavampia kuin niiden sisältöön keskittyvät analyysit. Näin ollen painopiste suuntautuu tässä yhteydessä merkitysten sisällön sijasta niiden rakentumisen ulottuvuuksiin. (Jokinen & Juhila 2006, 56–66.) Kolmannen kiintopisteen eli tutkimuksella tuotetun puheenvuoron sijoittumisesta analyyttisen tai kriittisen diskurssianalyysin kentälle jätän myöhäisempään, aineistosta tuotetun tutkimustuloksen varaan. Tutkimuksen lähtökohtana ei esitetty selkää väittämää olemassa olevasta alistussuhteesta, (vrt. Jokinen & Juhila 2006, 86–87.), mutta foucault’laisen diskurssianalyysin valinta analyysimenetelmänä mahdollistaa ja jopa suuntaa tutkimuskohteena olevien asioiden kriittiseen ja kyseenalaistavaan tarkasteluun.

Seuraavassa vielä lyhyesti diskurssianalyysin tutkimuksen kartan kolme ulottuvuusparia, eli tutkimuksen metodiset painopisteet Jokisen & Juhilan (2006) mukaan:

Tilanteisuus	-----	Kulttuurinen jatkumo
Merkitykset	-----	Merkityksen tuottamisen tavat
Kriittisyys	-----	Analyyttisyys

6.1 Analyysimenetelmänä foucault’lainen diskurssianalyysi

Vastatakseni jo aikaisemmin esitettyyn vaatimukseen diskurssin määrittelyn tarpeellisuudesta sen kussakin käyttöyhteydessään tuon esille tässä tutkimuksessa käytettävän diskurssin määrittelyn sekä muutamia foucault’laisen diskurssianalyysiin liitettyjä piirteitä.

Husan (1995) tulkinnan mukaan Foucault kutsuu diskursseiksi sellaisia asenteita ja mielipiteitä (käsityksiä asioista), jotka muodostavat sellaisia tiedon rakenteita, joiden kautta ihmiset toimivat. Diskurssit voidaan ymmärtää Foucault’laisessa kontekstissa sekä puheeksi että kir-

joitukseksi, joille on annettu tai pikemminkin niihin on kytketty tietty merkitys. Ne myös noudattavat tiettyjä, juuri kyseisille diskursseille ominaisia sääntöjä sitoen niihin sisältyviä ilmauksia. (Husa 1995, 2.)

Foucault`laiselle diskurssianalyysille tunnusomaista on sen kiinnostus laaja-alaisia historiallisia linjauksia kohtaan sekä valtaan liittyvät ja kriittiset analyysit (Suoninen 2006, 35). Näkemykseni mukaan tämän analysointitavan käyttö edellyttää tutustumista puhetapojen historialliseen muotoutumiseen ja niiden tarkasteluun ei itsestään selvinä totuuksina. Tarkastelun yhteydessä ei voida myöskään ohittaa kulloinkin vallalla olevaa tiedon käsitystä ja sen vaikutusta diskurssien muotoutumiseen. Tällöin tavoitetaan myös laajemman makrotason merkitys yksittäiseen, mikrotason puheen merkityksien rakentumiseen.

Sari Husa (1995, 3) tiivistää asian seuraavanlaisesti: *"Foucault`laisen diskurssianalyysin tehtävä on osoittaa vakiintuneiden "totuusdiskurssien konstruktivisuus" ja tätä kautta horjuttaa totuuksia. Totuusdiskurssit rakentuvat tiedon varaan. Diskurssien lopputulokset näyttävät usein kyseenalaistamattomilta lähinnä siksi, että sosiaalisessa todellisuudessa tapahtunut rakennusprosessi on jäänyt havaitsematta. Voimakkaan totuusarvon omaava diskurssi ei kuitenkaan ole lopullinen tulos, vaan periaatteessa myös epävakaa ja altis muutoksille. Diskurssianalyysissa keskeistä on kyseenalaistaminen ja sen osoittaminen, että "asiat voisivat olla toisinkin."*

Foucault`laisen diskurssianalyysin tehtävää ja soveltumista sosiaalityön tutkimuksen tekemiseen tuo esille Mari Antikainen (2007) omassa väitöstutkimuksessaan. Hänen mukaansa foucault`ilaisen diskurssianalyysin tehtävänä on tutkia laajempien yhteiskunnallisten diskurssien kautta, kuinka erilaiset asiat ajan saatossa syntyvät, muuttuvat, hajoavat ja katoavat erilaisissa valtaprosesseissa. Se tutkii erilaisia menneisyydentiedon kerrostumia ja jatkuvaa muutosprosessia keskittyen mieluummin kuvaamiseen kuin tulkitsemiseen. Tutkimuksen kannalta olennaista ei ole vastata kysymykseen miksi, vaan siihen, miten jokin asia on tullut ja saavuttanut oman asemansa. Tässä mielessä se sopii hyvin sosiaalityön käytäntötutkimusorientaatioon, jossa käytäntöä on järkevämpää kuvata kuin analysoida aukottomasti. (Antikainen 2007,46–50.)

Tutkimukseni alussa esille tuoma hämmennykseni siitä, kuinka oman kokemukseni mukaan verkostotyön käytännöt ovat viime vuosien aikana muuttuneet, liittyy mielestäni juuri tähän Antikaisen (2007) kuvaamaan muutosprosessiin. Verkostotyö määrittyy näkemykseni mukaan eri tavalla kuin ennen ja näin myös sen käytännöt ovat mielestäni muuttuneet. Verkostotyön todellisuus on muuttuneista määrittelytavoista johtuen rakentumassa uudelleen, ja tämän tutkimuksen avulla toivon saavani tarttumapintaa siihen, miten tähän on tultu, mihin suuntaan ollaan menossa ja minkälaisen tekijöiden vaikutuksesta tämä muutos on ollut mahdollinen. Ratkaisevaa verkostotyön muutoksen suhteen ei ole etsiä syitä tapahtuneeseen ja tapahtumassa olevaan asiaan, vaan työntekijänä koen oikeudekseni ja velvollisuudekseni lisätä ymmärrystäni siitä, minkälaisia vaikutuksia muuttuneilla verkostotyön käytännöillä on tehtävään työhön ja miten se vaikuttaa asiakkaan asemaan.

6.2 Aineiston keruu

Tutkimuksessani käytetään sekä tekstiaineistoon että haastatteluihin perustuvaa aineistoa. Tämän kahden erilaisen aineiston käytön eli triangulaation tavoitteena on saavuttaa laajempi näkökulma tutkittavasta asiasta ja lisätä näin tutkimuksen luotettavuutta (Eskola & Suoranta 2008,68). Tekstinanalyysin tarkoituksena on tuoda esiin historian saatossa muotoutuneita käytäntöjä, kun taas haastattelujen painopiste on tarkastella nykyisten verkostotyön käytäntöjen merkitysten rakentumista. Yhdistävänä tekijänä näiden kahden eri aineiston välillä on ymmärryksen lisääminen siihen, miten käytäntöjen rakentuminen vaikuttaa asiakkaan aseman muotoutumiseen. Erilaiset aineistot mahdollistavat tämän position tarkastelun sekä tilannesidonaisena että kulttuurisen jatkumon kautta. Tällöin myös mahdollistuu käytäntöjen kytkeminen niin mikro-, kuin makrotason samanaikaiseen tarkasteluun.

Aineistonani käyttämistäni historiallisista asiakirjoista ja teksteistä en tunnistanut verkostotyön käsitettä ennen vuotta 1990, joten verkostotyön käytäntöjä tullaan niissä yhteyksissä tarkastelemaan yksilön ja ympäristön suhdetta kuvaavina käytäntöinä.

6.2.1 Tekstiin perustuvat aineistot

Tutkimuskysymyksen taustalla olevan kontekstin laajuus sekä sen käsitteellinen monimuotoisuus vaikuttivat aineiston hankintaan ja sen suhteen tehtäviin rajauksiin. Valinnoissani olen pyrkinyt huomioimaan kuntoutuksen aihepiiriin liittyviä ja yleistä tunnustusta saaneita kun-

toutuksen perusteoksia. Näitä teoksia on tutkimuksessani hyödynnetty pääosin kuvaamaan kuntoutuksen kontekstia ja siinä tapahtuneita muutoksia, ja ne esiteltiin kappaleessa 4.

Varsinaisen tekstianalyysin aineistona tulen käyttämään tutkimukseeni valikoituneiden kuntoutuksen osa-alueiden virallisia asiakirjoja, kuten valtiovallan suosituksia, ohjeistuksia ja lakitekstejä. Analysoitavat lakitekstit kattavat kunkin kuntoutuksen osa-alueen toimintaa ohjaavat ja määrittelevät itsenäisyytemme ajan jälkeen säädetyt lakitekstit. Suositukset ja ohjeistukset pohjautuvat valtiovallan eduskunnalle antamien Kuntoutusselontekojen analysointiin. Näiden aineistojen kautta pyrin lähestymään kunkin aikakauden käsityksiä eli vallalla olevia ”totuusdiskursseja” ja tarkastelemaan minkälaiseen tiedon käsitykseen ne pohjautuvat ja miten asiakkaan asema niissä määrittyy. Nämä aineistot on dokumentoitu (liite1.)

6.2.2 Haastatteluun perustuvat aineistot

Haastattelujen yhteydessä tutkimuksessani siirryttiin kulttuurisen jatkumon alueelta tilanteisuuden painopistealueelle. Haastattelujen tehtävänä oli kartoittaa ja analysoida tämänhetkiset verkostotyöhön liittyvät diskurssit. Toisin sanoen se, mistä nyt puhutaan, kun puhutaan verkostotyöstä. Näkemykseni mukaan tämän siirtyminen kautta olisi mahdollista tavoittaa paisti se, miten verkostotyön käytännöt tällä hetkellä määrittyvät, niin myös julkituoda mahdollisiin muuttuneisiin käytäntöihin vaikuttaneita tekijöitä.

Tämä tutkimukseni empiirinen osio toteutettiin puolistrukturoidun teemahaastattelun avulla. Tutkimushaastattelun menetelmänä se mahdollistaa pysytellä tutkimuksen kannalta olennaisissa, tiedossa olevissa teemoissa, antaen kuitenkin haastateltavalle mahdollisuuden puhua asioista omin sanoin. (Hirsijärvi & Hurme 1993, 36, Alasuutari 1995,73.) Teemahaastattelu antaa haastateltavalle mahdollisuuden puhua varsin vapaamuotoisesti sekä esittää käsiteltävänä olevista teemoista yksilöllisiä tulkintoja. (Eskola & Suoranta 2008,87–88.) Mielestäni nämä yksilölliset tulkinnat tuottavat tutkimukselle tärkeitä viitteitä kysytyistä asioista ja tutkimukseni yhteydessä ne korostuivat juuri ensimmäisen teeman yhteydessä.

Ensimmäisenä teemana oli verkostotyön määrittäminen. Haastateltavia pyydettiin kertomaan omin sanoin avoimesti ja ajan kanssa, mitä he ymmärtävät verkostotyöllä. Tätä laajaa ja avointa kysymystä tuettiin alakysymysten avulla. Alkukankeuden jälkeen kysymys tuotti laajoja ja toisistaan merkittävästikin poikkeavia vastauksia. Tähän teemaan liittyneet alakysymykset, joissa kysyttiin kokemuksia onnistuneesta ja epäonnistuneesta verkostotyöstä ja mit-

kä tekijät niihin heidän mukaansa vaikuttivat, olivat mielestäni tutkimuksen analysoinnin suhteen hedelmällisintä osuutta. Erilaiset käytännöt näyttäytyivät laajasti, ja vaikuttavia tekijöitä löytyi yksilötasolta aina yhteiskunnalliseen tilanteeseen sakka. Tämä teeman yhteydessä tuli esille myös haastateltavien ideologisia näkemyksiä verkostotyöstä.

Toisen teeman kysymyksiin liittyi pyrkimys tavoittaa kunkin kuntoutuksen osa-alueen erityispiirteiden vaikutusta verkostotyön tekemiseen haastateltavien näkemyksien ja kokemusten mukaan. Tätä teemaa tuettiin kysymyksillä, joissa käsiteltiin verkostotyön näkyvyyttä tai ei näkyvyyttä, niin työpaikan toimintakulttuurin kuin perustehtävänkin suhteen.

Kolmantena teemana oli asiakkaan aseman määrittäminen. Tätä ei haastateltavilta suoraan kysytty, vaan asiakkaan asemaan vaikuttavia puheita ja merkityksiä tarkasteltiin litteroidun tekstin pohjalta. Tähän palataan tarkemmin tutkimukseni analysointiosiossa.

Haastateltavat valikoituvat tutkimuksessa tarkasteltujen kuntoutuksen osa-alueiden sekä työtehtävänsä mukaan. Haastateltavina olivat päihdehuollon, kuntouttavan työtoiminnan ja psykiatrisen kuntoutuksen parissa toimivia sosiaalityöntekijöitä. Haastateltavien työkokemus sosiaalityöstä vaihteli vajaasta kahdesta vuodesta yli kolmeenkymmeneen vuoteen. Tarkempia taustatietoja ei haastateltavien anonymiteetin turvaamiseksi anneta, koska haastateltaessa ihmisiä yksityishenkilönä tai oman ammattinsa edustajina on tärkeää, ettei heidän henkilöllisyytensä raportoinnin yhteydessä tule ilmi. (Tiittula & Ruusuvuori 2005,17.) Tämän anonymiteetin turvaaminen oli haastateltavien toive ja osin haastatteluun osallistumisen ehto.

Käytännössä haastatteluaineiston kerääminen alkoi yhteydenotolla kunkin toimipisteen johtavaan viranhaltijaan. Tämä tapahtui kirjeen avulla, joka tutkimussuunnitelman lisäksi sisälsi pyynnön sosiaalityöntekijän haastattelusta sekä kaavakkeen kirjallisen suostumuksen antamiseksi sekä valmiiksi täytetyn palautuskuoren. Saatuani vastaukset ja suostumukset haastattelulle otin puhelimitse yhteyttä toimipisteissä valituille työntekijöille ja sovin tapaamiset heidän kanssaan. Kaikki haastateltavat valitsivat haastattelupaikaksi oman työpaikkansa ja aika-auluttivat haastateltuajankohdat omien kalentereidensa mukaan.

Haastattelut nauhoitin ja litteroin tekstimuotoon. Haastattelujen kesto vaihteli lyhyestä, joskin intensiivisestä ja tekstiä tuottavasta, paristakymmenestä minuutista puoleentoista tuntiin. Vuorovaikutus haastateltavien kanssa oli sujuvaa, varsinkin omakohtaiset verkostotyön kokemukset tuottivat puhetta ilman avustavia kysymyksiä tai tarkennuksia. Ensimmäisen kysymyksen,

eli ” kerro mitä ymmärrät verkostotyöllä” vastaukset vaihtelivat asiakastasolta aina yhteiskunnan toimintaa kuvaavaksi. Haastattelutilanteet oli rauhoitettu muulta tekemiseltä ja aikaa haastatteluun haastateltavat olivat varanneet riittävästi. Tarkemmat haastatteluiden analysointiin liittyvät omat tulkintani ja päättelypolkuni esittelen analysointiosuuden yhteydessä. Haastattelut sujuivat yllättävän sujuvasti ilman kankeaksi jähmettynyttä vuorovaikutustilannetta ja tietynlaisen toveruuden hengessä. Tähän viittaavat myös Rauhala & Virokangas (2011,238) tutkimusetiikkaa käsittelevässä tekstissään, jonka mukaan tutkimukseen osallistuvien kanssa tulisi käydä ei- hierarkkista dialogia ja siinä kontekstissa, missä tutkimusta tehdään. Tämän vuorovaikutuksen lisäksi ja sitä myös tukevana, koin tilan antamisen haastateltavien käytännön verkostotyön kokemuksille. Tämä tila tuottikin vastoin ennakko- oletuksiani eniten materiaalia tutkimuskysymyksiäni ajatellen.

6.2.3 Tutkimusmatkan eettinen näkökulma

Seuraavassa kappaleessa tarkastelen tutkimukseni tekemiseen liittyviä eettisiä pohdintoja. Lähestymistapani käsiteltävään asiaan liittyy tutkimusprosessin eri vaiheisiin ja niiden pohjalta heränneisiin ajatuksiin. Samoin pyrin valottamaan tutkimuksen aikana tekemiäni valintoja aloittaen avaamalla tutkimukseeni liittyviä ontologisia perusteitani ja tarkastelemalla niiden pohjalta valintoihini vaikuttaneita ajatuskulkuja. Sen jälkeen siirryn tutkimuksen etenemiseen liittyviin pohdintoihin, päättäen asian pohdintaan tutkimustulosten sovellutuksien vaikutuksista.

Ensimmäisenä lähtökohtana tutkimuksen tekemiseen ja siihen vaikuttavien eettisten näkökulmien huomiointiin on pohtia omaa näkemystäni niin sosiaalityön - kuin ylipäättäänkin ihmistieteiden tutkimuskohteiden olemukseen ja luonteeseen. Sosiaalityöhön, samoin kuin sen tutkimukseen tekemiseenkin liittyvät ihmisten tilanteet, tunteet, kokemukset, yhteiskunnalliset toiminnot ja rakenteelliset tekijät. Ne eivät mielestäni ole palautettavissa tyhjentävästi luonnontieteisiin, esim. oletuksiin fysiologisista tai matemaattisista totuuksista, vaan ihminen on kokonaisuus, jolla on oma ja vastavuoroinen asema historian, kulttuurin ja yhteiskunnallisten suhteiden kanssa. Asioiden mekaaninen tai pelkästään yhteen osaan kohdistuva tarkastelu jättää tämän ihmisen olemuksen moniulotteisuuden tutkimuksensa ulkopuolelle, ja tästä syytä tutkimuskysymykseni tarkastelu tapahtuu vasten kulttuurihistoriallista kontekstiaan ja laajempia kokonaisuuksia sivuten.

Tutkimuskohteen luonnetta voidaan lähestyä myös sen metodien ja päämäärien kautta. Silloin kun, tutkija näkee luonnontieteiden ja ihmistieteiden päämäärien ja metodien noudattavan samanlaisia lainalaisuuksia ja kokee, että niitä voidaan lähestyä noudattamalla samanlaista tieteellistä lähestymistapaa, on kyse metodologisesta monismista, naturalismista. Tämän suuntauksen kannattajat eivät näe luonnontieteiden ja ihmistieteiden välillä mitään huomattavaa laadullista eroa (Raatikainen 2004,12.) Oma näkemykseni asiasta puhuu toista kieltä. Päinvastoin juuri ihmistieteisiin liittyy mielestäni se ihmisen erityisyys ja monimuotoisuus, joita ei ymmärryksen saavuttamiseksi voi palauttaa perusolemukseensa tai tutkia ilman tutkittavien omaa merkityksenantoa tai näkökulmaa. Tämä ymmärtävän lähestymistavan näen parhaiten kuvaavan omia valintojani metodien käytön suhteen sekä siten myös palvelevan tutkimukselleni asetettujen päämäärien saavuttamista.

Samoin tuntuu mahdottomalta sulkea pois niitä inhimillisyyden osa-alueita, jotka ihmisten kohtaamisessa, niin sosiaalityön kuin sen tutkimuksenkin kautta, ovat läsnä ja antavat niille sen omaleimaisuutensa, ja joita ilman inhimillinen elämä kapenisi luonnonmekanismien kausaaliseen syy - seuraussuhteeseen. Tämän näkemykseni pohjalta hylkään ontologisen monismin. Oman ajatukseni tutkimuskohteen lähestymistavasta eli metodologinen dualismi pohjautuu ajatukseen ymmärtää tutkimuskohdettani. En halua ennustaa aikaisempien havaintojen kautta, enkä halua selittää ihmisen ja maailman monimuotoisuutta yksittäisten havaintojen pohjalta, vaan tavoitteeni on saada tutkittavan ilmiön suhteen lisää ymmärrystä tutkittavan ilmiön omaa näkökulmaa huomioiden. Tähän perustuen valintani on tutkia verkostotyötä vasten laajempaa kontekstia, huomioiden sen historialliset kehityskaaret ja nykyiset kiinnikkeet niin yhteiskunnallisiin kuin poliittisiin yhteyksiinsä. Samoin siinä mukana olevien ihmisten niin asiakkaiden, omaisten ja työntekijöiden olemassaolon huomiointi on mielestäni eettisesti perusteltua. Sosiaalityön tutkimuksessa eettisiä periaatteita (vrt. Tutkimuseettisen neuvottelukunnan mietintö 2009) on syytä pohtia paitsi asiakkaaseen liittyvässä tutkimustoiminnassa, niin myös sosiaalialan ammattilaisten työtä koskevissa tutkimuksissa. Tutkimuseetiikan toteutumisessa on edellä mainittujen lisäksi huomioitava myös tutkimuksen eri tahot, mm. omaiset, perheenjäsenet, ystävät ja heidän intressinsä suhteessa tutkittavan asian soveltamiseen käytännössä. (Rauhala & Virokangas 2011, 239–240.)

Eettistä pohdintaa tutkimuksen edetessä aiheutti ennen kaikkea tutkimuskohteen laajuus ja siitä johtuva rajauksen tarve eli tutkimukseen mukaan otettavien aineistojen valintatilanteet sekä aineiston keräämiseen liittyvät haastattelutilanteet. Tekstiaineiston valinta kohdistui

mahdollisimman persoonattomaan juridiseen tekstiin, jolla kuitenkin on ollut ja on edelleen vaikutusta ihmisten toimintaan. Tämän aineiston avaaminen ja siinä olevat kiinnostuksen kohteet liittyvät eittämättä omaan tulkintaani ja omiin näkemyksiini. Tässä kohdassa kysymys kuuluukin, onko tutkimukseen valitsemallani aineistolla ja siinä fokusoiduilla asioilla yleisempää kiinnostavuutta, ja saanko aineistosta esiin sen olennaisen jota tavoittelen. Tässä suhteessa tukeuduin pitkälti diskurssianalyysin teoriaan saadakseni tukea ja perusteita toiminnalleni (vrt. Eskola & Suoranta 2008, 30.) Diskurssianalyysi tuo näkyväksi merkityssysteemien rakentumisen ja mahdollistaa lukijan tutustua omiin päättelypolkuihini.

Haastattelutilanteiden ja haastatteluiden tulkinnan eettisyys

Haastattelujen tekemistä edelsi pohdinta haastattelutilanteen roolituksesta. Osa haastateltavia oli entuudestaan itselleni tuttuja ja ennakko-oletukseni oli, että tilanne saattaisi muodostua arkikeskustelua muistuttavaksi kevyeksi rupatteluksi. Tätä pohtiessani päädyin panostamaan haastattelutilanteen aloitukseen. Ilmaisin selkeästi haastattelun sekä nauhoituksen aloituksen ja etäännytin oman roolini haastateltavasta siirtymällä pelkästään kysymysten esittäjäksi. Tämän kautta keskustelu sai virallisemmän ja neutraalimman käänteen, ja haastateltavan ja haastattelijan roolit selkiintyivät. Vastaavasti taas ennestään tuntemattomille haastateltaville tilanne ja siihen valmistautuminen muistutti tavallista asiakastilanteen vuorovaikutustilannetta, johon näkemykseni mukaan liittyy luottamuksen rakentaminen ja rohkaisua yhteiseen toimintaan ryhtymiselle.

Eettistä pohdintaa ja toimintaa pidetään luonnollisena asiakkaisiin kohdentuvan haastattelun ja tutkimuksen yhteydessä. Samalla huolellisuudella näkisin myös työntekijöiden toimintatapoihin kohdistuvan tutkimuksen suoritettavan. Haastattelussani sensitiivisiä asioita ovat kunkin työntekijän ammatilliset käytännöt ja henkilökohtaiset mielipiteet, esim. hyviä – ja huonoja verkostotyön kokemuksia kartoittavat kysymykseni.(vrt. Rauhala & Virokangas 2011, 244). Sensitiivisyyden lisäksi tärkeää oli haastateltavien tunnistamattomuus haastatteluiden analysoinnin kirjaamisen yhteydessä ja tietosuojasta huolehtiminen koko tutkimusprosessin aikana.

Tutkimuskysymyksen kiinnostavuus, tutkimustulosten merkitys ja niiden vaikuttavuuden arviointi sisältyvät nähdäkseni myös tutkimuksen tekemiseen liittyvään eettiseen toimintaan. Aiheen valintaan liittyy usein tutkijan oma intressi aihetta kohtaan, mutta sen lisäksi sillä tulisi olla jonkinlainen liittymäkohta sosiaalityön käytäntöihin ja asiakkaan elämään liittyviin

asioihin. Tutkimusta ei nähdäkseni tehdä tutkimuksen takia, vaan sillä tulee olla vastuullisen tiedon tuottajan asema ja pyrkimys hyvän tekemiseen. Samalla se haastaa tutkijan pohtimaan tutkimuksensa tuloksia ja niiden vaikuttavuutta tutkimisympäristöään laajemmassa kontekstissa. Tähän viittaavat Rauhala & Virokangas (2011, 239) vastuuttaessaan sosiaalitieteilijän ennakoimaan ja analysoimaan tutkimustuloksiaan vasten yhteiskunnallista tilannetta ja huomioimaan poliittis- hallinnolliset ja taloudelliset toimijat tavoitteineen.

6.3 Tutkijan positio

Tutkimuksen luotettavuuden yhteydessä on syytä miettiä myös tutkijan omia näkemyksiä ja kokemuksia tutkimuksen tekijänä. Laadullisen tutkimuksen lähtökohtana on tutkijan avoin subjektiviteetti ja sen myöntäminen, että tutkija on tutkimuksensa keskeinen tutkimusväline. Kvalitatiiviset tutkimukset ovat yleensä henkilökohtaisempia ja enempi tutkijan omaa pohdintaa sisältäviä kuin kvantitatiiviset tutkimukset. (Eskola & Suoranta 2008, 210–211.) Samoin tulee kiinnittää huomiota siihen, kuka on äänessä, kenen näkökannalta kerrottava asia on kuvattu ja millainen on puhujan suhde tapahtumiin. (Metsämuuronen 2008,53.) Tehdäkseni näkyväksi suhteeni tutkittavaan asiaan, niin taustalla olevaan kuntoutus käsitteeseen kuin sen parissa tehtävään verkostotyöhön, teen katsauksen omaan työhistoriaani. Nämä elämän varrelta saadut kokemukset ja niiden henkilökohtainen tulkinta tulevat antamaan oman äänensä tämän tutkimuksen tekemiseen. Tosin tämäkin ääni on tulosta omasta subjektiivisesta tulkinnastani; joku toinen näkisi nämä asiat toisin, ja näin ollen tätä näkökulmani oikeellisuutta puolustaa ainoastaan vahva yritys ymmärtää tutkimuskohdettani, verkostodiskurssia.

Ensimmäinen kosketukseni kuntoutuksen kenttään sekä verkostotyöhön tapahtui noin parikymmentä vuotta sitten työskennellessäni sosiaalihuollon piiriin kuuluvassa päihdehuollon laitoksessa. Tämän laitoksen toiminta-ajatuksessa ensisijaiseksi perustehtäväksi oli määritelty vastata päihdeongelmaisten kuntouttavan laitoshoidon tarpeeseen. Mielenkiintoista näin jälkikäteen ajateltuna oli se, että laitoksen toiminta-ajatus ei perustunut päihdeongelman määriteltyyn sairauteen, vaan pikemminkin opittuna käyttäytymisenä. Näin määriteltynä kuntoutus ei vastannut tavanmukaista käsitystä sairauden, vian tai vamman olemassaolosta ja kuntoutuksen keinot liittyivät ajattelun ja toiminnan muutoksiin tähtääviin toimenpiteisiin.

Näihin muutoksiin pyrittiin vastamaan myös verkostotyön avulla ja sen tekeminen olikin olennainen osa jokapäiväistä työtä. Verkostotyöhön katsottiin kuuluvaksi yhdessä asiakkaan kanssa tehdyt kartoitukset hänen elämässään olevista merkityksellisistä ihmisistä, ns. verkos-

tokartat sekä pohdinnat niiden pohjalta esiin tulleiden suhteiden merkityksistä asiakkaan tavoitteisiin ja elämään yleensäkin. Verkostotyön tekemiseen liittyviä toimintoja olivat myös asiakkaiden läheisten tapaaminen ns. läheispäivien merkeissä sekä toimiminen verkostokokouksen vetäjänä kahdesta kolmeen kertaan työviikon aikana. Niiden verkostokokouksien laskemisen, jossa itse olin ollut mukana, lopetin parin sadan kokouksen määrän täytyessä. Tuolta ajalta saatu verkostotyön kokemus näytti sen, että yksikään verkosto ei ole samanlainen, eikä toimi samalla tavalla kuin jokin toinen verkosto. Työntekijän näkökulmasta mieleenpainuvimpia kokouksia olivat ne, joissa viranomaisten osuus ja tarvittavuus ikään kuin hiipuvat ja jäivät taka-alalle verkoston muiden jäsenien tarttuessa ensin ongelman määrittelyyn ja siitä seuranneisiin ratkaisuehdotuksiin ja –keinoihin. Näin tapahtui silloin kun asiakkaalle merkityksellisten ihmisten, perheen, suvun, ystävien, työtovereiden, kesken syntyi eri näkökulmien kautta näkemys asiakkaan epätydyttävästä kokonaistilanteesta. Tämän näkemyksen myötä syntyi myös tarve toimia muutoksen puolesta. Lähes poikkeuksetta se myös vaati heterogeenisen kokoonpanon kokouksen osallistujien suhteen. Monesta eri näkökulmasta tuotetut mielipiteet loivat kattavampaa sosiaalista todellisuutta ja kuvasivat elämän monimuotoisuutta.

Seuraava kerta, kun kohtasin kuntoutuksen käsitteen toimenkuvaani määriteltynä, oli noin kuusi vuotta sitten. Olin tässä välissä tehnyt mutkan hoitotyön pariin sekä aloittanut sosiaalialan opiskelun. Valmistuttuani opinnoistani siirryin hoitotyöstä sairaalassa tehtävään sosiaalityöhön ja sijoituspaikkani oli psykiatrian kuntoutumispoliklinikka sekä kuntoutumisosasto. Samalla hoitotyön viitekehys vaihtui sosiaalityön viitekehykseen. Tässä työtehtävässä kuntoutuksen lähtökohtana oli selkeä sairauden olemassa olo. Se oli määriteltynä ja lääketieteellisesti diagnosoituna. Yrjö Lähteenmäen (2003,191) mukaan psykiatrinen kuntoutus tarkoittaa mielisairauksien eli kahden keskeisen sairausryhmän kuntoutusta: kognitiivisten psykoosien eli skitsofrenioiden sekä affektihäiriöiden eli psykoottisen pitkäkestoisen masennuksen ja manian kuntoutusta.

Pääsääntöisesti asiakkaiden sairaushistoria oli useiden vuosien mittainen ja sairauden vaikutukset näkyivät jokapäiväisen arjen ja elämän hallintaan liittyvissä asioissa. Sosiaalityön tekemisessä painottuivat taloudellisten asioiden hoitaminen, asumiseen liittyvät ongelmat ja yksilölliset tarpeet sekä kuntoutuksen jatkon suunnittelu ja siihen liittyvien resurssien kartoitus. Sosiaalityötä tehtiin psykoedukatiivisella lähestymistavalla ja tehtävät koostuivat lähinnä asiakkaan omatoimisuutta tukevaan avunantoon ja ohjaukseen ja joskus jopa puolesta tekemiseen. Asiakkaiden tarpeet olivat moninaiset. Ne levittäytyivät yli sosiaali- ja terveydenhuollon

sektorirajojen, ja yhteistyö asiaan liittyvien viranomaisten, yksityisten palveluntuottajien ja kolmannen sektorin kanssa nähtiin kokonaistilanteen kannalta olevan tarpeellista ja välttämättömyyttä.

Tämä yhteistyön vaade näkyi myös sairaalan verkostotyössä. Verkostoiden koostumus painotui asiaan liittyvien viranomaisten ja ammattilaisten edustukseen. Entinen yhteistyö muiden kuin viranomaisten kanssa väheni samalla, kun heidän määränsä supistui. Useissa tutkimuksissa (Pattison & Pattison 1981, Seikkula 1991) onkin todettu psykoosipotilaitten sosiaalisen verkoston tyypistyvän sairauden puhkeamisesta alkaen ja tämä konkretisoitui verkostokokouksia järjestäessäni. Haasteellisinta ei enää ollut verkostotyön menetelmien hallinta, vaan aikaa ja energiaa kului viranomaisten kalentereiden ja kokousaikojen yhteensovittamisessa ja osin myös pitkään läheistensä sairaudessa mukana olleiden omaisten osallistumisen motivointiin.

Asiakkaan tarpeiden moninaisuus ja pyrkimys kokonaisvaltaiseen kuntoutukseen toi keskusteluun mukaan eri kuntoutuksen osa-alueiden asiantuntijuuksia. Mukana verkostoissa oli tilanteesta riippuen asiantuntemusta ja tietoa mm. Kelan, työvoimahallinnon, vammaispalvelun, yksityisen palveluntarjoajan, kotipalvelun, lääke- ja hoitotieteentieteen aloilta. Aika ajoin olikin haasteellista toimia eri alojen asiantuntijuuksien ja asiakkaan oman näkemyksen välissä suhteissa. Tähän asiantuntijoiden määrän kasvuun ja yhteistyöhön liittyy myös ensimmäinen hämmennykseni verkostotyön määrittelystä. Työni tekemisen yhteydessä alkoivat elää sellaiset käsitteet kuin viranomaisverkosto, moniammatillisuus ja viranomaisten yhteistyö. Usein näitä käytettiin myös synonyymeina toisilleen. Aikaisempi kokemukseni verkostotyön moniäänisyydestä muutti muotoaan ja nyt niiden esittäjät paikantuivat suurelta osin eri tahojen viranomaisiin.

Tämän viranomaispainotteisuuden voidaan ajatella kuvaavan asiakkaan kuntoutuksen haasteellisuutta ja tarpeiden monimuotoisuutta. Samalla se kuitenkin pani miettimään ja vertailemaan asiakkaan asemaa ja subjektiivisuutta suhteessa aikaisempiin verkostokokemuksiini. Kuinka viranomaisten asiantuntevat kuntoutukseen liittyvät ohjeet, neuvot ja oheistukset muuntuvat kohteena olevan asiakkaan omaksi, itse halutuksi ja mielekkäänä koetuksi toiminnaksi. Sosiaalityön näkökulmasta eettisesti kestävä toiminta lähtee asiakkaan kunnioittamisesta ja itsemääräämisoikeudesta (Talentian etiikkaopas 2005, 12–14). Toteutuvatko nämä arvot niissä verkostotyön käytännöissä, jossa suurin osa osallistujista on ammattinsa puolesta mukana? Vai jäävätkö subjektoitumista tukevat käytännöt ohuiksi läheisten puuttuessa? Miten

tekemällä asiakkaan näkemyksen mukainen ”oma paras” ja viranomaisten määrittelemä ”sinulle paras” tulisivat kohtaamaan?

Uusia ulottuvuuksia kuntoutukseen ja sen laajaan tehtäväkenttään tuntui taas löytyvän, kun lähdin mukaan kolmen sairaanhoitopiirin yhteiseen sosiaalityön kehittämishankkeeseen. Hanke oli nimeltään SOSVISIO-hanke ja rahoittajana olivat Etelä-Pohjanmaan, Keski-Pohjanmaan ja Vaasan sairaanhoitopiirit sekä Länsi- Suomen lääninhallitus. Kokonaisuudessaan hanke kesti kolme vuotta (2005–2007) ja yhteisten osuuksien lisäksi jokaisella sairaanhoitopiirillä oli oma vuoden kestävä osahankkeensa. Keski-Pohjanmaan sairaanhoitopiirin osahankkeen tavoitteena oli työkyvyttömyysuhan alaisten potilaiden kuntoutukseen liittyvän sosiaalityön selkeyttäminen ja palveluketjun mallin luominen. Toimin tässä hanketyöntekijänä ja sain huomata olevani jälleen tekemisissä aivan uudenlaisen kuntoutuksen kanssa. Nyt se näyttäytyi lähinnä ammatillisen kuntoutuksen kautta ja levitti kasvavaa egoansa jo sosiaali- ja terveyshallinnon lisäksi myös työvoimahallinnon puolelle.

Työkyvyttömyyden uhka ja siihen puuttuminen toi tämän hankkeen myötä esille kuntoutukseen selkeän yhteiskunnallisen sidoksen. Ammatillisen kuntoutuksen tavoitteen mukaan se on toimintaa, jolla pyritään parantamaan kuntoutujan ammatillisia valmiuksia ja ammattitaitoa, kohentamaan kuntoutujan työkykyä sekä edistämään työmahdollisuuksia ja integroitumista työelämään ja yhteiskuntaan (Kuntoutusasiain neuvottelukunta 2003). Sitouttaminen yhteiskuntaan ja työelämään näkyivät paitsi ammatillisen kuntoutuksen suositusten ja niin osin myös asiakkaisiin kohdistuneiden vaatimusten ja sanktioidenkin tasolla (vrt. työvoimakoulutuksesta kieltäytyminen tai eroaminen, työllistymissuunnitelman laatimatta jättäminen). Tämä tietynlainen vastikkeellisuus oli kuntoutuskäsitteelleni vierasta ja se vei ajatukset jälleen pohtimaan asiakkaan asemaa oman elämänsä subjektina ja vastuun ottajana. Vastuun pakoilusta olin aikaisemmin kuullut puhuttavan, mutta vastuuseen pakottaminen oli uutta.

Hankkeen aikana selkiytyi, ettei työkyvyttömyysuhan alla olevan asiakkaan kuntoutukseen välttämättä riitä yhden instanssin tarjoamat palvelut. Näin siksi, koska uhan taustalta löytyi niin yksilöllisiä kuin yhteiskunnallisia rakennetekijöitä. Luukulta luukulle juoksuttamisen sijasta hakkeessa keskityttiin viranomaisten verkostoitumiseen ja sen kautta yhteistyön tekemiseen niin, että asiakkaalle tarjoutuisi yksi ja sama ammatillisesta kuntoutuksesta vastaava taho. Jälleen oltiin tekemisissä viranomaisten verkostoissa ja yhdessä tekemisen muodoissa. Työskentely hankkeessa selvensi omaa näkemystäni siitä, kuinka kuntoutukselliset toimenpi-

teet voivat olla levittäytyneitä eri sektoreille ja sitä kautta myös eri työntekijöille. Kuntoutukselliset ja verkostolliset käytännöt olivat vaihtelevia ja muokkautuivat kunkin toimipaikan mukaan. Merkityksellisiksi työkyvyttömyyden tai sen uhan kuntoutuksen suhteen nousivat työelämässä olevien kannalta työterveyshuolto ja työttömillä pääsääntöisesti Työvoimanpalvelukeskus. Viranomaisten yhteistyö näyttäytyi vahvana, asiakkaan omien merkityksellisten henkilöiden läsnäolo eri foorumeissa oli satunnaista ja määrältään vähäistä tai puuttui kokonaan. Tämän hankkeen loputtua palasin takaisin nykyiseen toimipaikkaani eli sairaalan sosiaalityöhön. Kuntoutus yhdessä verkostotyön tekemisen kanssa ovat jälleen olennainen osa arkipäivää.

Kokemukseni kautta saavuttu tuntuma verkostotyön käytäntöihin on näyttäytynyt niiden muuttuneet vuosien varrella yhä vahvemmin viranomaispainotteisiksi. Aikaisempi tiivis yhteistyö asiakkaan omaisten ja ystävien kanssa on hiipunut ja tilalle tullut asiantuntijoiden” kokoustamiset”. Tämän oletukseni perustuu pääosin verkostokokouksien rakenteen pohjalta tehtyihin huomioihin. Toisaalta myös yli sektorirajojen tapahtuvaa viranomaisyhteistyötä on tietoisesti lisätty, ja tällä saattaa olla oma vaikutuksensa arkitiedon kautta syntyneeseen oletukseen, jonka mukaan asiakkaan verkosto koostuu yhä enenevässä määrin viranomaisten osallisuudesta. Näihin arjen työn kautta muodostuneisiin uskomuksiin haen perspektiiviä ja lisää tietoa ja ymmärrystä seuraavan tutkimuksen avulla.

7 ANALYYSIN TAUSTOITUSTA

Seuraavaksi työni etenee analysoimaan verkostotyön käytäntöjä ja asiakkaan asemaa ensin tekstiaineiston ja sen jälkeen haastatteluaineistoni kautta. Näiden kahden erityyppisen aineiston analyysin tavoitteena on tuottaa lisää ymmärrystä verkostotyön käytännöistä ja niiden vaikutuksesta asiakkaan asemaan. Samoin tavoitteenani on, että valitsemani teoreettisen viitekehyksen avulla lukijalle välittyy mahdollisuus tarkastella nykyisiä verkostotyön käytäntöjä diskurssianalyttisestä näkökulmasta ja pohtia sen avulla, minkälaista verkostotyötä olemme puhetavoillamme tänä päivänä rakentamassa.

7.1 Analysointivaiheiden taustoitusta

Analyysini taustalla vaikuttavat Diskurssianalyysin aakkosissa (1993) kuvatut diskurssianalyysin lähtökohdat sekä siinä esiin tuodut näkemykset diskurssien valtasuhteiden analysoin-

nista. Aineistonani olevista viranomaispositioista tulevaa puhetta voidaan pitää sisällöltään keskustelutilannetta homogeenisempänä. Lakiteksteihin pohjautuvaa institutionaalisen kielen käyttöä analysoidessani tutkimukseni painottuu todennäköisesti enemmän valtasuhteiden tarkasteluun ja hegemonisten diskurssien tunnistamiseen. Toisaalta kuntoutus kontekstina on niin laaja, että käytäntöjen erilaisuus puoltaa paikkaansa myös moninaisten merkityssysteemi- en tarkastelulle. Tutkijan ei ole syytä lyödä ennalta lukkoon tulkintojaan (Jokinen ym. 1993, 75- 85.) ja tästä syystä jätän tutkimukseni tarkemmat painopistealueet määrittelemättä ja näin ollen oven auki aineistosta esiin nouseville näkökulmille.

Toinen teos, jonka merkitys tutkimukseni aineiston analyysille on merkittävä, on Kurssi kohti diskurssia (2009). Etenkin sen anti analysointiprosessin eri vaiheiden tarkastelulle sekä teok- sen tarjoamat näkökulmat kontekstuaalisuuteen liittyvissä kysymyksissä olivat huomatta- vat. Analyysin eri vaiheissa löytyy viittauksia myös Potterin ja Wetherellin (1989) tuotantoon sekä Jokisen, Juhilan ja Suonisen (1993, 2006) diskurssianalyysiä käsittelevään tuotantoon.

Analysoinnin keskeisinä välineinä toimivat diskurssianalyysin tulkintakehys ja sen eri vaiheet (merkityssysteemien jäsentäminen ja identifiointi) sekä Foucault'n näkemykset käytäntöihin liittyvistä juridis-diskursiivisen-, kurinpito-, normalisoivan-, ja hallinnanvallan sekä disposi- tioiden muodoista ja merkityksistä. Näiden vallan eri ilmentymien tarkastelun pohjana käytän Foucault'n teoksia *Tarkkailla ja rangaista* (1980) ja osin *Seksuaalisuuden historia* (1998) sekä niiden pohjalta tehtyjä tulkintoja. Analysoinnin avulla tuon käytettävissä olevasta aineistosta esille verkostotyön käytäntöihin liittyviä asiantuntijadiskursseja ja tarkastelen niihin liittyviä vallan eri muotoja sekä pohdin niiden vaikutusta asiakkaan asemaan, unohtamatta käytäntöjen historiallista muotoutumista. Näin toimimalla pyrin havainnollistamaan tutkimuksen kohteena olevien käytäntöjen rakentumisen niin makro- kuin mikrotasollakin ja tuomaan esiin kielellis- ten merkitysten ja sosiaalisen toiminnan välisen suhteen (Pietikäinen & Mäntynen 2009, 26– 27;165).

Aineiston lisäksi laadullisessa tutkimuksessa on syytä huomioda, että jokainen diskursseja analysoiva tutkija tuo tulkintaan mukaansa oman henkilökohtaisen tulkintansa, jonka kautta analysointiprosessissa tehdään huomioita ja valintoja. Diskurssien analyysissä ei ole kyse aineiston mekaanisesta tulkinnasta, vaan tutkija käy jatkuvaa vuoropuhelua tekstinsä kanssa. (Jokinen ym.2004,28.) Tutkimukseni analysoinnin aikana omiin päättelyketjuihini ja tehtyihin valintoihini vaikutti työhistoriani niin kuntoutuksen kuin verkostotyön parissa, ja näiden kult- tuuristen tulkintaresurssieni kanssa olen käynyt sekä vuoropuhelua että pyrkinyt asettamaan

aikaisemmat näkemykseni kriittisen tarkastelun kohteeksi. Näin toimimalla pyrin avaamaan lukijalle analysointiin vaikuttavat omat tulkintasidokseni ja määrittelemään tutkijan positioni sekä lisäämään täten tutkimuksen luotettavuutta. Tutkija on Juhilan (2006,213) mukaan aina myös kulttuurinen toimija, joka osallistuu niin oman elämänsä kuin tutkimuksellisten tulkin-
tojen kautta diskurssien ja sosiaalisen todellisuuden rakentumiseen.

8 TEKSTIANALYYSIN TOTEUTUS JA TULKINTAA

Seuraavassa kappaleessa tulen tarkastelemaan matkaani tekstianalyysin toteutuksen ja tulkin-
tojen parissa. Aloitan matkani kuvaamalla ensin toteutuksen vaiheita, siirtymällä sen jälkeen
diskurssien nimeämiseen ja niihin johtaneiden päättelypolkujeni esittämiseen. Tämän jälkeen
analysoin nimettyjen diskurssien merkitystä asiakkaan aseman rakentumiseen, hyödyntäen
Foucault'n valtakäsityksiä pääosin vallan eri muotojen nimeämisen kautta.

8.1 Tekstianalyysin toteutuksen vaiheita

Tekstianalyysin kohteena oleva historiallisiin tapahtumakulkuihin perustuva aineistoni ei
missään vaiheessa tuottanut suoraan määritelmiä verkostosta tai verkostotyöstä. Tämä tuotti
asioiden jäsentämisen suhteen vaikeuksia, mutta samalla se myös herätti lisää kiinnostusta
tutkimuksen tekemiseen, koska tutkimuskysymykseni liittyivät juuri verkostotyön käytäntöi-
hin. Tästä syystä ensimmäisenä tehtävänä, ennen varsinaisen analysoinnin aloittamista, oli
löytää ja määritellä kunkin kuntoutuksen osa-alueen verkosto ja siihen liittyvä toiminta eli
kulloinkin verkostotyö. Verkostoa en määritellyt valmiiksi minkään etukäteismallin mu-
kaan, vaan pyrin olemaan aineistolleni uskollinen antamalla sen tuottaa kullekin tutkimuskoh-
teelle oman näköisensä ja omien tekstiensä mukaan määritellyn verkoston. Tämän raaka- ana-
lyysin toteutin poimimalla kulloinkin käsiteltävänä olevasta aineistoista kaikki ne tekstit, jot-
ka mainitsivat *asiakkaan* (osassa tekstejä *potilaan*) elämään liittyviä toimijoita. Nämä toimi-
jat, niin yksittäiset henkilöt kuin eri instituutiot, sijoitin kunkin tutkimuskohteen osalta omaan
verkostokarttaansa. Verkostokartan pohjana käytin Johan Klefbeckin ja Kerstin Marklundin
(1988) kehittämää ympyrämallia, jossa ympyrä jaetaan perhe-, suku-, ystävät – työ ja viran-
omaissektoreihin. Verkostokartan täyttämisen edellytyksenä on, että karttaan merkityt ihmiset
ovat jollain tapaa merkityksellisiä ajatellen asiakasta ja hänen asemaansa. Merkityksellisyyttä
tarkastellessa tulee huomioida, että karttaan voi kuulua myös henkilöitä, joiden merkityksen
asiakas kokee vahvasti negatiivisena. (Klefbeck & Marklund 1988, 153–167.)

Asiakkaan kokemaa verkostotyön merkitystä ei aineiston kautta ollut mahdollista tavoittaa, mutta lähtökohtaisena oletuksena oli, että analysoinnin kohteena olevissa teksteissä mainituilla henkilöillä oli oma, ainakin juridinen vaikutus asiakkaan elämään, joko suoraan tai instituutioiden kautta välillisesti. Vastaavasti taas instituutioiden ottaminen mukaan verkostoon kuuluviksi osiksi perustuu näkemykseen sosiaalisen todellisuuden eri kerrostumista ja yksilön mikrosysteemiä laajemmasta esim. arvoihin liittyvistä makrosysteemeistä (vrt. Seikkula 1994, 16–21.) Samoin niiden läsnäolon huomioiminen todentaa Foucault'n näkemystä ei-diskursiivista käytännöistä ja niiden merkityksestä asiakkaan asemaan (vrt. Juhila 2009, 50–51).

Raaka-analyysin kautta omat verkostokarttansa saivat jokainen analysoinnin kohteena oleva laki ja selonteko, samoin kuin jokainen haastattelutilanne. Tällä tavoin sain tuntumaa siihen, ketkä kulloinkin määrittyivät osaksi asiakkaan verkostoa ja minkälaista toimintaa he harjoittivat. Verkostotyön merkityksen rakentuminen paikallistui aineistossani tapahtuvaksi pääosin toimintaa kuvaavien määrittelyjen kautta. Aineiston toistuva lukeminen vahvisti verkostotyön määritelmien tutkimisen juuri toiminnan kautta olevan analyysin toimivuuden kannalta keskeistä. Näin tekemällä aineiston kokonaisuus muuttui osiksi, ja diskurssien tarkastelu toiminnassa oli mahdollista aloittaa (vrt. Foucault 2000, 345.) Seuraavaksi kuvaan kuinka analyysin rakenne ja sen vaiheet tutkimuksessani jäsentyivät ja miten niiden sisältö rakentui.

Aineistoon tutustuminen useiden lukemiskertojen kautta selkeytti näkemystä siitä, kuinka kullakin tutkimuskohteena olevalla osa-alueella on omat historialliset tapahtumansa ja oma tiedon arkeologiansa. (vrt. Alhanen 2007, 57.) Tämän huomion seurauksena päädyin analysoimaan kunkin kuntoutuksen osa-alueen verkostotyöhön liittyvien viranomaiskäytäntöjen ja asiakkaan aseman rakentumista erikseen, ja tästä syystä myös diskurssien tunnistamiseen ja nimeämiseen liittyvät perusteeni kuvataan tarkemmin kulloisenkin osa-alueen yhteydessä. Näin toimimalla pyrin valottamaan kunkin osa-alueen julkilausuttuja ja historiallisesti muotoutuneita käytäntöjä niin, että myöhemmin analysoitavat ja tilanteisuutta edustava haastattelut hahmottuisivat lukijalle osana laajempaa ja historiassa eri vaiheiden kautta muotoutunutta kokonaisuutta. Tutkimukseni alkaa kulttuurisen jatkumon painopistealueista siirtyen vähitellen kohti tilanteisuutta. (vrt. Jokinen ym. 2006, 56–66). Täällä pyrin myös vastaamaan diskursianalyysia kohtaan esitettyyn kritiikkiin, jossa analysoinnin nähdään keskittyvän liiaksi ”tässä ja nyt”- tilanteeseen ja siten unohtavan historialliset yhteytensä (vrt. Peltonen 2004, Hèlen 2010).

Ensimmäisenä vaiheena oli tunnistaa ja jäsentää verkostotyöhön liittyviä diskursseja aineistona olleista lakiteksteistä ja valtiiovallan selonteista. Olen identifioinut aineistostani neljä erilaista diskurssia, jotka nimesin **rakenne-, valvonta-, velvollisuus- ja velvoitediskursseiksi**. Esittelen kunkin diskurssin tunnistamiseen ja nimeämiseen liittyviä vaiheita myöhemmin kunkin kuntoutuksen osa-alueen kontekstin huomioiden. Tunnistamani diskurssit ilmenivät tekstissä ajallisesti järjestäytyneinä, mutta yhteistä juonellista tarinaa ne eivät tuottaneet. Foucault'n mukaan diskurssien muutoksien ei oleteta seuraavan toisiaan kausaalisten vaikutus-suhteiden eikä tulkinnallisten yhteyksien ansiosta, eikä niiden näin oleteta olevan osa yhtenäistä ja suoraviivaisesti etenevää kehitystä. Muutokset, esim. tutkittavana olevien lakiteksten diskursseissa, eivät siis ole johdettavissa suoraan aikaisempien lakien tuottamista diskursseista, vaan niihin vaikuttavat aikakautensa tiedon käsitys ja yhteiskunnallinen konteksti. Alhasen mukaan (2007) Foucault korostaa diskurssien tutkimisessa jatkuvuuden käsitteen sulkeistamista ja pitämään tutkimuksen horisonttina diskursiivisten tapahtumien kuvaamista (Alhanen 2007, 52–57). Tähän liittyy myös oma tapani edetä aineiston tulkinnassa. Tutkimuksessani analysoinnin kohteena ovat diskurssit ikään kuin irrotetaan historian ajallisesta kulusta ja niitä tarkastellaan yksittäisinä, mutta kuitenkin kontekstiinsa liittyvänä tapahtumana. Yksittäisen tarkastelun jälkeen ne palautetaan laajempiin analysoinnin aikana muodostettuihin merkitysyhteyksiinsä. Tutkimuksen luettavuuden suhteen olen kuitenkin päätenyt tarkastelemaan asioita pääosin kronologisessa järjestyksessä.

Analyysin toinen vaihe keskittyi tarkastelemaan verkostotyön käytäntöihin liittyviä valtakäsityksiä. Tämä tapahtui analysoimalla ensimmäisestä vaiheesta identifioituja homogeenisiä diskursseja tuottavia tekstiä suhteessa Foucault`laiseen valtakäsitykseen ja siinä esiintyviin vallan eri muotoihin. Identifioiduissa diskursseissa korostetuimpina vallankäytön muotoina esiintyivät **kurinpitovalta, normalisoivalta ja luokittelualta**. Nähtävissä oli myös vallan verkostojen eli **dispositiivien** monimuotoinen ja moniulotteinen läsnäolo.

Analysoitaessa vallan eri muotojen ilmentymistä tutkimuksen kohteena olevissa diskursseissa tulee muistaa, että ne ovat kaikki oman aikakautensa tietoon pohjautuvia ja siten ”oman aikansa lapsia”. ”Tieto ja valta edellyttävät toinen toisiaan, ei ole olemassa valtasuhdetta, jolle ei muodostuisi sitä vastaavaa tietokenttää, eikä tietoa, joka ei edellyttäisi ja samalla muodostaisi valtasuhteita” (Foucault 1980, 35). Huolimatta tästä tiedon ja vallan kiinteästä suhteesta tutkimukseni fokus suuntautuu pääosin diskursseissa esiintyviin vallan eri muotoihin. Kunkin aikakauden tietokäsitystä sivuan suppeasti ja lähinnä vallan ilmentymien taustalla vaikuttavi-

na asioina. Lukija voi halutessaan palata lukuun 4. tutustuakseen paremmin diskursseihin vaikuttaneisiin eri aikakausien kulttuuris-historialliseen ilmastoon ja yhteiskunnallisiin muutoksiin. Toinen huomion arvoinen asia on muistaa, etteivät vallankäyttömuodot esiinny yksinään ja rajattuina, vaan liittyvät usein toinen toisiinsa hyvinkin kiinteästi. Tutkimuksessani esille tulevat vallankäyttö muodot ja niiden liittämiset tiettyihin diskursseihin ovat yksi mahdollinen lähestymistapa, ja täten ne myös jättävät ovet auki muille mahdollisille tulkinnoille.

Kolmas vaihe tutkimuksessani oli analysoiden sitä, mihin asemaan kulloinkin vallassa olevat diskursiiviset ja ei-diskursiiviset käytännöt asettavat asiakkaan. Verkostotyön käytännöissä mukana olevaa asiakasta ei voida mallintaa yhdeksi ja samaksi asiakkaan prototyyppiä, vaan analysointi tapahtuu kulloinkin tarkasteltavan kontekstin määrittelemän asiakkuuden kautta. Puheissa ja teksteissä ei konstruoida pelkästään asioita, vaan ihmiset rakentavat myös itseään ja toisiaan vuorovaikutuksessa toistensa kanssa (Potter 1996,129). Keskeisenä tulkintaresursina toimii subjektiposition käsite. (Potter & Wetherell 1987; Suoninen 2004.) Asiakkaan asema rakentui tekstianalyysini aineiston pohjalta pääosin toimenpiteiden kohteeksi. Nämä diskursseissa rakentuneet asemat nimesin **kontrolli-, luokittelu- ja valvonnanpositioiksi**. Ennen siirtymistäni tarkempaan kuvaukseen diskurssien tunnistamiseen ja nimeämiseen johdaneista päättelypoluistani esittelen vielä yhteenvedon yllämainitut analyysin vaiheet ja tulokset taulukon muodossa, tekstiaineistosta poimituilla sitaateilla täydentäen.

TAULUKKO 1

Kuntoutuksen osa-alueet	NIMETYT DISKURSSIT	ASIAKKAAN ASEMA
Mielenterveystyö	Valvontadiskurssi ”määrää vastuunalainen lääkäri” ”...Lääkäri valvoo.”	Valvonnan kohde ”..potilaan tulee olla...” ”..on lääkärin valvonnan alainen..”
	Rakennediskurssi ”maa jaetaan mielisairaanhuolto- piireihin”.. Kunnan tai kuntainlii- ton on ylläpidettävä huoltotoimis- toa ja keskusmielisairaala	Luokittelun kohde ...” sijoitetaan sellaisia helposti hoidettavia, itsel- leen ja muille vaarattomia mielisairaita, jotka eivät tarvitse erikoishoitoa..” .” ja joiden sijoit- taminen perhehoitoon ei sairauden laadun vuoksi ole asianmukaista..”
Päihdetyö	Velvollisuusdiskurssi ” ..palveluja tulee antaa henkilö- le..”	Kontrollinkohde/moraalisubjekti ”..joista hän lain mukaan on velvollinen pitämään huolta..” ..”on alistuttava, on saavuttava
Kuntouttava työ- toiminta	Velvoitediskurssi ”Henkilöllä,.. on velvollisuus osallistua aktiivisuunnitelman.. ”Työ- ja elinkeinotoimisto ja kun- ta ovat velvolliset laatimaan..”	Luokittelun kohde ”..virtaviivaistaa kuhunkin ryhmään jaettujen asiakkaiden palvelua ja varmistaa TE -keskusten ydintehtävän tehokas ja tuloksellinen hoitami- nen”.

8. 2 Mielensterveystyöhön liittyvät diskurssit

Seuraavaksi tuon tarkemmin esille niitä perusteita joidenka pohjalta mielensterveystyöhön liittyvät diskurssit tutkimuksessani rakentuivat. Aineistonani olivat mielisairaslait 286/1937 ja 187/1952 sekä nykyisin voimassa oleva mielensterveyslaki 14.12.1990/1116. Tulen jatkossa käyttämään näistä lyhenteitä Msl. 286/1937, Msl. 187/ 1953 sekä Mtl. 1990/1116. Näiden lakien analysoinnin pohjalta identifioin kaksi erilaista diskurssia, jotka nimesin valvontadiskurssiksi ja rakennediskurssiksi. Diskurssien rakentumisen lisäksi tarkastelen tässä yhteydessä myös niiden sisältämiä vallan muotoja sekä niiden merkitystä asiakkaan aseman muotoutumiseen.

Mielisairaslait 286/1937 ja 187/1952 eivät verkoston jäsenyyden määrittelyn suhteen poikenneet toisistaan juuri lainkaan. Molemmat lait nimesivät asiakkaan verkostoon kuuluvan lääkärin. Molemmissa mainittiin myös huoltotoimiston, terveydenhoitolautakunnan, sosiaalilautakunnan tai sen asianomaisen osaston puheenjohtaja tahi poliisiviranomainen. Myös puolustus- ja rajavartiolaitoksen, kasvatus- ja työlaitoksien, samoin kuin vankilan johtaja tai päällikkö nimettiin (Msl. 286/1937, luku 1. § 3, Msl. 187/ 1952, luku 1.§14.) Viimeisimmän lain sisällössä yksittäisiä viranomaisia ei mainita, vaan niissä asiakkaan verkostona esiintyvät eri instituutiot.

Tämä vahva viranomaispainottuneisuus verkoston jäsenyydessä ohjasi huomioni tarkastelemaan sitä, minkälaisiin toimintoihin ja tekemisiin viranomaisten osallisuus teksteissä liittyi. Aineiston pohjalta asiakkaan verkostoksi muodostuneessa toimijoissa huomioitavaa oli, että viranomaisista ennen kaikkea lääkärin osuus nousi merkittävään asemaan. Jo ensimmäisen lain säätämisen yhteydessä lääkäri mainittiin kaksikymmentä kertaa lain sisältämien kolmenkymmenen pykälän teksteissä. Seuraavassa tuon esille muutamia suoria lainauksia tätä toimintaa kuvaavista teksteistä.

”Mielisairaalassa tulee olla siellä annetusta sairaanhoidosta vastuunalainen lääkäri.. mielisairasosaston tulee olla lääkärin säännöllisen valvonnan alainen..”(286/1937, 2§).

”Mielisairaalassa on vastuunalainen lääkäri, joka ylinnä vastaa siellä annetusta hoidosta.. ..Huoltotoimiston toiminnasta vastaa lähinnä sen johdossa oleva lääkäri.....Kunnalliskodin mielisairaalaosasto on lääkärin säännöllisen valvon-

nan alaisen. Mielisairaanhoidokodin sairaanhoidon tulee olla...lääkärin valvonnan alaisena... Milloin perhehoito on järjestetty laitoksen yhteyteen, valvoo sitä laitoksen lääkäri”(Msl.187/1952,6§).

Näissä teksteissä lääkärin toimintaan liittyvä puhe kohdistui järjestelmätasolle. Seuraavassa tuon esille muutamia otteita yksilötason toimintaan liittyvistä maininnoista.

”..lääkärillä on oikeus tarkastaa sairaalaan tai osastoon hoidettavaksi otetun henkilön lähettämät ja tälle saapuneet kirjeet ja muut lähetykset..” ”(286/1937, 4§).

”..Lääkäri ratkaisee onko hakemukseen suostuttava ja asianomainen henkilö otettava mielisairaalaan tai kunnalliskodin mielisairasosastoon (Msl.187/1952,§17).

Lääkärin roolin toistuminen teksteissä ja sen vahva asema aineiston esiintuomissa puheissa ei kuitenkaan poistanut häneen omaankin toimintaansa kohdistettuja kontrollitoimenpiteitä, vaan myös valvojat itse olivat valvonnan alaisia (vrt. Foucault’n tulkintaan Sarkio 2007,29–35.) Seuraavassa aineisto-otteessa tuon esille näihin liittyviä mainintoja.

”..on lääkärin alistettava päätös sairaan poistamisesta lääkintöhallituksen ratkaistavaksi(286/1937 8§).

”..Päätös,(lääkärin tekemä) jolla hoitoa jatketaan on ..heti alistettava hallinto-oikeuden vahvistettavaksi”(Mtl. 1990/111 6,12§12).

Lääkärin lisäksi potilaan verkostoon liittyi muitakin viranomaisia, heille määrittyä toimintaa kuvataan seuraavassa esimerkissä.

”Milloin huoltotoimisto taikka terveydenhoito- tai sosiaalilautakunnan tai sen asianomaisen osaston puheenjohtaja tahi poliisiviranomainen on saanut tietoonsa, että jossain henkilössä esiintyy mielisairauden oireita...on sanotun viranomaisen viipymättä ryhdyttävä sitä tarkoittaviin toimenpiteisiin. Puolustus - taikka rajavartiostoon kuuluvan taikka vankilassa, yleisessä kasvatus- tai työlaitoksessa tahi muussa sen kaltaisessa olevan mielisairaahan tutkittavaksi ja hoidet-

tavaksi saattamisesta on asianomainen päällikkö tai johtaja velvollinen huolehtimaan”. (Msl.187/1952,§14).

Viranomaisten toimintaan liittyvien diskurssien lisäksi aineistosta on poimittavissa myös asiakkaan tilanteeseen muutoin liittyviä toimijoita. Nämä muut henkilöt nimetään puolisona, omaisena, holhoojana tai muuna huoltovelvollisena. Näiden henkilöiden merkitykset rakentuvat hoitoon toimittamiseen sekä mahdollisuuteen pyytää hoidosta poistamista.

”..Eikä sairaan puoliso, omainen, holhooja tai muu huoltovelvollinen ole huolehtinut hoidon hankkimisesta hänelle, on sanotun viranomaisen viipymättä ryhtyttävä sitä tarkoittaviin toimenpiteisiin.” (286/1937 3§) & (Msl.187/1952,§14).

”Kun hakemuksen mielisairaalaan tai kunnalliskodin mielisairasosastoon hoidettavaksi ottamisesta tehnyt henkilö, hoidettavaksi otetun holhooja, uskottu mies, puoliso tahi se, joka vastaa hoitokustannusten suorittamisesta vaatii hoidettavaksi otetun poistamista.... .” (286/1937 3§) & (Msl.187/1952,§20).

Hoitoon toimittamisen vastuu kuului ensisijaisesti potilaan läheisille, ja mikäli se ei heidän taholtaan toteutunut, niin se siirtyi viranomaisten tehtäväksi. Ympäristön eli verkoston merkitys näyttäytyi asiakkaaseen kohdistettujen toimenpiteiden kautta ollen selkeästi sidoksissa asiakkaaseen kohdistuviin tarkkailu- ja valvontatehtäviin. Arjen toiminnassa verkostotyön käytännöt liittyivät mielisairaalan oireiden huomiointiin ja niiden esiintyessä hoitoon toimittamiseen riippumatta siitä, kuka oli oireiden huomioija ja kuka hoitoon toimittaja. Diskurssissa esiintyi vahvana valvontaa koskevia puheita, jotka koskivat potilasta, laitosten toimintaa ja valvojia itseään. Näistä tekstien osista rakentui merkityssysteemi, jonka tutkimuksessani nimesin **valvontadiskurssiksi**.

Valvontapuhettakin vahvemman aseman analysoitavissa teksteissä saivat mielisairaiden hoitoon liittyvien instituutioiden syntyyn, tehtäviin ja jaotteluperusteisiin liittyvät viranomais-tekstit, jotka olen nimennyt **rakennediskurssiksi**. Näiden diskurssien sisällöissä esiintyi laajoja määritelmiä ja kuvauksia mielisairaanhoidon järjestämiseen ja toteutukseen liittyvistä toiminnoista, samalla kun potilas ja häneen liittyvät maininnat jäivät puuttumaan. Verkostotyö liittyi viranomaisten toimintaan, heidän väliseen yhteistyöhön sekä toiminnan organisointiin liittyviin teksteihin. Teksteissä määriteltiin mielisairaaloitten, kunnalliskodin mielisairaalaosastojen, perhehoidon (Msl.286/ 1937) sekä myöhemmin (Msl.187/ 1952) huoltopiirien,

keskusmielisairaaloiden, huoltotoimistojen sekä valtion mielisairaaloiden liittyviä tehtäviä ja toimintavastuita. Seuraavassa esimerkkejä rakennediskurssin rakentumiseen vaikuttaneista teksteistä.

”Mielisairaanhoidon järjestäminen on ensisijassa kuntien asia. Sitä varten maa jaetaan mielisairaanhuoltopiireihin...huoltopiirien rajat vahvistaa lääkintöhallituksen esityksestä valtioneuvosto”. (Msl.187/1952,§3).

”Kullakin huoltopiirillä on valtioneuvoston tarkoitukseensa hyväksymät keskusmielisairaala ja huoltotoimisto. Kunnan tai kuntainliiton on ylläpidettävä huoltotoimistoa ja keskusmielisairaala jota kunta tai kuntainliitto omistaa tai jota se pysyvän oikeuden nojalla hallitsee” (Msl.187/1952,§4)

Näissä yllä esitetyissä teksteissä on näkyvästi selkeästi määritelty kuntien järjestämisvastuu mielisairauksia hoitavien laitoksien ja toimistojen suhteen. Järjestämisvastuun merkityksen korostuneisuus voidaan ajatella esiintyneen myös pykälien numeroinnissa. Molemmissa laeissa niihin liittyvät tekstit tuotiin esiin jo ensimmäisten viiden pykälän aikana ja kolmen pykälän sisällön laajuuden verran. Seuraavassa otteessa kuvataan mielisairaanhoidojärjestelmän rakentumista eri tahojen suhteen.

”Keskusmielisairaalan ohella on mielisairaanhoidoa varten valtion mielisairaaloita. Mielisairaaloissa voi olla avo- ja siirtolaosastoja sellaisia mielisairaita varten, jotka eivät ole suljetun laitoshoidon tarpeessa. Samoin voidaan näiden laitosten alaisina osastoina järjestää erityisiä työkoteja...Mielisairaiden tutkimusta ja tilapäistä hoitoa varten ..olla kunnallisia vastaanotto-asemia...Mielisairaanhoidoa varten voi olla kunnallisia ja yksityisiä mielisairaanhoidokoteja.. (Msl.187/1952,§5).

Ajallisesti näiden kahden, toisiaan muistuttavien lakien ja niiden yhteneväisten diskurssien jälkeen historiallisten tapahtumien sarjassa seuraa nykyisinkin voimassa oleva Mielenterveyslaki 14.12.1990/1116. Tämän lain hegemoniset diskurssit (vrt. Jokinen ym.1993,76) suhteessa aikaisempien lakien sisältöön liittyvät tulkintani mukaan juuri valvonta - ja rakennediskurssiin.

Valvontadiskurssi laajeni ja sai tämän lain puitteissa yksityiskohtaisempia vaateita hoidon sisällölliseen toteuttamiseen ja rajoitusten toimeenpanolle. Laki toi mm. tahdosta riippumat-

tomalle hoidolle tarkemmin määriteltyjä toimenpide- ja aikavelvoitteita. (Mtl.1990/1116 2-4 luku). Esimerkkinä kolme kriteeriä, joiden kaikkien tulee täytyä ennen tahdonvastaisen hoidon aloittamista ja laitokseen ottamista.

” Henkilö voidaan määrätä tahdostaan riippumatta psykiatriseen sairaalahoitoon vain:

1.Jos hänen todetaan olevan mielisairas;

2. jos hän mielisairautensa vuoksi on hoidon tarpeessa siten, että hoitoon toimittamatta jättäminen olennaisesti pahentaisi hänen mielisairauttaan tai vakavasti vaarantaisi hänen terveyttään tai turvallisuuttaan taikka muiden henkilöiden turvallisuutta

3. jos mitkään muut mielenterveyspalvelut eivät sovellu käytettäväksi tai ovat riittämättömiä”. (Mtl.1990/1116 2 luku 8).

Samoin se toi potilaan itsemääräämisoikeuksia koskeviin rajoituksiin selkeitä kriteerejä ja rajoitustoiminnan harjoittamiseen liittyviä velvoitteita

”Potilaan itsemääräämisoikeutta ja muita perusoikeuksia saa tämän luvun säännösten nojalla rajoittaa vain siinä määrin kuin sairauden hoito, hänen turvallisuutensa tai toisen henkilön turvallisuus taikka muun tässä luvussa säädetyn edun turvaaminen välttämättä vaatii. Toimenpiteet on suoritettava mahdollisimman turvallisesti ja potilaan ihmisarvoa kunnioittaen” (Mtl.1990/1116 4a luku.)

Vastaavasti rakennediskurssien laajeneminen tapahtui suunnittelu- ohjaus-, valvonta- ja järjestämisvastuiden määrittelyjen ja näiden toimintaa valvovien instanssien nimeämisen kautta

”Mielenterveystyön yleinen suunnittelu, ohjaus ja valvonta kuuluu, jollei lailla toisin säädetä, sosiaali- ja terveysministeriölle.. Aluehallintovirastolle kuuluu mielenterveystyön suunnittelu, ohjaus ja valvonta toimialueellaan... Sosiaali- ja terveysalan lupa- ja valvontavirasto ohjaa sosiaali- ja terveysministeriön alaisena aluehallintovirastojen toimintaa... Mielenterveystyön asiantuntijavirastona toimii Terveyden ja hyvinvoinnin laitos”. (Mtl. 1990/1116 luku1§2.)

Sosiaali- ja terveysministeriön, aluehallintoviranomaisten, Valvira:n, THL:n ja kuntien tehtävät tarkentuivat näissä laajenevissa rakennediskursseissa. Viranomaisten suorittamien toimintojen valvonta tarkentui, valvojien ja valvottavana olevien määrä kasvoi ja järjestelmä laajeni.

Merkittävänä ja uutena asiana verkostotyön käytäntöjen kannalta voidaan pitää nykyisen lain velvoitetta mielenterveyspalveluiden yhteensovittamista sosiaalihuollon kanssa. ”*Mielisairautta tai muuta mielenterveyshäiriötä potevalle henkilölle on hoidon ja palvelujen ohella yhteistyössä asianomaisen kunnan sosiaalitoimen kanssa järjestettävä mahdollisuus hänen tarvitsemaansa lääkinnälliseen tai sosiaaliseen kuntoutukseen liittyvään tuki- ja palveluasumiseen siten kuin siitä on erikseen säädetty.*” (11.12.2009/1066). Tämän mukaan mielenterveystyön tekeminen sai uuden velvoitteen, jonka ytimessä oli potilaan tarpeet laajemmalti kuin pelkästään sairauden hoitoon ja hoitojärjestelmään sijoittumisessa liittyvissä kysymyksissä. Samalla verkosto laajeni ja siihen liittyi uusia toimijoita ja käytäntöjä. Laajenemisen yhteydessä on nähtävissä rakennediskurssiin liittyviä merkityssysteemin osia, mutta samalla se toi mukanaan myös valvontadiskurssiin liittyviä elementtejä. Kunkin organisaation toiminta pitää sisällään oman perustehtävänsä mukaisia ohjaus-, neuvonta-, ja toimenpidekäytäntöjä.

Tämä on myös yksi niitä sosiaalityön ja mielenterveystyön leikkauskohtia, jotka nykyäänkin ovat läsnä potilaan verkostoa ja sen toimintaa tarkasteltaessa. Verkostotyön areenalla kohtaavat kuntaa ja sairaanhoitoa edustavat näkemykset, jotka kokemukseni mukaan saattavat erota toisistaan huomattavasti ja näin ollen ne myös asettavat omat haasteensa verkostotyön tekemiselle. Huolimatta näistä uuden lain mukanaan tuomista velvoitteista vastata potilaan tarpeisiin sairautta laajemmin, toimijoiksi määrittyivät edelleen viranomaiset ja asiakaan objektiasema säilyi.

Nykyinen laki poikkeaa aikaisemmista laeista myös jättäessään teksteissään kokonaan mainitsematta potilaan perheen, suvun ja muun ei-viranomaisverkoston. Muihin henkilöihin viitataan ainoastaan määriteltäessä potilaan vaarallisuutta ”.. *jos hän mielisairautensa vuoksi..vakavasti vaarantaisi muiden henkilöiden terveyttä ja turvallisuutta..*” (2.luku 8§ 11.12.2009/1066) ja täten muiden henkilöiden turvallisuus toimii mielisairaalaan ottamisen kriteerinä, mutta muutoin maininnat lähiverkostosta ja sen merkityksestä puuttuvat. Aineiston mukaan verkosto rakentuu viranomaistoimijoista ja verkostotyön tekeminen liittyy heidän suorittamiinsa toimintoihin ja näin valvontadiskurssin asema korostuu.

8.2.1 Rakenne- ja valvontadiskurssien sisältämiä vallankäyttömuotoja

Foucault'n näkemys tiedon ja vallan yhteen kietoutumisesta asettaa mielenterveystyön diskurssit ja niihin liittyvät vallan eri muodot mielenkiintoiseen asemaan. Tieto siitä, mikä mielisairautta aiheuttaa muuttui olennaisesti analysoitavina olevien lakien säätämisen aikoina. Ensimmäisen lain säätämisen aikaan oltiin juuri luopumassa näkemyksestä, jonka mukaan kyse ei olisikaan ollut paholaisen riivaamista sieluista, vaan tuntemattomasta aivojen organisesta sairaudesta, jossa perinnöllisyydellä nähtiin olevan vahva asema (Anttinen 1983,220–221). Tähän tietoon perustuva sairauskäsitys oli säilynyt vahvana aina 1950-luvulle saakka eli toisen lain säätämisen ajankohtaan, jolloin psykodynaaminen ajattelutapa ja muusta kuntoutuksesta saatu kokemus ympäristön ja sosiaalisten olojen merkityksestä levittäytyi myös psykiatrian tietokäsitykseen. Tähän aikaan sijoittui myös lääkehoidon eli psykofarmakan keksiminen ja kehittäminen. (Achtè ym. 1981,12–13.)

Huolimatta näistä, näkemykseni mukaan radikaaleistakin tietokäsityksen muutoksista ja niiden vaikutuksista hoitomuotoihin ja hoidonsisältöön, eivät asenteet sairauden kroonisuuden suhteen muuttuneet. Mielisairaus nähtiin kestoltaan pitkäaikaisena, laitoshoidoa ja myöhemmin myös erityisosaamista vaativana asiana. Näihin tiedonkäsityksiin vastattiin kehittämällä ja laajentamalla aluksi laitoshoidoa ja myöhemmin myös avohoitoa. Se tapahtui vallalla olevien tiedonkäsitysten kautta ja niiden yhteyteen syntyi oma institutionaalinen maailmansa erilaisine vallankäyttömuotoineen ja valtasuhteineen. Lait loivat pohjaa sille käsite- ja toimintajärjestelmälle, johon mielenterveyteen ja –sairauteen liittyvä ymmärryksemme nykyisin perustuu. Nämä rakennediskurssiksi identifioidut tekstit liittyvät tutkimuksessani kokonaisen instituution rakentumiseen ja sen sisällöllisen valta-analyysin tekeminen osoittautui mahdottomaksi. Kyse on toisiinsa kytkeytyvien käytäntöjen kokonaisuudesta, joita Foucault (1980) kuvaa **dispositiivin** käsitteellä. Dispositiivissa kohtaavat ja sekoittuvat objektoinnin ja subjektivoinnin eri muodot (Alhanen 2007,106–107). Näiden vallan käytön eri muotojen yksittäinen analysointi vaatisi tutkimuksen kohteeksi myös yksittäisten käytäntöjen tutkimisen ja se ei tutkimukseni puitteissa ole mahdollista. Rakennepuheessa kyse on laaja-alaisista ja monitahoisista käytännöistä, joiden suhteet muuttuvat jatkuvasti ja joilla ei ole yhtä yksittäistä periaatetta, logiikkaa tai funktiota, joka säätelisi sen toimintaa (vrt.Alhanen 2007, 106).

Viimeisimmän mielenterveystyön (1990/1116) säätämisen aikaan sairaanhoitoon liittyvä tiedon käsityksen muutos oli saavuttanut jo tutun kolmiyhteyden eli fyysisen, psyykkisen ja sosiaalisen ulottuvuuden ja mielenterveystyö määrittäytyi ”*yksilön psyykkisen hyvinvoinnin, toi-*

mintakyvyn ja persoonallisuuden edistämiseksi sekä mielisairauksien ja muiden mielenterveydenhäiriöiden ehkäisemiseksi, parantamiseksi ja lievittämiseksi”.(Mtl 11.12.2009/10661Luku1§).

Muutos, joka näiden uusien ulottuvuuksien suhteen näkyi potilaan verkostossa ja verkostotyön käytännöissä, liittyi uusien viranomaisten mm. psykologien ja sosiaalihoitajien ammattiryhmien kasvuun mielenterveystyön kentällä. Potilaan tilanteeseen pyrittiin vaikuttamaan lääketiedettä laajemmin keinoin ja hyödyntämään myös ihmistieteiden tietämystä. Objektivien eli potilaan tilanteeseen kohdennettujen käytäntöjen tietopohja laajeni ja valvontadiskurssia tuotti yhä laajeneva viranomaisten arsenaali, kukin oman tietopohjansa valvonta- ja ohjaukseenkäytäntöjensä kautta. Foucault'n valta-analyyseissä valvonta ja ohjaus kuuluvat **kurinpitovaltaan**, ja hän väittääkin ihmistieteiden ja kurinpitovallan syntyneen rinta rinnan toistensa kanssa ja vahvistaneet toinen toisiansa. Tämän hän perustelee sillä, että molemmat, sekä ihmistieteet että kurikäytännöt, objektoivat normaalista poikkeavia yksilöitä, jotka pyritään sopeuttamaan - subjektoimaan - määriteltyihin normeihin (Alhanen 2007, 103.)

Rakennediskurssissa tutkimustehtävän kannalta olennaista oli verkoston näyttäytyminen viranomaisverkostona, joka rakentui ja laajeni vähitellen käsittämään yhä laajempia institutionaalisia ulottuvuuksia. Nämä ulottuvuudet sisälsivät erilaisia vallankäyttömuotoja ja tässä Foucault'n (1980) nimeämässä vallan verkostoissa eli dispositiivissa käytäntöjen suhteet ja vallan muodot muuttuvat jatkuvasti. Tätä institutionaalista toimintaa ja sen kehitystä kuvasi aina 1960-luvun alkupuolelle potilaan sijoittaminen laitokseen ja avohoidon hidaskasvu. (Eskola 1983, 225.) Mielestäni tällä on ollut merkitystä myös verkostotyön käytäntöihin. Läheisverkosto etäännytti potilaasta, sen merkitys väheni olennaisesti ja jäi aineiston teksteissä näkymättömäksi. Näkemykseni mukaan potilas eli omaa elämäänsä laitoksessa, jotka sijaitsivat lähes poikkeuksetta kaukana muusta asutuksesta ja läheiset elivät omaansa kulloisenkin yhteiskunnan arjessa. Mielestäni tässä on pitkälti kyse siitä, mitä Foucault tarkoittaa diskurssissa muotoutuneiden ihmisten objektivoinnin muotojen siirtymisestä ei-diskursiivisiin käytäntöihin (vrt. Alhanen 107).

Analysoitavien tekstien perusteella potilaan muuhun verkostoon liittyvät maininnat typistyivät hoitoon toimittamiseen eli tutkimuksessani nimettyyn valvontadiskurssiin. Toisaalta tämäkin puhetapa poistui nykyisen lain astuttua voimaan. Potilaan omien läheisten läsnäoloa ei viimeisen ja voimassa olevan mielenterveyslain teksteissä mainittu ja viranomaisiin kuulumattomat henkilöt olivat aineiston teksteissä marginaaliasemassa tai puuttuivat kokonaan. Verkostotyön

käytännöt kuvasivat viranomaisten toimintaa ja toiminta laajeni terveydenhoidon sektorilta linkittyen osin myös sosiaalihuollon kenttään.

8.2.2 Potilas luokittelun ja valvonnan kohteena

Aineistossa potilaan asemaa määrittäviä keskeisimpiä elementtejä oli luokitteluperuste siitä, onko potilas vaarallinen vai ei. Vaarallisuutta tarkasteltiin sekä suhteessa ympäristöön että potilaaseen itseensä. Vaarallisuus toimii edelleenkin yhtenä niistä kriteereistä, jonka mukaan henkilö voidaan määrätä omasta tahdostaan riippumatta psykiatriseen sairaalahoitoon ”...jos vakavasti vaarantaisi hänen terveyttään tai turvallisuuttaan taikka muiden henkilöiden terveyttä tai turvallisuutta” (Mtl. 1990/ 1116 2. Luku 8§). Vaarallisuus huomioidaan myös tahdonvastaisen hoidon, kolmen kuukauden hoitoon määräämispäätöksen ajan umpeutuessa ja määriteltäessä sitä, jatkuuko tahdon vastainen hoito vai onko laitoshoidon jatkaminen vapaaehtois pohjalta tai sen kokonaan lopettaminen mahdollista (Mtl. 11.12.2009/ 11066. 2. Luku 12§). Luokitteluun liitän kuuluvaksi myös nykyään käytössä olevan Maailman terveysjärjestö WHO:n luokituksen, International Statistical Classification of Diseases eli ICD -10, jonka pohjalta tehty tautiluokitus eli diagnoosi ohjaa potilaan kaikkea hoitoa ja hoitotoimenpiteitä. Tämän ICD-10:n luokituksen mukaa toimii myös laajempi sosiaalipoliittinen järjestelmämme. Kansaneläkelaitos, eläkeyhtiöt ja kuntien vammaispalvelu ovat esimerkkejä niistä toimijoista, jossa edellä mainittu luokittelu vaikuttaa asiakkaan saamaan sosiaaliturvaan ja – palveluihin.

Potilaisiin kohdentuvia luokitteluperusteita voidaan lähestyä Foucault'n nimeämän jaottelutaidon kautta, jossa keskeisenä ovat olleet ”kuuliaisien ruumiin” muotoutumiseen vaikuttaneet keinot. Nämä keinot ovat olleet yksityiskohtaisia ja usein vähäpätöisiltä näyttäviä, mutta kuitenkin merkittäviä. Merkittäviä ne ovat olleet määrittäessään tiettyjä yksityiskohtaisia toimintatapoja sekä laajempia poliittisia linjauksia joidenka mukaan ihmistä hallitaan. Viattomiltakin vaikuttaneet toimenpiteet ovat osa vallan mekanismia ja ne vaikuttavat yksilön elämään (Foucault 1980, 157–159.) Esimerkkinä tästä voidaan pitää luokittelua, jossa potilaan sijoitus riippuu hänen saamastaan vaarallisuusluokituksesta

” Muihin kuin.. kunnallisiin mielisairaaloihin sekä kunnalliskotien mielisairasosastoihin ja kunnallisiin mielisairaanhoidokoteihin sijoitetaan sellaisia helposti hoidettavia, itselleen ja muille vaarattomia mielisairaita, jotka eivät tarvitse erikoishoitoa ja joiden sijoittaminen perhehoitoon ei sairauden laadun vuoksi ole asianmukaista..” (Msl.187/1952,§11).

Tämä hoitopaikan valikoituminen saattaa lukijasta vaikuttaa pieneltä ja osin epäolennaiselta asialta potilaan asemaa tarkasteltaessa, mutta sen pohjalta rakentuivat sen aikaiset puhetavat, joiden pohjalta sekä potilas itse että muut ihmiset potilaan aseman määrittelivät.

Tähän liittyy myös omakohtaiset kokemukseni tilanteista, jossa henkilön identiteetti nähdään muodostuvaksi ja hänen toimintaansa selitetään laitokseen joutumisen kautta: ”Sehän on se, joka on ollut hoidossa” tai ”sen nyt ymmärtää kun tietää, että se on ollut mielisairaalassa”. Vielä nykyäänkin, keskusteluissa potilaan kanssa huomaan, että laitoksessa oleminen on monille iältään vanhemmille potilaille kokemuksellisesti häpeällisempi asia kuin itse sairaus. Sairauden oireet ja niiden kanssa eläminen on jokaiselle potilaalle näkemykseni mukaan henkilökohtainen ja yksilöllinen asia, mutta laitokseen ottaminen ikään kuin häivyttää yleisessä diskurssissa henkilön yksityisen ja tekee hänestä kaikkien muiden mielisairaiden kaltaisen ja stigmatisoi hänet. Tähän leimautumiseen liittyvä ja mielenterveyspotilaiden viiteryhmään kuulumisen vastustus mielletään kokemukseni mukaan usein sairautentunnottomuudeksi ja sitä seuranneeksi hoitokielteisyydeksi ja se määrittyy potilaan henkilökohtaiseksi ominaisuudeksi. Vaihtoehtoisena tulkintatapana voisi olla mielisairauden historiallisen kehityskulun ja siitä seuranneiden stereotyyppien huomiointi niin, että sitä kautta tuotetaan ymmärrystä laitoshoidon merkityksestä potilaan henkilökohtaiseen minä kuvaan. Historialliset kehityskaaret ja yhteiskunnan kulttuurisen ilmaston vaikutukset potilaan identiteetin muotoutumiselle jäävät harmittavan usein taka-alalle ja valokeilassa on sen sijaan potilaan vastarinta näiden laajempien ja leimaavien systeemien suhteen. Vastarinta tulkitaan hoitoon motivoitumattomaksi ja yksilön henkilökohtaiseksi ominaisuudeksi. Potilaan aseman muotoutuminen näkyi aineiston diskursseissa mielenterveysinstituutioon tiiviisti liittyvänä, sen rakenteellisiin muutoksiin kytkeytyneenä ja näin myös tilanteittain vaihtelevana.

Valvontadiskursseissa potilas näyttäytyi selkeästi toimenpiteiden kohteena. Hänen asemansa oli passiivinen, ilman osallisuutta ja ilman nimettyjä mahdollisuuksia, joiden avulla hän voisi vaikuttaa omaan asemaansa. Kahden ensimmäisen lain suhteen potilas ohitettiin teksteissä pelkillä maininnoilla, joiden sisältö liittyi muiden tekemisiin, lukuun ottamatta hoitoon hakeutumista omasta aloitteestaan. Nykyisen lain puitteissa potilasta on kuultava esimerkiksi hoitoon määräämispäätöksien yhteydessä ja kirjallinen hoitoon määräämispäätös on annettava myös hänelle itselleen tiedoksi. Hänellä on myös mahdollisuus valittaa hoitoon ja kohteluun liittyvistä asioista. Tämän tyyppinen osallisuus puuttui aikaisempien lakien teksteistä. Käytännöt ovat saaneet uusia sisältöjä ja toimintatapoja, jotka perustuvat nykyisiin tiedonkäsityk-

siin. Tässä yhteydessä voidaankin miettiä, ovatko käytäntöjen taustalla vaikuttaneet vallankäytön mekanismit muuttuneet vai saaneet uusia aikakautemme moraalikäsitteitä paremmin vastaavia ilmenemistapoja?

Toinen valvontaan liittyvä asia, joka myös poikkeaa muiden tarkastelun kohteena olevien kuntoutuksen osa-alueiden asiakkaan asemasta, oli asiakkuuden määrittäminen. Päihdehuollon ja kuntouttavan työtoiminnan asiakas määrittyy toimintansa kautta. Hän on henkilö, joka käyttää alkoholia tai muita aineita päihtymistarkoituksessa tai asiakas joka ei ole koulutuksessa tai tekemässä ansiotyötä. Näistä poiketen mielenterveyslait liittävät mielisairaudet ja mielenterveyshäiriöt henkilöön itseensä kuuluvina olomuotoina ja ikään kuin valmiina ja annettuna asiana. Lakien teksti ei ota kantaa yksilön toimintaan, vaan määrittää hänen olevan mielisairauksia tai mielenterveydenhäiriöitä poteva henkilö. Tämä valmis ja kyseenalaistamaton asiakkuus mahdollisti valvonnan jatkuvuuden ja potilaan sairauteen liittyvän aseman tietynlaisen pysyvyyden.

Aineiston pohjalta mielenterveystyön alueella tapahtuvaa verkostotyötä kuvaavat valvonta- ja rakennediskurssi määrittävät verkostotyön pitkälti viranomaisten yhteistyöksi, joka tapahtuu instituutioiden rakentumisen kautta. Yhteistoimintaa asiakkaan tai hänen läheistensä kanssa ei analysoinnin pohjalta ilmennyt. Mikäli verkosto määritellään ajattelutavaksi joka kuvaa ihmissuhteiden kokonaisuutta (vrt. Seikkula 1994,16.) niin potilaan ihmissuhteet ja hänen kanssaan työskentely pelkistyy molemmissa diskursseissa kanssakäymisen pääosin viranomaisten kanssa. Tästä seuraa, että asiakkaan identiteetti ja asema rakentuvat näissä vuorovaikutussuhteissa luokittelun kautta toimenpiteiden kohteeksi. Myöskään verkostotyöksi määrittelemääni toimintaa ei aineistossa ilmennyt, vaan mielenterveystyötä ohjaava lainsäädäntö keskittyi ohjaaviin, valvoviin ja sen rakenteita määritteleviin sisältöihin.

8.3 Päihdehuollon historiassa rakentuneet diskurssit

Seuraavaksi kuntoutuksen osa-alueiden kentillä siirrytään päihdehuoltoon ja **velvollisuusdiskurssiksi** nimeämäni diskurssin tunnistamisen päättelypolkuihin. Analyysin aineistoksi valikoituivat Alkoholistilaki 60/ 1936, Laki päihdyttävien aineiden väärinkäyttäjien huollosta 96/ 1961, sekä Päihdehuoltolaki 17.1.1986/41. Tutkimuksessani käytän edellä mainituista seuraavia lyhenteitä; Alkoholistilaki 60/ 1936 on lyhennetty Ahl.1936, Laki päihdyttävien aineiden väärinkäyttäjien huollosta 96/ 1961 lyhentyy kirjaimilla PAV ja Päihdehuoltolaki

17.1.1986/41 vastaavasti lyhenteellä Phl.1986. Diskurssin rakentumisen lisäksi tarkastelun kohteena ovat käytäntöihin liittyvät vallan eri muodot ja asiakkaan asema.

Raaka-analyysissa eli edellä mainittujen lakien pohjalta tehtyjen verkostokarttojen mukaan päihdeongelmaisen henkilön verkostoon määrittyi lukuisia eri toimijoita ja useilta eri sektoreilta. Jo ensimmäisen tarkastelukohteena olevan lain (Ahl.1936) pohjalta verkostoon nimettiin kuuluvaksi asiakkaan perhe- ja sukulaissektoreilta seuraavat toimijat: aviopuoliso, isä, äiti tai ottovanhempi, lapsi tai ottolapsi, veli, sisar tai näiden holhooja tai uskottu mies. Viranomaissektorin yksilöityjä toimijoita olivat poliisi, poliisipäällikkö, syyttäväviranomainen, alkoholisti- huoltolan johtaja sekä maaherra. Viranomaisinstituutioista mainittiin alkoholisti- huoltolat ja niiden johtokunnat, pakkotyölaitokset, huoltolautakunnat sekä sosiaaliministeriö ja korkein hallinto-oikeus Myöhemmissä tarkastelun kohteena olevissa laeissa tarkasta nimeämisestä luovuttiin ja puolisoon, lapsiin sekä sukulaisiin viitattiin omaiset käsitteen kautta. Teksteissä muut, ei- omaisiin kuuluvat ihmiset määrittyivät asiakkaan verkostoon liittyviksi lähinnä asiakkaan tekemisten kautta, joissa korostuivat lähinnä vaarallisuus ja aiheutettu häiriö (PAV1961 ja Phl.1986).

Tämä lukuisten ja tarkasti nimettyjen ei- viranomaisten osallisuus analysoitavissa teksteissä ohjasi tulkintaani pohtimaan sitä, missä yhteyksissä ja minkälaisen tekemisiin liittyen nämä ihmiset tekstissä esiintyvät ja millaista verkostotyön käytäntöä niissä oli havaittavissa. Tulkintani mukaan merkittäväksi tekijäksi nousivat asiakkaalle nimetyt velvollisuudet suhteessa näihin ihmisiin sekä laajempaan verkostoon. Lait määrittelivät asiakkaan tekemisiä niin suhteessa läheisiin ihmisiin, ympäristöön kuin myös yhteiskunnalliseen kontekstiin. Seuraavassa nostan esille muutamia velvollisuusdiskurssiin syntyyn liittyviä merkityssysteemin osia suorina lainauksina analysoitavista teksteistä.

”...jos (hän) laiminlyö niiden henkilöiden elatuksen ja hoidon, joista hän lain mukaan on velvollinen pitämään huolta tai joutuu hänelle läheisen henkilön rasitukseksi”. (Ahl.1936 1. Luku 1.§)

”Jos hän on ilmeisesti väkivaltainen, pahoinpitelee puolisoaan tai lapsiaan....on omaisilleen tai muulle läheiselle henkilölle rasitukseksi..on viimeisen kahden-toista kuukauden aikana joutunut päihtymyksen takia kolmasti tai useammin rikoslain...toimenpiteiden kohteeksi(PAV 1961 1 luku 1.§).

”..Päihteiden käytön vuoksi väkivaltaisella tavalla vakavasti vaarantaa perheensä jäsenen tai muun henkilön terveyttä, turvallisuutta tai henkistä kehitystä (Phl.1986 2. Luku10§).

Asiakkaan velvollisuudet perhettään ja läheisiään kohtaan näyttäytyivät teksteissä elatus- ja huoltovelvollisena, myöhemmin myös kasvatusvelvollisena ja hänen tuli toimia ilman väkivaltaisuutta tai muille henkilöille rasituksena olemista sekä olla tekemättä rikoksia. Omaisista koostuvan verkoston merkitys näiden analysoitavien lakien suhteen näyttäytyi lähinnä heidän suojeleunsa liittyvien mainintojen kautta. Verkostoyöksi määrittyivät asiakkaan velvollisuudet läheisiään kohtaan ja niitä tukevien toimenpiteiden harjoittaminen viranomaisten taholta. Paitsi omaisiaan kohtaan, ilmenee teksteissä asiakkaan velvollisuuksia myös laajemmalle yhteiskunnalliselle tasolle. Seuraavassa esimerkkejä näitä merkityssysteemin osista;

”...aiheuttaa ilmeistä häiriötä tai pahennusta asunnossaan tai muualla..tahi toistuvasti laiminlyö ansiotyönsä.... tai on huoltoavun tarpeessa.” (PAV 1961 1 luku 1.§).

Asiakkaan edellytettiin huolehtivan toimeentulostaan työn tekemisen avulla ja huoltoavun tarve esiintyi yhtenä kriteerinä tilanteeseen puuttumisen suhteen. Toinen merkittävä tekijä oli moraalinen velvoite olla yhteiskunnan jäsen ilman pahennusta herättävää käytöstä.

Verkostotyö näyttäytyi velvollisuusdiskurssissa toimintana, jossa tietyt velvollisuudet koskivat sekä asiakasta että viranomaisia. Asiakkaan eli juopottelevan henkilön odotettiin viranomaisten toimintojen kautta palautuvan takaisin raittiiseen ja nuhteettomaan elämään. Viranomaisten keinot näissä toimenpiteissä määrittyivät asteittain tiukkenevien toimenpiteiden kautta, alkaen lievemmistä neuvonnan ja ohjauksen toimenpiteistä siirtyen tarvittaessa valvonnan, alkoholistiparantolan tai muun laitoshoidon kautta asiaan puuttumiseen.

Velvollisuusdiskurssiin liittyvien viranomaisten neuvonnan ja ohjauksen käytäntöjä ei rajattu koskemaan ainoastaan päihdeongelmaista itseään, vaan jo ensimmäisten alkoholistolakien sisällöstä löytyvät maininnat, jossa myös asiakkaan läheisten tuli saada asiaan liittyvää neuvontaa ja tukea.

” ..hoitoa annettaessa ...kiinnitettävä huomiota..sekä perheenjäsenten neuvontaan ja tukemiseen”. .” (PAV 1961 1 luku 4.§).

Nykyinen voimassa oleva päihdehuoltolaki oheistaa asiaa;

” palveluja tulee antaa henkilölle, jolla on päihteiden käyttöön liittyviä ongelmia, sekä hänen perheelleen ja muille läheisilleen. Palveluja on annettava..hänen perheensä ja muiden läheistensä avun, tuen ja hoidon tarpeen perusteella. (Phl.1986 Luku1. § 7).

Samoin jo ensimmäisten lakien aikana määrityivät ne viranomaisten toimenpiteet, joissa oli kiinnitettävä huomiota asiakkaan elämäntilanteeseen laajemmin kuin pelkästään juomisen lopettamisen suhteen. (PAV 1961 Luku1§5.) oheistaa viranomaiskäytäntöjä asiakkaan sopivaan toveriseuraan ja ajanviettoimintaan ohjaamiseen sekä vaikuttamiseen asuinolosuhteisiin ja työpaikan hankkimiseen sekä myöhemmin ..Palveluja annettaessa on päihteiden ongelmakäyttäjää tarvittaessa autettava muilla sopivilla ja tarkoituksen mukaisilla keinoilla.

Tässä suhteessa verkoston ja laajemman yhteiskunnallisen kontekstin huomiointi on aineistoni pohjalta näyttäytynyt jo ensimmäisten päihdehuoltoon liittyvien lakien säätämisen yhteydessä. Nykyiseen lakiin on kirjattuna myös yhteistyön velvoite muiden päihdehuollon alalla toimivien viranomaisten ja yhteisöjen kanssa. Erityisesti mainitaan sosiaali- ja terveydenhuolto, raittiustoimi, asunto- ja työvoimaviranomaiset, koulu- ja nuorisotoimi sekä poliisin kanssa tapahtuva yhteistyö.

Aineistoni pohjalta verkoston rakenne ja koostumus näyttäytyi huomattavasti laajempaan ja monipuolisempaan kuin mielenterveystyötä ohjaavissa lakiteksteissä. Velvoitediskurssin pohjalta verkostotyön tekemiseen liittyi myös omaisten tarpeiden huomioon ottaminen ja siinä rakentuneet käytännöt kohdentuivat yksilöä laajemmalle taholle.

8.3.1 Velvollisuusdiskurssiin kytkeytyvät vallanmuodot

Tutkittavana olevasta aineistosta nousi esiin se, kuinka päihteitä käyttävälle henkilölle annettiin mahdollisuus lievempien toimenpiteiden eli ohjauksen ja neuvonnan kautta ikään kuin ymmärtää moraaliset velvoitteensa läheisiä ja yhteiskuntaa kohtaan ja tämän ymmärryksen ja **moraalisubjektiksi tulemisen** kautta sitten muuttaa toimintaansa. Tätä voidaan lähestyä Foucault'n nimeämän normalisoiva vallan kautta. **Normalisoiva valta** pyrkii määrittelemään sen, mikä on hyvää ja mitä tavoitellaan (Sarkio 2007,33). Raittius oli hyvää, tavoiteltavaa ja normaalia, johon ohjaus sekä neuvonta pyrkivät, sisältäen erilaisia normalisoivan vallan muotoja. Objektiivien käytäntöjen tavoitteena oli, että asiakas itse näiden ohjeiden avulla sisäistää it-

sekurin ja subjektivoituu raittiiksi kansalaiseksi. Päihdeongelmaa taustoittanut tiedonkäsitys oli pitkään liittynyt juomisen synnin tekemiseen, moraaliseen heikkouteen tai paheeseen. Tähän tuli käytäntöjen avulla puuttua ja normalisoivan vallan rinnalla voidaan täten nähdä kulkevan myös pyrkimyksen oman moraalin ”löytymiseen” ja se kautta omista teoistaan vastuunalaisen, moraalisubjektin rakentumiseen (vrt. Foucault’n ethique käsite).

Normalisoivan vallan eli ohjauksen ja neuvonnan käytännöt eivät tulkintani mukaan liittyneet pelkästään asiakkaaseen itseensä, vaan näiden käytäntöjen kohteena olivat myös perhe ja omaiset. Myös heitä koskettivat ohjauksen ja neuvonnan käytännöt sekä tavoite tilanteen saattamiseen aikakautensa normaaliksi kutsuttuun asemaan kulloinkin vallalla olevien tietokäsitysten pohjalta. Käytännössä nämä historialliset kehityskaaret ovat näkyneet työssäni verkoston tarpeena saada selkeitä ohjeita ja valmiita toimintatapoja siitä, kuinka päihdeongelmaisen henkilön kanssa tulee toimia. Tähän viranomaistietoon perustuvien ohjeiden antamiseen suhtaudun varauksella. Empiiriseen tietoon ja omaan kokemukseen voi osin tukeutua, mutta kunkin verkoston ja sen jäsenen toimintatavat ovat ainutlaatuisia ja näin ollen suoria, yleispäteviä ja kaikille sopivia ohjeita ei voitane antaa. Yhtenä verkostotyön tavoitteena pidänkin juuri näihin kysymyksiin vastausten hakemista yhteisesti ja moniäänisesti, huomioiden kunkin verkoston ainutlaatuisuus, omat toimintatavat ja – kulttuurit sekä viranomaisten asiantuntijuuteen pohjautuvat näkemykset.

Mikäli normalisoivat vallankäytön muodot osoittautuivat riittämättömiksi, siirryttiin astetta kovempiin käytäntöihin eli valvontaan ja seuraavaksi sijoittamiseen alkoholistiparantolaan tai pakkotyölaitoksiin. Normalisoiva valta sai rinnalleen kurinpitovallan, jonka tavoitteena oli tuottaa kuuliaisia, raittiita ja hyödyllisiä kansalaisia. Foucault’n mukaan kurilla on monenlaisia menettelytapoja ja välineitä, jotka toimivat ruumiinmuokkauksen teknologiana, ja sitä voivat käyttää siihen erikoistuneet laitokset tai sitä jonkin päämäärän saavuttamiseksi tarvitsevat laitokset (Sarkio 2007,32). Päämääränä oli yhteiskunnan toimivuus, jota myös raittiushenkisyyden avulla ylläpidettiin. Raittiushenkisyys saikin huomattavaa tukea kansan enemmistöltä ja Suomen alkoholinkulutus pysyi vaatimattomana aina 1960-luvulle saakka.(Peltonen 2006,9.)

Viranomaisten toimintaan ja tuon aikaiseen verkostotyöhön liittyvät vallankäytön muodot muuntuivat päihdeongelmaan puutumisessa asteittain kovemmiksi. Mielestäni tässä kehityskaareissa on nähtävissä se, minkä Foucault esittää perusteeksi vallan toimivuudesta, sen tehokkuudesta ja valtaan alistumisesta. Vallan toimivuus ja sen hyväksyntä vallan kohteena

olevien taholta on Foucault'n mukaan kiinni sen kyvystä naamioida ja piilottaa toimintatapaansa. Hänen mukaansa alistettujen on helpompi hyväksyä vallankäyttö silloin, kun se ymmärrettään vapauden rajoittamiseksi, joka kuitenkin sallii jonkin määrän vapautta (Sarkio 2007,31). Laitoksiin eristäminen rajoitti asiakkaan vapautta, mutta siihen liittyi myös tieto sitä, miten laitoksesta voi vapautua ja miten saavuttaa lisää päätäntävaltaa ja vapautta suhteessa omaan elämään. Samoin nähtiin heikkouden, synnin tai paheen, eli juopottelun olevan hallittavissa ”moraalisen herännäisyyden” avulla ja tätä herättämistä palvelivat lukuisat yhteiskunnalliset toimenpiteet mm. ryhtiliike, raittiusliike, valtiollinen tapakasvatus ym. Kansalaiselle jäi näkemykseni mukaan muodollinen valinnanvapaus yhtyä liikkeiden pohjana oleviin aatteellisiin näkemyksiin ja täyttää moraalisen velvoitteensa ja saavuttaa näin moraalissubjektin aseman. Tai vaihtoehtoisesti jatkaa juopottelua ja vahvistaa näin asemaansa heikkoina ja synnin riivaamina kansalaisina. Tähän asiakkaan aseman kaksijakoisuuteen viittaa myös raittiusvalistusta ja –kasvatusta tutkinut Matilainen (2006). Hän tuo tutkimuksessaan esille tuon aikaisen asenteiden mustavalkoisuuden, jossa toisaalla olivat ilman viinaa pärjäävät kunnolliset, reip-paat ja hyvät ihmiset, toisaalla väkijuomilla itsensä turmioon saattaneet onnettomat. (Matilainen 2006,257–258).

8.3.2 Asiakas normalisoivan vallan kohteena ja moraalissubjektina

Huolimatta erilaista tiedonkäsityksistä juomisen syistä ja erilaisista tavoista puuttua siihen, on alkoholia humaltumistarkoituksessa nauttinut henkilö tehnyt aina väärin. Vaikka tämä väärin tekeminen on eri aikakausina painottunut eri tavoin suhteessa läheisiin, yhteiskuntaan, omaan terveyteen, on se siitä huolimatta antanut käyttäjälleen vahvan negatiivisen leiman. Seuraavassa esimerkkinä aikalaiskuvaus alkoholista poimittuna F.E. Sillanpään kirjoittamista lehtikirjoituksista vuosilta 1935–1940. *”Alkoholisti on kurja ja sääliittävä olento ja perin helppo on heittää häntä kivellä. Mutta minä tahtoisin hänen puolestaan sanoa: hän ei ole paljoakaan tuomittavampi kuin keuhkotautinen tai mielisairas. Jos väkivalloin estätte häntä saamasta alkoholia, jää häneen kumminkin se vajavuus, joka hänet johtaa alkoholiin.* (F. E. Sillanpää 1935–1940).

Vajavuus ja heikkous olivat alkoholistin persoonaan kuuluvia ja yleisesti tunnustettuja asioita joidenka merkitys näkyi yleisenä paheksuntana ja usein myös moraalisen halveksuntana. Käytännön työn kautta perusteltuna tämä näkemys on vieläkin valitettavan usein läsnä päihdeongelmaiseen suhtautumisessa” Täytyy vain ottaa itseään niskasta kiinni” (heikkous) tai ”tulla järkiinsä”(vajavuus) ovat niitä yleisiä kehotuksia joita verkoston jäseniltä, usein myös

viranomaisilta, kuulee. Tilanne ei asiakkaan asemasta katsottuna ole muuttunut kovinkaan radikaalisti viimeisten vuosikymmenien aikana. Päihdehuoltolait sisälsivät jo aikanaan asiakkaan toimintaan liittyviä mainintoja joissa asiakas ”..on velvollinen tarkoin noudattamaan..täydellisesti pidättäytymään (Ahl.1936 1. Luku 5.§) sekä ”...(hänen) on alistuttava,.. on saavuttava määrätynä aikana tai muutoinkin kutsuttaessa sosiaalitoimistoon.. (PAV 1961 Luku1§7.)

Kokemukseni kautta väittäisin, että asiakkaan asemaksi verkostotyön käytännöissä muodostuu edelleen eri tahojen toimenpiteiden ja odotusten kohteena oleminen. Velvollisuuksiin ja kontrolliin perustuvia toimintoja on asiakkaalle edelleenkin tarjolla ja vakuuttaakseen raitistumisenhalun todenperäisyyttä(itselleen, omaisilleen, viranomaisille) niihin on tartuttava. Moralisoinnin henki elää edelleen ja katumuksen määrällä mitataan motivaation suuruutta.

Toisaalta mm. Alkon taholta taloudellisesti hyvin resursoitu alkoholitutkimuskaan ei ole pysynyt tuottamaan sitä viisasten kiveä, jonka avulla päihdeongelma voitaisiin pitävästi tulkita ja jonka kautta asiakkaan asema moralisointia tieteellisemmin rakentuisi. Vielä nykyisinkin mm. Käypä-hoidon suosituksissa (Duodecimin 2011) merkittävänä päihdeongelmaan vaikuttavana asiana mainitaan työntekijän ja asiakkaan välinen suhde. Sillä nähdään tutkimustulosten mukaan olevan vaikutusta päihteistä irrottautumiseen ja retkahdusten ehkäisemiseen. Toki ensimmäinen tähän tulokseen päätyneet tutkimus tehtiin Alkoholitutkimussäätiön julkaisemana jo vuonna 1961 Kettill Bruunin ja Touko Markkasen taholta. Samaan johtopäätökseen ovat vuosien varrella päätyneet myös S. Vallen (1981), Connors & al.(1997) sekä Najavits & al. (2000) (viitattu teoksessa Saarnio 2004,295). Neljäkymmentä vuotta on tuosta ensimmäisestä tutkimuksesta kulunut ilman että tietokäsitykset olisivat ratkaisevasti muuttuneet ja ilman että asiakkaan asema olisi olennaisesti muuttunut. Toisaalta viranomaiskäytännöissä muutosta on siinä, että selkeitä pakkokeinoja, mm. pakkohoitoa ei, muutamia terveysterveysvaaran liittyviä poikkeuksia lukuun ottamatta, enää käytetä. Tämän myötä todentuu myös Foucault'n näkemys jonka mukaan länsimaisissa yhteiskunnissa ei tarvita fyysisiä pakkokeinoja, koska vallankäyttäjillä on nykyään käytettävissään vallan ja tiedon verkosto (Sarkio 2007,31).

Aineistossa asiakkaan asemaksi velvollisuusdiskurssissa rakentui juomisen lopettaminen ja yhteiskunnan määrittelemistä velvollisuuksista huolehtiminen ja näiden toteutumista kontrolloitiin asteittain kovenevien toimenpiteiden avulla. Foucault'n (1998) mukaan ihminen muokkaa eri tapojen ja eri teknikoiden avulla itseään moraalisen toimijana ja pyrkii näin rakentamaan itseään moraalisen käyttäytymisensä subjektiksi (Alhanen 2007, 156). Aineistoni poh-

jalta normalisoivan vallan käytännöt pyrkivät juuri tähän asiakkaan **moraalisubjektiksi** tulemiseen ja sitä kautta saattamaan hallintaan myös juopottelun ja myöhemmin alkoholikäytöksi nimetyn toiminnan. Toisaalta juomisen hallinta oli vain yksi välineellinen vaihe, jolla asiakas pyrki tavoittelemaansa olemassaolon muotoon, eli yhteiskunnan normit täyttäväksi kansalaiseksi. (vrt. Alhanen 2007, 167.) Verkostotyön käytännöt ulottuivat yksittäisen asiakkaan ja viranomaisten yhteistoimintaa laajemmalle kentälle, huomioiden omaisten, läheisten ja työn tekemisen merkitykset. Käytäntöjen sisällössä korostuivat omaisten hyvinvointi ja asiakkaan velvollisuudet niin omaisia kuin yhteiskuntaakin kohtaan.

8.4 Kuntouttavan työtoiminnan diskurssit

Viimeisenä kuntoutuksen osa-alueista verkostotyöhön liittyvien diskurssien analysoinnin kontekstiksi valikoitui kuntouttava työtoiminta. Aineistonani toimi Laki kuntouttavasta työtoiminnasta 2.3.2001/ 189 (lyhenteenä jatkossa Lkt 2001/ 189). Kyseinen laki annettiin vasta kymmenkunta vuotta sitten ja tästä syystä sen diskursseja on ennenaikaista lähestyä historiallisten tapahtumasarjojen kautta. Selkeitä muutoksia liittyy ainoastaan lisäykseen, jossa lain määrittelemä soveltamisala laajeni koskemaan entisen kohderyhmän, alle 25-vuotiaiden lisäksi myös yli 25-vuotiaita (30.4.2010/ 314). Tämän aineiston pohjalta rakentui **velvoitediskurssiksi** nimeämäni merkityssysteemi, jonka merkitykset liittyivät sekä asiakkaan että työntekijöiden toimintaan. Seuraavaksi esittelen tämän diskurssin tunnistamiseen liittyviä tekstejä, joissa diskurssi rakentuu asiakkaan toiminnasta ja hänen velvoitteistaan käsin.

”Henkilöllä,.. on velvollisuus osallistua aktivointisuunnitelman laatimiseen yhdessä työ- ja elinkeinotoimiston ja kunnan kanssa. ”

”Aktivointisuunnitelman laatimistilaisuuteen saapumatta jäämiseen sekä kieltäytymiseen osallistumasta aktivointisuunnitelman laatimiseen ja siihen merkittävään kuntouttavaan työtoimintaan sovelletaan mitä työttömyysturvalain 2 luvun 18 ja 18 a §:ssä sekä 8 luvun 6 §:ssä ja toimeentulotuesta annetun lain 10 §:n 1, 3 ja 4 momentissa säädetään.”(Lkt.2001/189 §10).

Tekstien sisällössä velvoite kohdistuu asiakkaan tekemisiin ja hänen osallistumiseensa lain määrittämiin toimenpiteisiin. Toimenpiteissä vahvan aseman saa aktivointisuunnitelman tekeminen, johon asiakas on velvoitettu lähinnä taloudellisten sanktioiden kautta. Myös kuntouttavan työtoiminnan asiakkuus on tarkasti määriteltyinä. Se, ketkä kyseisen lain piiriin

kuuluvat ja milloin he lakkaavat siihen kuulumasta, määritetty teksteissä yksityiskohtaisesti. Tarkasti määritellyn asiakkuuden tulkitsen liittyväksi sekä asiakkaan oikeuksiin että velvollisuuksiin. Kriteerit täyttävä asiakas on oikeutettu saamaan palveluita, huolimatta esimerkiksi kunnan taloudellisesta tilanteesta ja muista resursseista. Hän on vastaavasti myös velvollinen ottamaan niitä vastaan, huolimatta omista kiinnostuksen kohteistaan.

Asiakkaan oikeuksiin liitän kuuluvaksi mahdollisuudet saada työvoimahallinnon palveluja laajempaa tukea tilanteeseensa. Tästä esimerkkinä seuraava teksti.

”Jos kunta arvioi, ettei henkilö työ- ja toimintakykynsä asettamien rajoitusten vuoksi voi välittömästi osallistua kuntouttavaan työtoimintaan, suunnitelman tulee sisältää erityislakien mukaisesti sellaisia sosiaali- ja terveydenhuollon palveluja, jotka parantavat hänen mahdollisuuksiaan osallistua myöhemmin kuntouttavaan työtoimintaan” (Lkt.3.luku§8).

Asiakkaan oikeuksiin liitän myös mahdollisuuden tukihenkilön läsnäoloon aktivointisuunnitelman tekemisessä.

”Asiakkaalla on mahdollisuus käyttää apunaan tukihenkilöä aktivointisuunnitelman laadinnassa ja uudistamisessa (Lkt. 2001.2 luku, 5§).

Tämä tukihenkilön maininta oli ainut viittaus ei-viranomaisen henkilön mukana olon mahdollisuuteen. Velvoitediskurssi rakentui asiakkaan toimintaan liittyväksi ja tarkasti määriteltyksi toiminnaksi, jota tuli sanktioiden uhalla noudattaa. Tätä toimintaa suorittivat ja sen etenemisestä vastasivat viranomaiset. Seuraavassa tuon esille muutamia esimerkkejä velvoitediskurssin rakennusaineista koskien viranomaisten toimintaa.

”Työ- ja elinkeinotoimisto ja kunta ovat velvolliset laatimaan aktivointisuunnitelman”..”Työ- ja elinkeinotoimisto on velvollinen viipymättä saatuaan asiasta tiedon Kansaneläkelaitokselta aloittamaan toimenpiteet aktivointisuunnitelman laatimiseksi.”..” Kunta on velvollinen viipymättä aloittamaan toimenpiteet aktivointisuunnitelman laatimiseksi”..” Aktivointisuunnitelman kestosta, muuttamisesta ja keskeytyneen suunnitelman jatkamisesta sovitaan kunnan, työ- ja elinkeinotoimiston ja henkilön kesken”. (Lkt.2001.2 luku, 5§).

Velvoitediskurssin verkostotyön käytännöt rakentuivat lähes ainoastaan viranomaisverkoston toimintaan liittyviksi ja tarkoin säädellyksi toimenpiteiksi. Ainut maininta ei- viranomaisen osallisuudesta löytyy tukihenkilön mahdollisuudesta osallistua aktivointisuunnitelman tekoon yhdessä toimenpiteiden kohteena olevan asiakkaan kanssa. Vahvimman aseman asiakkaan viranomaisverkostossa saivat kunnan ja työ- ja elinkeinotoimiston työntekijät. Muita asiakkaan verkostoon liittyviä viranomaistoimijoita olivat sosiaali- ja terveydenhuollon toimijat, jotka liittyivät asiakkaan tilanteeseen lähinnä kuntouttavan työtoimintaan osallistumisen rajoitusten poistamisen tai niiden arvioinnin tukena.: ”*Suunnitelma voi. sisältää myös työllistymismahdollisuuksia parantavia sosiaali-, terveyst-, kuntoutus- ja koulutuspalveluja*” (Lkt.3.luku§8).

Aineistonani ollut laki määrittää tarkoituksenaan parantaa ja edistää pitkään työttömänä olleen henkilön työllistymis- ja koulutukseen osallistumisen edellytyksiä (Lkt.2001.1 Luku1.§). Laki tähtää työllistymiseen kuntoutuksen nimekkeen alla, ja kun kuntoutuksen tarve on aikaisemmin liitetty vian, vamman tai sairauden läsnäoloon, niin nyt se liitettiin myös työttömyyden läsnäoloon. Uutena toimintamuotona rakentui työvoimahallinnon ja terveydenhuollon yhteistoiminta, ja nähdäkseni tämä vaikutti myös asiakkaan verkoston viranomaispainottuneisuuden lisääntymiseen. Asiakkaan tilanteeseen liittyi uusia asiantuntijoita: ”Terveydenhuollon palvelujen tarvetta arvioitaessa asiantuntijana toimii kunnan terveyskeskus tai sairaanhoitopiiri” (Lkt. Luku 3.§ 8). Verkostotyön osalta viranomaisten osuus vahvistui, muiden ei-viranomaisten jäädessä teksteissä sivuun ja ilman mainintoja.

Näkemykseni mukaan tämä lääketieteen ja sen edustajien osallisuus liittyen kuntouttavaan työtoimintaan tuottivat uusia verkostotyön käytäntöjä, joissa kuntouttavaan työtoimintaan osallistuminen ja mahdollisuudet avoimille työmarkkinoille siirtymiseen saivat oman medikalisoituneen sävynsä. Näiden käytäntöjen kautta henkilön työllistymisen esteitä lähestytään myös lääketieteen tiedon käsityksen ja laajemman viranomaisarsenaalin kautta. Toisaalta tätä viranomaisten määrän kasvua ja sen vahvaa asemaa voitaneen selittää suomalaisen sosiaaliturvajärjestelmän rakenteella. Se ikään kuin vaatii asiakkaalta sijoittumista ja viranomaisilta sijoittamista johonkin järjestelmän kategoriaan etuuksien ja toimeentulon turvaamiseksi.

8.4.1 Velvoitediskurssin tietokäsitys ja aktivointipolitiikka

Keskeinen merkitys velvoitediskurssin käytäntöjä tarkasteltaessa sekä asiakkaan että työntekijän kannalta on teksteissä esiintynyt aktivoinnin käsite joka liittyy laajemman toimintatavan

eli aktivointipolitiikan yhteyteen. Euroopan unionin pyrkimykset talouskasvun lisäämiseen, uusliberalistisen politiikan harjoittamiseen ja painotukset työllisyyden lisäämiseen näyttäytyvät kuntouttavan työtoiminnan tietokäsityksessä. Sen myötä aktivointi ja aktivointipolitiikka ovat saaneet keskeisen aseman työllisyyden hoidossa ja siihen puuttumisessa, samoin kuin sosiaalipolitiikan sanastossa ja käytännöissä (vrt. Kotiranta 2008,219). Aktivointipolitiikalla tarkoitetaan EU-maiden aktiivin työvoimapolitiikan ja aktiivin sosiaalipolitiikan integroituja lähestymistapoja, eri toimijoiden yhteistoiminnallisia palvelumalleja ja menetelmiä työttömyyden ja syrjäytymisen vähentämiseksi (Karjalainen & Saikku 2007,31). Aktiivisen sosiaalipolitiikan toimenpiteet edellyttävät toimeentuloturvan saannin edellytyksiksi osallistumisen aktivoiviin ja työllistäviin toimenpiteisiin. Sen mukaan osallistuminen toimenpiteisiin ei ole vapaaehtoista, vaan toimeentuloturva on osittain vastikkeellista ja ehdollista (Karjalainen 2008,14). Se, kuinka tämän politiikan kohteena olevan asiakkaan motivointi ja työhön sijoittuminen tulevat onnistumaan, jää nähtäväksi, mutta toimintojen suhteen sillä on selkeästi määrittynyt viranomaispainotteisuus. Lähtökohtana on sektorirajojen ylittävä yhteistyö ja yhteistoiminta viranomaisten kesken. Huomiotta aineistossa jäävät muut asiakkaan elämässä läsnä olevat ja siihen vaikuttavat henkilöt.

8.4.2 Asiakkaan asema velvoitediskurssin kohteena

Laki kuntouttavasta työtoiminnasta määrittää henkilön oikeuksiin ja velvollisuuksiin liittyviä asioita. Velvoittavat asiat ovat tarkasti määriteltynä. Tästä esimerkkinä pykälä 10, joka otsikoi koko sisältönsä käsittävän pelkästään asiakkaan velvollisuuksia; ” *Velvollisuus osallistua aktivointisuunnitelman laatimiseen ja kuntouttavaan työtoimintaan*”. (*Lkt. 2010 3. Luku 10 §*). Samalla se myös määrittää ne sanktiot, joita asiakkaaseen kohdistetaan, mikäli hän ei lain velvoitteita täytä. Velvoittavat asiat ovat tarkasti määriteltynä ja asiakkaat selkeästi jaoteltuina saamiensa etuuksien ja työttömyytensä keston kautta. Tämän lisäksi uusia perusteita jaottelulle toivat vuonna 2009 Elinkeinoministeriön antamat ja uusiin käytäntöihin tähtäävät henkilöasiakassegmentit, jotka toimivat asiakastyön perustana. Niiden avulla asiakasryhmät jaetaan työllistämisen vaikeusasteen kautta eri ryhmiin. Segmentointi on jäsennetty siten, että asiakkaat ryhmitellään kolmeen pääsegmenttiin ja pääsegmentit voivat edelleen jakautua alasegmentteihin. TE-toimistojen pääsegmentit alasegmentteineen on esitetty seuraavassa TE-toimiston henkilöasiakkuusstrategiaa käsittelevässä loppuraportin taulukossa (TEM028:00/2009).

TAULUKKO 2.

Suoraan työmarkkinoille suuntaavat	Työpaikan vaihtajat
	Työstä työhön
	Opinnoista työhön
	Työmarkkinoille palaavat
Osaamisen kehittämisen kautta työmarkkinoille suuntaavat	Ammattitaitoaan täydentävät ja kehittävät
	Ammatillisen perusosaamisen hankkijat
	Työelämäosaamisen ja valmiuksien hankkijat
Työmarkkinoille kuntoutuvat	Ei erillistä alasegmentointia

Tämän jaottelun avulla pyritään asiakastyössä toteuttamaan ns. vahva alku ja siihen liittyviä toimenpiteitä voidaan toteuttaa sekä palvelu- että asiakastasolla Tämän toteuttaminen ja sen soveltaminen voidaan tehdä monin tavoin ja tämän toteutuksen onnistumisen suhteen viestit eurooppalaisista kokemuksista ovat ristiriitaisia. Kaikilta osiltaan jakoperusteet eivät ole toimineet odotetusti ja olennaista näyttääkin olevan se, että asiakaskohtaamisten tasolla on kyettävä ennakkoluulottomaan ja toimivaan ratkaisuun, huolimatta segmenttien sijoittumisen luokasta. (Arnkil & Spangar 2007,8.)

Lain sisältämät asiakkaan oikeudet liittyvät tulkintani mukaan niihin vaikuttamisen mahdollisuuksiin, jotka liittyvät jo järjestelmään sisälle tulon jälkeisiin toimenpiteisiin; ”Kuntouttava työtoiminta on sovitettava henkilön työ- ja toimintakyvyn sekä osaamisen mukaan niin, että se on työmarkkinoille pääsyn kannalta mielekästä ja riittävän vaativaa. ”*Kuntouttava työtoiminta ei saa vakavasti loukata henkilön uskonnollista tai muuta eettistä vakaumusta*”.(Lkt.4.Luku §3). Se, kuinka työ - ja toimintakyky sekä osaaminen kulloinkin määritellään, tapahtuu viranomaisten yhteistyössä ja verkostotyön käytännöt liittyvät eri alojen ammattilaisten väliseen toimintaan. Asiakkaalla on mahdollisuus osallistua näihin käytäntöihin olemalla osallinen aktivointisuunnitelman teossa, joskin valinnan mahdollisuudet toimenpiteiden suhteen määrittyvät tarjolla olevien vaihtoehtojen sisällä.

Asiakaan asema muotoutuu luokittelun kohteeksi, joka rakentuu monimuotoisten asiakkaaseen itseensä ja palvelujärjestelmään liittyvien luokittelu- ja jakoperusteiden kautta. Näinkin selvä ihmisten jaottelu eri kategorioihin tuntuu tämän päivän sosiaalityössä vieraalta. Enempi tai vähempi työllistymismahdollisuuksia omaavat asiakkaat muuttuvat mielestäni liian helpos-

ti itsenäisestä yksilöstä pelkästään oman kategoriansa edustajiksi. Yksilöllisyyden hukkuminen ennalta määriteltyn ryhmään saattaa rajoittaa niin työntekijän, toimenpiteistä vastaavien kuin budjetin laatijoiden näkemystä sekä asiakkaan itsensä uskoa omiin mahdollisuuksiinsa.

Foucault mukaan jaottelutaidon kautta esiintyvät ”*kurin eri muodot voivat olla arkkitehtonisia, toiminnallisia ja hierarkkisia tiloja. Nämä tilat saavat yksilöt pysymään paikoillaan ja mahdollistavat liikkumisen; ne erottavat yksilöllisiä segmenttejä ja järjestävät toiminnallisia yhteyksiä; ne ilmaisevat kunkin paikan ja osoittavat eri yksilöiden arvon; ne takaavat yksilöiden tottelevaisuuden, mutta myös tehokkaamman ajan ja liikkeiden käytön*” (Foucault 1980, 169).

Tätä Foucault’n ajattelua soveltaen asiakas pysyy aktivointitoimenpiteiden kohteena tai liikkuu työelämään tai terveydenhoidon palvelujen pariin. Jaottelun kautta yksilöt erottuvat työllistymismahdollisuuksiensa suhteen eriarvoisiksi ja käytäntöjen toiminnalliset yhteydet näyttäytyvät viranomaisten verkostotyönä. Vaikka jaottelun perusta liittyisikin vain alkutilanteeseen, niin sen sisällä oleva liike, eli se tapahtuuko siirtymistä kategoriasta toiseen, jää arveluttamaan. Toisaalta voidaan myös kysyä asiakkaiden omaa näkemystä siitä, tietävätkö he sen, mihin luokkaan ja millaisten toimenpiteiden kohteeksi he ovat valikoituneet.

9. HAASTATTELUANALYYSIN TOTEUTUS JA TULOSTEN TULKINTAA

Olen nyt tehnyt tutkimuksellista matkaa valitsemani kuntoutuksen eri osa-alueiden historiaan liittyvien tapahtumasarjojen parissa pyrkien fokusoimaan siihen, millaisia verkostotyön käytäntöjä erilaiset diskurssit tuottavat ja samalle kysyen, millaisen asemaan ne asettavat asiakkaan. Tavoitteenani oli tuottaa ymmärrystä verkostokäytäntöjen historialliseen muotoutumiseen ja niiden yhteydestä kulloinkin vallalla olevaan tiedonkäsitykseen. Samoin analysoinnin tavoite oli tuoda näkyväksi käytäntöihin liittyviä vallan eri muotoja sekä niiden yhteyden ja vastavuoroisuuden paitsi tietokäsitykseen niin myös moraalisubjektin muotoutumiseen. Samat asiat pysyvät keskiössä seuraavissa alaluvuissa, mutta huomio siirtyy historiallisista tapahtumista tämän päivän diskurssien rakentumisen tarkasteluun. Ajallisesti ja diskurssitutkimuksen osalta tutkimus on liikkunut kulttuurisen jatkumon painopisteestä vähitellen kohti tilanteisuutta. (vrt. Jokinen & Juhila 2006, 56–66.) Seuraavaksi siirryn selkeästi tilanteisuuden, ”tässä ja nyt”- tilanteen tutkimiseen ja se tapahtuu analysoimalla tekemiäni haastatteluja diskurssianalyysin keinoin.

9.1 Haastatteluaineiston taustoitusta

Ennen siirtymistä varsinaiseen haastattelujen analysointiin lienee syytä mainita kaksi tutkimusteknillistä muutosta edellisiin analysointitapoihin. Ensimmäinen on tutkimuksen aineiston laadullinen muutos eli siirtyminen olemassa olevasta, tutkijasta riippumattomasta tekstiaineiston analyysistä, haastattelun avulla tuotettuun ja tutkijasta riippuvaan aineistoon. Toinen muutos koskee tutkimuskohteena olevien käytäntöjen suppeampaa lähestymistapaa. Käytännöt tulevat tässä aineiston analyysin toisessa osiossa painottumaan diskursiivisiin käytäntöihin ja näin ei-diskursiivisten käytäntöjen osuus jää vähäisemmäksi. Tämä selittyy osin teemahaastattelun kysymysten muodolla ja sisällöllä. Kysymykset keskittyivät lähinnä sosiaalityöntekijöiden omaan toimintaan. Laajempien käytäntöjen ilmeneminen oli riippuvainen haastateltavan kertomuksista, teemahaastattelun teemoina niitä ei erikseen kysytty.

Teemahaastattelun kysymyksillä oli tutkimuksessani toinenkin tehtävä. Ne toimivat myös aineistoa järjestävinä ja jäsentävänä runkona. Kun koodauksen apuvälineenä pidetään teemahaastattelunrunkoa, niin on syytä huomioida, että jo tässä vaiheessa tehdään vahvasti tulkinnallista työtä (Eskola & Suoranta 2008,152). Tässä yhteydessä mahdollisesti ilmeneviin subjektiivisuussyytöksiin vastaan työkokemukseni pohjalta.

Osallistuessani viime vuosien aikana verkostokokouksiin, olen pannut merkille niiden toisistaan poikkeavat käytännöt. Välillä pohdimme yhteisesti omaisten ja ystävien kanssa mahdollisia sisältöjä ja suuntia kuntoutukselle, välillä kuuntelen muiden joukossa asiaan liittyvien viranomaisten jo etukäteen tehtyjä valmiita suunnitelmia. Tämä verkostotyön käytäntöjen erilaisuus ohjasi siis tulkintaani kyseisten teemojen pariin ja niiden analysointiin. Ensimmäiseksi teemaksi valikoitui verkostotyön määrittely eli kuinka haastateltavat verkoston puheissaan määrittelivät. Tutkimuksen alussa esitetty pohdinta verkostotyön erilaisista määrittelyistä eli siitä, määrittäykö verkostotyö menetelmäksi vai työntekijää ohjaavaksi ajattelutavaksi toimi tämän jäsenyyksen perusteena. Toinen analyysirungon teema liittyi haastateltavien erityisalojen eli mielenterveys-, päihde ja kuntouttavan työtoiminnan erityispiirteiden esiintymiseen ja määrittelyyn haastateltavien puheessa. Kolmas teema oli tutkia haastattelujen pohjalta sitä, minkälaisen aseman asiakas näissä tutkittavina olevissa kuntoutuksen osa-alueilla saa ja millaisten määrittelyjen kautta. Tätä viimeistä teemaa ei haastateltavilta suoraan kysytty, vaan merkityksen rakentumista tutkittiin koko aineiston kautta tunnistamalla ne aineistokohdat, joissa asiakas tavalla tai toisella esiintyi tai hänen asemaansa sivuttiin.

Tämän jälkeen siirryin tutkimaan kutakin teema yksitellen ja etsimään kunkin teeman yhteydessä aineistossa ilmeneviä eroja ja yhtäläisyyksiä (vrt. Potter ja Wetherell 1989,169). Ennakkoletuksenani oli, että ensimmäinen kysymys tuottaa suurimman osan verkostotyön määrittelystä, mutta tässä oletukseni osuivat pahasti harhaan. Määrittelyjä esiintyikin aineiston eri osissa, pieninä palasina ja muiden asioiden yhteydessä. Niiden poimiminen sekä liittäminen laajemmaksi merkityssysteemiksi olivat verrattavissa Alasuurin (1995) käyttämään vertauskuvaan salapoliisin työstä. Johtolankoja oli tarjolla useita ja niiden seuraaminen ei vienyt suoraan lopputulokseen, vaan merkityssysteemien rakentuminen tapahtui poimimalla aineistosta yksittäisiä tekstin osia, liittäen ne laajempaan kategoriaan ja tiettyjen otsikkojen alle. Alkuvaiheessa kielenkäytön alueiden tunnistamisessa paikat ja otsikot vaihtelivat mutta vähitellen työn jatkuessa ne tarkentuivat ja rakentuivat omiksi merkityssysteemeiksi.

Merkityssysteemien rakentumisen, vertauskuvallisesti johtolankojen seuraamisen, olen raportoinut analyysissäni käyttämällä aineistosta poimittuja suoria lainauksia. Tässä yhteydessä olen kuitenkin poistanut ne tekstit, jotka mahdollistaisivat haastateltavan tunnistettavuuden. Tämän tarkoituksena on säilyttää haastatteluihin osallistuneiden anonymiteetti. Haastateltavien ikää, sukupuolta tai työpaikkaa ei mielestäni ollut tutkimuskysymysten kannalta tarpeellista huomioida, koska kyseessä ei ollut vertaileva tutkimus. Haastateltavat on yksinkertaisesti numeroitu haastattelujen perusteella H 1-5 ja haastateltavien tunnistettavuus kuntoutuksen eri osa-alueiden erityispiirteitä tutkittaessa on häivytetty tarkentamalla fokus yleisiin yhtäläisyyksiin ja eroihin, eikä niinkään eri alojen ja toimipaikkojen vertailuun. Tämä tunnistamattomuus oli myös osalla haastateltavia ehtona tutkimukseen osallistumiselle.

Haasteluiden pohjalta olen identifioinut kolme verkostotyön diskurssia, jotka kukin omalla tavallaan määrittelevät verkostotyötä ja sen käytäntöjä. Näistä kaksi nimesin haastatteluissa esiintyvän jaottelun mukaan **viranomaisverkosto-diskurssiksi** ja **asiakkaan verkosto-diskurssiksi** ja kolmannen vastaavasti **välineellisen verkoston-diskurssiksi**. Viranomaisverkostoissa käytäntöjen keskipisteeksi muotoutui viranomaisten välinen toiminta, asiakkaanverkosto- diskursseissa korostui asiakkaan läheisten mukanaoloon liittyvä vuorovaikutus ja sen vaikutus käytäntöihin. Kolmannessa eli välineellisen verkoston-diskurssissa verkostotyö rakentui pelkästään viranomaisten toiminnasta, joka kohdistui asiakkaan verkostoon. Kaikkien verkostojen määrittelyt rakentuivat erilaisten toimintojen ja tekemisten kautta ja siten vahvistui myös näkemykseni kielenkäytön ja sosiaalisen toiminnan yhteenkietoutuneisuudesta (vrt. Pietikäinen & Mäntynen 2009). Seuraavaksi kuvaan diskurssien tunnistamiseen ja nii-

den tuottamiseen liittyviä päätyttelypolkujani, joissa huomiotani ohjaa tutkimuksen teoreettinen viitekehys eli Foucault'n näkemys objektoivista ja subjektoivista käytännöistä sekä hänen tulkintansa niihin liittyvistä valtakäsityksistä.

9.2 Viranomaisverkosto-diskurssi

Viranomaisverkosto-diskurssin osiksi olen nimennyt aineistosta sellaiset puheet, joissa verkostoyön käytännöt liittyvät viranomaisten tekemisiin ilman mainintaa muiden, ei- viranomaisiin, kuuluvien henkilöiden osallisuudesta. Näiden osien muodostamisessa merkityssysteemeissä määrittyvät verkostoon kuuluviksi ainoastaan viranomaiset ja asiakas itse. Verkostoon kuluminen määrittyi aiemmasta yhteistyöstä toisten viranomaisten kanssa tai niiden puuttuessa jäsenyyden määrittivät maininnat asiakkaan kuntoutuksen jatkamisen kannalta tärkeäksi koetut muut viranomaiset. Tämän tärkeyden määritteli viranomainen ja/ tai asiakas. Tämä aikaisemmin ollut toiminta tai vastaavasti tulevaksi suunniteltu toiminta on syytä huomioida diskurssin sisällössä, koska ilman sitä diskurssin nimeäminen olisi vaikuttanut tapahtuneen viranomaisverkoston rakenteen kautta ja kuvaavan diskurssin sijasta luokitteluperusteita. Viranomaisverkosto-diskurssi esiintyi aineistossa ainoastaan silloin, kun verkostotyön käytännöt ylittivät oman organisaation rajat. Seuraavaksi esittelen aineistosta poimituilla suorilla lainauksilla omaan ajatuskulkuuni ja viranomaisverkosto- diskurssin rakentumista havainnollistavia puheita.

”Verkostotyö on mielestäni sitä, että asiakkaan ympärillä tai kanssa toimii eri toimihenkilöitä, aloja, eri tahoilla asiakkaan kanssa toimivat kokoontuvat joskus yhteen ja toimivat verkostotyötä tehden silloin... Itse asiassa verkostotyö ei ole pelkästään sitä, että kokoonnutaan yhteen, vaan se, että ollaan yhteydessä eri toimialat ja tahot jotka asiakkaan kanssa toimii ovat myös yhteydessä muilla tavoin keskenään...Se (verkosto) ei tietenkään toimi, jos ei aktiivisesti pidetä eri toimijoiden välillä yllä tätä, tieto pitää kulkea, yhteistyön pelata asiakkaan ja toimijoiden välillä. ”(H3).

Haastateltava tuo puheenvuorossaan esiin eri tahojen yhteistyön merkitystä. Tulkintani mukaan yhteistyön nähdään olevan asiakkaan tilanteelle ja sosiaalityön tekemiselle välttämätöntä. Tässä määrittelyssä omaisten tai läheisten ja haastateltavan yhteistyötä ei mainittu, ja näin tulkitsin että tässä puheessa kyse oli eri tahojen viranomaisten yhteistoiminnasta. Myös ver-

koston toimivuuden jatkuvuus sekä asiakkaan tilanteen haltuunotto (valvonta) nähtiin edellyttävän viranomaisten aktiivista yhteistyötä, joka määrittyi yhteydenpidoksi.

”Meillä verkostotyötä tehdään sillä lailla, että se on pääasiassa viranomaisverkostotyötä...Mutta kun otamme mukaan muuta verkostoa (haastateltava on aikaisemmin luetteloanut oman työpaikkansa toimijoita), niin se on sitten työntekijä paikasta x ja paikasta y ja muita viranomaisia” ...Asiakkaan ei tarvitse kertoa monessa paikassa samoja juttuja uudestaan, vaan asiat käsitellään saman pöydän äärellä ja näissä eri paikoissa, joissa asiakas käy, tehdään sitä samaa suunnitelmaa.(H5).

Tässä puheessa haastateltava on selkeästi määritellyt verkostotyön viranomaisten väliseksi toiminnaksi, joka sisältää sektorien rajojen ylittävää yhteistyötä. Se pohjautuu tulkintani mukaan niiden laissa osoitettujen toimintojen (suunnitelmat, lausunnot jne.) tekemiseen, joita kyseiseen kuntoutuksen osa-alueeseen yhteiskunnalliselta ja lakisääteiseltä tasolta vaaditaan. Se antaa viitteitä myös palvelujärjestelmämme rakenteesta, jossa asiakkaan ongelmat ovat jaettuna eri toimijoille. Viranomaisten yhteistyö kokoaa nämä palvelujärjestelmän osat yhteen yhteisen suunnitelman aikaansaamiseksi ja tulkintani mukaan tässä viranomaiset verkottuvat keskenään. Vaikka asiakkaan muuta verkostoa ei suoraan mainita, tulkitsen sen olevan se osa-alue, jonka haastateltava rajaa määrittelemänsä viranomaisverkoston ulkopuolelle ja omaa toimintaa koskemattomaksi alueeksi.

Verkostotyö on viranomaisten välistä ja sitten on taas asiakkaiden verkostotyö...”Ei tunnettu asiakasta entuudestaan, mutta siihen(verkostoon) oli saatu sellaisia viranomaisia paikalle muutama, että se onnistui sitten, että asiakkaalle saatiin sellainen hyvä ja kattava suunta..”(H2)

Myös tämä puheenvuoro pitää sisällään suoran jaon asiakkaan verkoston ja viranomaisverkoston välillä. Viranomaisten keskinäisen yhteistyön tulkitsen tässä puheessa lisäävän tuntemusta sekä tietoa asiakkaasta ja mahdollistavan sitä kautta jatkotoimenpiteiden suunnittelun.

Yhteistä näille aineisto-otteilla oli se, että niissä tavoiteltiin viranomaisten yhteistyön kautta asioita, jotka työntekijä koki asiakkaan auttamisen ja työnsä tekemisen kannalta tarpeelliseksi ja tavoitteiden rakentuminen tapahtui pitkälti viranomaisten asiantuntijuudesta käsin. Toisin sanoen se, mitä näillä käytännöillä tavoitellaan, voi olla lähtöisin yhtä hyvin viranomaisten,

kuin asiakkaidenkin tarpeista. Toki on syytä muistaa, että ilman asiakkaan lupaa yhteydenotot muihin viranomaisiin eivät ole mahdollisia. Eri asia on se, kuinka usein asiakas itse on mukana kun näitä viranomaisverkoston käytäntöjä toteutetaan; esimerkiksi puhelinkontaktit asiakkaan asioiden tiimoilta.

Viranomaisverkosto- diskurssin keskeisenä teemana nousi esiin asiakkaaseen liittyvä toisilta viranomaisilta saatavan tiedon ja tiedon liikkumisen merkitys. Aineistossa se näyttäytyy mainintoina kaikissa haastatteluissa, joskin painoarvoltaan vaihtelevina. Tiedon merkitys liittyi asiakkaan asioiden hoitamiseen, suunnitelmien tekoon ja kokonaisvaltaiseen lähestymistapaan. Aineistosta nousi esille myös viranomaisverkostojen tehtävä jatkuvuutta edustavana tekijänä.

”Jos ajattelee, että missä tahansa sosiaali- ja hoitotyöjutussa toimitaan verkostona, niin se tarkoittaa, että siinä niin kuin samat ihmiset on yhden ihmisen tai perheen asioissa pitkän aikaa, eikä niin, että se on aina sattumaa, että kenen kanssa työskentelee”(H4).

Tietoon ja sen keräämiseen liittyvät käytännöt kuvasivat aineistossa viranomaisverkostodiskurssiin kiinteästi kuuluvia ja haastateltavien mukaan tarpeellisia toimintoja. Muiden ammattilaisten näkemyksiä asiakkaan tilanteesta hyödynnettiin, paitsi tiedon keräämisen suhteen, niin myös kuntoutuksen sisältöjä ja tavoitteita suunniteltaessa ja tehtäessä. Yhteistoiminta rakentui näissä diskursseissa hyvinkin myönteisille puheille. Toisaalta viranomaisverkostodiskurssissa esiintyi myös kriittistä puhetta tämän viranomaisten tiedon vaihdon ja keskinäisen yhteistyön osalta.

”Kaikkein kamalinta on, että siellä (verkostossa) on paljon viranomaisia tai edes muutama...ja se asiakas jää siinä kokonaan sivuun, eli tavallaan päätetään asiakkaan asioista. Se on minusta aina kamalaa, että siinä ei tule asiakkaan mielipide kuuluville ja että tehdään tavallaan mikä sen viranomaisen kannalta on helpompaa tai että joku semmoinen, että tuota näin on aina ennenkin tehty ja näin tehdään jatkossakin.. Että kun ammattilaiset, siis työntekijät ovat uteliaita, luovia ja tämmöisiä ja miettii eri vaihtoehtoja niin se tuottaa paljon parempaa tulosta” (H2).

”Että on niin kuin semmoisia verkostoja, jossa viranomaiset on valmiiksi päättänyt, mistä puhutaan ja mikä on lopputulos, että ne on aika loukkaavia, ne on aika raivostuttavia ja tuntuu, että miksi me täällä istutaan, miksei tuota tietoa, tuota määräystä olisi voinut postissa lähettää..Missä tulee semmoinen pettymyksen tunne, on varmaan se, että se on ikään kuin neuvottelu, mutta jossa on jo liian valmis suunnitelma”. (H4)

Näissä puheissa viranomaisverkosto-diskurssi sisälsi kielteisiksi koettuja merkityksiä ja viranomaisten yhteistyö sai aineistossa ristiriitaisen aseman. Tulkintani mukaan siinä viranomaisten tiiviillä yhteistyöllä ja etukäteistiedon kautta muotoutuneilla käsityksillä nähtiin olevan hyvinkin kielteinen vaikutus tehtävään työhön sekä asiakkaan asemaan. Viranomaisten vahvat ennakkonäkemykset ja tulevan toiminnan suunnittelun etukäteen jo saadun ja hankitun tiedon kautta näytti aineiston mukaan eettisesti arveluttavana ja muutosprosessia tukahduttavana asiana. Huolimatta negatiivisesta asemastaan se oli aineistoni mukaan yksi viranomaisverkosto- diskurssia määrittävä elementti.

Viranomaisverkosto-diskurssi pitää sisällään ja rakentuu pääosin eri sosiaali- ja terveydenhuollon organisaatioiden työntekijöiden keskinäiseen tiedon vaihtoon perustuvista puheista. Tiedon merkitys saa puheissa vahvan hegemonisen aseman. Se tulee esiin kaikkien haastateltavien puheessa ja toistuu eri yhteyksissä useaan otteeseen. Toisaalta yksityiskohtaisempaa määrittelyä siitä, minkälaista tietoa tarvitaan, ei haastateltavien puheista ilmennyt. Huolimatta tästä vahvasta asemastaan tieto liitettiin myös kielteisiin merkityssysteemeihin. Sen nähtiin tuottavan ennalta sovittuja ja liian valmiita päätöksiä, jotka asettivat asiakkaan alisteiseen asemaan ja tukahduttivat verkoston luovuutta ja ratkaisukykyä. Tieto sai aineistossani ristiriitaisen aseman. Sen nähtiin mahdollistavan yhteistoimintaa niin asiakkaan puolesta kuin häntä vastaan.

Viranomaisverkosto-diskurssi määrittää verkostotyön perustuvan asiantuntijatietoon, joka myös asettaa verkostotyölle tiettyjä funktioita. Tämä eri alojen ja eri tietopohjaan perustuva asiantuntijatieto asettaa viranomaisverkosto- diskurssin verkostotyön käytäntöjen suhteen vahvaan asemaan. Sen vaikuttavuuden merkitys on nähdäkseni siinä, että se on jokapäiväistä ja osin rutinoitunuttakin toimintaa, joka toimii ikään kuin piilossa (vrt. Foucault 1999, 63–66) ja näyttäytyy vähäpätöisinä toimintoina. Tietoja kysytään ja niitä annetaan, mutta samalla tässä yhteistoiminnassa rakentuu ja rakennetaan myös kuva asiakkaan tilanteesta ja asiakkaasta itsestään. Potterin (1996,129) mukaan puheissa ei konstruoida pelkästään asioita, vaan vuo-

rovaikutuksessa rakentuu kuva itsestä ja toisista, ja tässä tapauksessa viranomaisverkosto-diskursseissa rakentuu kuva asiakkaasta usein jo etukäteen. Tätä taustaa vasten merkitykselliseksi nousee se, mitä kysytään ja miten kysymyksiin vastataan, unohtamatta tällöin tuotetun puheen vaikutusta asiakasta koskevaan todellisuuden ja hänen asemansa rakentajana.

9.3 Asiakkaan verkosto-diskurssit

Asiakkaan verkosto-diskurssiin kuuluvaksi olen identifioinut ne aineistossa olevat puheet, joissa mainitaan asiakkaan ja viranomaisten lisäksi muita asiakkaan elämäntilanteeseen liittyviä henkilöitä ja joissa näiden henkilöiden ja asiakkaan vuorovaikutus arjessa on tai voi olla viranomaisista riippumatonta. Sanallisena muotoiluna käsite asiakkaan verkosto -diskurssi näyttäytyy sujuvan suomen kielen kannalta arveluttavana, mutta koska se esiintyi aineistossa toistuvasti ja lähes aina genetiivimuodossa, päätin säilyttää tämän omistamiseen liittyvän sijamuodon myös merkityssysteemin nimenä. Aineistossa esiintyvät käsitteet ydinverkosto ja asiakkaan oikea verkosto on liitetty kuuluvaksi tähän asiakkaanverkostodiskurssiin. Seuraavassa tuon esille muutamia suoria lainauksia haastateltavien puheista, jotka rakentavat tutkimuksessani asiakkaan verkosto-diskurssia.

”..Että erityisesti on noussut mieleen tällainen, kun tehdään jonkun asiakkaan kanssa työtä ja kootaan asiakkaan verkostoa, niin kuin läheisten ja omaisten se näkökulma tulee esille. Omaisella on mielestäni melkein parhain kokemus tästä asiakkaasta, minkälainen hän on, miten hän toimii, siis omaisillahan on ensin näkin kaikista pisimmältä ajalta kokemusta, tuntemusta tästä asiakkaasta. Siinä näkyy monipuolisin ja laaja-alaisin näkemys minkälainen hän on usein, ei aina”.(H3)

Ja toisessa yhteydessä. *”Kyllähän omaisten tuki ja omaisten ymmärrys asiakasta ja asiakkaan niin kuin tavallaan tästä x ongelmasta on tärkeää ihan omaisten jaksamisen kannalta ja asiakkaan jaksamisen kannalta.”*(H3)

Puheen ensimmäinen osan liitän viranomaisverkosto- diskurssissakin esiintyneeseen, verkostotyön funktiota kuvaavaan tiedonsaantiin. Nyt tietoa kuitenkin saadaan myös viranomaistoja laajemmalta alueelta eli omaisilta. Asiakas näyttäytyy arkielämänsä toimintojen ja roolinsa kautta, eikä pelkästään viranomaisten tapaamisiin liittyvien tulkintojen kautta. Toisessa osiossa nousee esiin tuen teema, ja sen merkitys rakentuu sekä suhteessa asiakkaaseen että

omaisiin. Osin se on myös kytkettynä ymmärrykseen, joka tulkintani mukaan nähdään syntyvän tilanteen tiedostamisesta ja näin ollen tässäkin puheessa, joskin taustalla ja välillisesti, kyse on tiedon välittämisen merkityksestä osana verkostotyötä. Seuraavassa asiakkaan verkosto-diskurssi määrittyy selkeästi siihen osallistuvien ei viranomaisten osallisuudesta käsin. Puhe myös määrittelee verkostotyön yhdeksi työmenetelmäksi.

”Verkosto työmenetelmänä tarkoittaisi sitä, että siinä olisi sen asiakkaan oikea verkosto, tarkoittaen myös lähiverkosta ja omaisia ja perhettä”. (H5)

Asiakkaan verkoston laajempaa kuvausta edustaa seuraava ote haastattelusta.

”Onhan se niin, että se niin kuin työote, jossa yhden ihmisen tai perheen tai pariskunnan asioita mietitään niin, että siinä on hän itse ja muita ihmisiä, jotka siihen kuuluu, tai voi kuulua, että oli ne sitten viranomaisia, tai läheisiä tai keitä vaan. Ja niin, että tavataan myös yhdessä, ei niin että tapaa ihmisiä erikseen, vaan että kokoonnutaan yhteen ja siinä niin kuin yhdessä mietitään, että minkälainen käsitys meille tulee tästä asiasta ja sitten sovitaan siitä, että miten siinä toimitaan”.

Ja toisessa yhteydessä

”Se näkökulma on se, että tuota on monta päätä, niin siitä totuudesta tulee laajempi se ei ole minun totuus, vaan meidän totuus.. Mutta se (verkostotyö) on niin tavallista, ettei varmaan niin kuin huomaakaan, että tämä on jotenkin niin kuin yksi työmuoto, vaan se kuuluu niin tiiviisti tavalliseen. Se on niin kuin itsessään selvyys, ettei voi toimia toisin (H4).

Tässä diskurssissa tulkitsen verkostotyötä koskevan työotteen kuvaavan työmenetelmää laajempaa käsitettä. Sen merkitys rakentuu ilman mitään rajausta asiakkaan tilanteeseen kuuluvista ihmisistä ja siinä tapahtuva toiminta ulottuu viranomaisten toimintaa laajemmalle areenalle. Toiminnan taustalla on näkemykseni mukaan kaikkien verkoston jäsenien välillä yhteistoiminnassa rakennettu asiantuntijuus, jolloin toiminta ei keskity pelkästään viranomaisen tekemisiin eikä asiakkaan verkoston toimintaa ohjata ja opasteta viranomaisten näkemyksistä käsin. Näkemykset ja tekemiset syntyvät asiakkaalle merkityksellisten ihmisen yhteistoiminnassa. Lopussa haastateltava toteaa verkostotyön olevan tavalliseen työn tekemiseen tiiviisti liittyvää sekä itsestäänselvyys. Tämän pohjalta tulkitsen asiakasverkoston muuntuvan tässä

diskurssissa työtettä laajemmaksi, ideologiseksi näkökulmaksi. Tämä puheesta välittynyt näkökulma on pitkälti yhteneväinen mm. Svedhemin (1991) sekä Seikkulan (1994) verkostotyötä koskeviin teksteihin. Tuen merkitystä ja viranomaisten roolin hiipumista kuvataan myös seuraavassa yhteydessä.

”Asiakas kommunikoi heidän kanssaan sillä lailla ihanan suoraan ja sitten taas verkosto oli ihanasti mukana sillä tavalla, että he tuki ja toi sitä välittämistä monella tavalla esille...Ja kaikki puhui, se oli sellaista kauhean lämpöistä ja eläväästä, tunnelma oli hyvä. Viranomaiset niin kuin solahti sinne luontevasti..”
(H1).

Mielestäni tässäkin puheessa asiakkaan verkosto erotetaan omaksi ja viranomaisista erilliseksi käsitteeksi. Viranomaisten läsnäolo kuului asiaan, mutta heidän näkemyksensä eivät olleet pääroolissa vaan asiakasverkosto ikään otti heidät mukaansa omaan toimintaansa ja tapahtui *”luonteva solahtaminen”* eli viranomaisverkosto yhdistyi asiakkaan verkostoon. Toiminnan teemana rakentui tässäkin puheessa tuen antaminen ja tukena nähtiin myös asiakkaasta välittäminen.

Asiakkaan verkosto -diskurssissa näkyy verkostokäsitteen laajentuminen sekä osallistujien roolien että sovittujen toimenpiteiden suorittajien suhteen. Kulloinenkin näkemys siitä, mistä on kyse ja mitä pitäisi tehdä, pohjautuu tässä diskurssissa sekä asiakkaan, asiakkaan verkoston että viranomaisten yhteisesti, keskustelujen kautta, saavutettuun näkemykseen. Kokemukseni mukaan viranomaisverkostoissa asiakkaalle usein annettu ohjeistus ja neuvonta muuttavat näissä asiakkaan verkostoissa koskevissa kuvauksissa kaikkia jäseniä koskevaksi. Nyt neuvoja ja oheistuksia tulee myös viranomaisille ja heidän toiminnolleen. Asiantuntijuus ei enää liity pelkästään ammattinimikkeisiin, vaan se jakautuu myös asiakkaan sekä asiakkaan verkoston näkemyksiin pohjautuvaan tietoon ja kokemukseen. Huomattavana ja edellisestä diskurssista poikkeavana elementtinä oli myös teksteistä välittynyt yhteen tuleminen kokemus. Tietojen mekaanisen jakamisen sijasta tämän diskurssin osina esiintyi myönteinen yhdessä tekeminen ja yhteinen osallisuus asiakkaan tilanteeseen.

Puheiden sisällöllisissä teemoissa tiedon merkitys piti edelleen tukevasti oman paikkansa, joskin rinnalle ilmestyi myös tuen merkitys. Maininnat tuesta liittyivät konkreettisen asioiden auttamisesta aina emotionaalisiin, välittämistä koskeviin mainintoihin. Merkittäviä olivat mie-

lestäni myös puheet, missä asiakkaan verkoston tuki liitettiin myös työntekijän toimintaa koskevaksi ja sille tukea antavaksi:

”Kun me saadaan tänne verkosto paikalle, niin yleensä kaikki kokee, että siitä on hirveästi hyötyä” (H1).

”Se auttaa työntekijöitäkin jaksamaan verkostotyössä, että se on niin kuin työntekijälle itselleen tärkeätä siten, että näkee, että hän on ollut mukana tämmöisessä prosessissa.. Näkee mikä minun paikkani on tässä ja mikä minun osuus on ja että kaikki ei ole minun vastuulla eikä minun tarvitse huolehtia kaikesta eikä ajatella kaikkea, kun tässä on niin paljon näitä muita.. Mutta että niin kuin työntekijän jaksamisen kannalta se on älyttömän tärkeätä” (H4).

Tuen antaminen ja saaminen oli näissä puheissa vastavuoroista ja osallistujien rooleista riippumatonta.

9.4 Välineellinen verkosto- diskurssi

Välineellinen verkosto- diskurssiksi olen nimennyt aineistosta ne puheet, joissa asiakkaan ongelman luonne määritteli verkostotyön tekemisen tapaa. Se esiintyi selittävänä tekijänä tietynlaisen verkostotyön tekemiselle ja sen nähtiin olevan tyypillinen tapa toimia kulloinkin kyseessä olevan kuntoutuksen osa-alueen puitteissa. Tähän merkityssysteemiin liitin myös ne puheet, joissa viranomaisten aloittama toiminta verkostotyön puitteissa nähtiin siirtyväksi asiakkaan verkoston toimintatavaksi. Välineellinen verkoston- diskurssi esiintyi analysoitavissa puheissa edellisiä diskursseja harvemmin, mutta esiintyessään se perustui ikään kuin kyseenalaistamattomaan totuuteen, joka kussakin toimipaikassa oli vakiintunut käytäntö.

”Jo se, että asiakkaalla on tätä x-ongelmaa, edellyttää sitä, että verkostotyötä pitää tehdä. Asiakas ei samalla tavalla pysty itse huolehtimaan välttämättä omista asioistaan ja näkemään laaja-alaisesti omia tarpeitaan..” (H3)

”Se (haastateltavan kuntoutuksen osa-alue) määrittää sitä, mitä me voidaan tarjota ja siksi se on niin viranomaiskeskeistä” (H5).

”Se on sellainen spesifi osa-alue... Tää on enempi tällaista viranomaisvoittoista” (H2).

Välineellinen verkosto- diskurssi liittyy kiinteästi kunkin kuntoutuksen osa-alueen yleisiin näkemyksiin ja ongelman määrittelyihin, samoin kuin organisaation toimintatapoihin ja – kulttuuriin. Yhteneväistä on myös käytäntöjen ennalta määräytyminen niin, että viranomaisen tieto määritteli sen, kuinka verkostotyötä juuri tämän ongelman suhteen tulee tehdä. Objektivien ja vahvasti ongelman luonteeseen liittyvän tiedon kautta verkostotyö määrittyi usein viranomaisverkostoiksi tai viranomaisten näkemysten siirtämiseksi asiakkaanverkostoon. Tätä osin sitä voitaneenkin pitää rinnakkaisdiskurssina viranomaisverkosto diskurssille.

9.5 Haastatteluaineiston tuloksia

Tutkimukseni haastatteluaineiston analyysin pohjalta verkostotyö on jakautunut yhden verkostotyön määrittelystä useampiin verkostotyötä kuvaaviin määritelmiin. Tämä diskursseissa selkeänä näkynyt jako yllätti. Toki olin jo aikaisemminkin ollut hämmentynyt eri tilanteiden nimeämisestä verkostotyöksi, mutta ajattelin sen johtuneen verkostokäsitteen osittaisesta jäsentymättömyydestä ja selittyvän sitä kautta kulloistakin toimintaa kuvaavaksi. Toisin tapahtui ja nykyisin vakiintuneet puhetavat näyttävät tutkimusaineistoni mukaan jakavan verkostotyön selkeästi viranomaisverkostotyöksi ja asiakkaan verkoston kanssa tehtäväksi työksi. Näiden kahden verkostotyön tyyppin lisäksi analysoitavissa puheissa nousee esiin verkosto, joka toimii pitkälti kunkin kuntoutuksen osa-alueeseen liittyvän ongelman määrittelemänä ja jonka toiminta on lähtöisin viranomaisten näkemyksistä kohdentuen asiakkaan lisäksi myös hänen verkostoonsa. Seuraavassa tarkastelen näiden kolmen diskurssin pohjalta nousevia verkostotyön eri määritelmiä pohtien niiden keskeisiä merkityssisältöjä sekä niiden kautta muotoutuvaa asiakkaan asemaa.

Viranomaisverkosto- diskurssit määrittyivät pääosin tiedon ja sen keräämisen ympärille ja ne rakentuivat viranomaisten osallisuudesta. Niissä toimintaa ohjaa työntekijän näkemys tiedon keskeisestä merkityksestä sekä muiden viranomaisten kanssa tehtävän yhteistyön tärkeydestä. Verkostotyön nähdään palvelevan asiakasta lähinnä monen eri asiantuntijuuden kautta. Asiakas oli asiakkuutensa kautta olemassa tiedonkeräämisen käytännöissä, mutta toiminnallista roolia ei hänelle näissä diskursseissa määrittynyt.

Tiedon hankkiminen sai tässä diskurssissa myös negatiivisen aseman. Se selittyi liian valmiina olevilla ja ennakkoon lukkoon lyödyillä viranomaisten tietoon perustuvilla näkemyksillä. Niiden nähtiin tukahduttavan uusien ratkaisumallien löytymistä ja vaikuttavan kielteisesti asiakkaan asemaan. Vaarana nähtiin asiakkaan omien mielipiteiden ohittamisen ja tästä huo-

mioimatta jättämisestä seuraavan asiakasta loukkaavaa kohtelua. Viranomaisverkosto-diskursseissa asiakkaan asema rakentui passiiviseksi sivusta seuraajaksi ja / tai viranomaisten valmiita näkemyksiä toteuttavaksi toimijaksi.

Asiakkaan verkosto – diskurssi rakentui asiakkaalle merkityksellisten ei-viranomaisen ja viranomaisten mielipiteiden huomioonottamisesta ja kuntoutukseen liittyvän toiminnan yhteisestä suunnittelusta. Samoin toiminnan toteutuminen ja vastuukysymykset laajenivat tässä diskurssissa viranomaisverkostoa laajemmalle alueelle liittyen koskemaan kaikkia verkoston jäseniä. Toisin sanoen verkoston oli mahdollista tuottaa jäsenilleen uusia, vaihtoehtoisia toiminta- ja ajattelutapoja, riippumatta oliko kyseessä omainen tai viranomainen. Asiakkaan verkostossa tiedon rinnalle ja tärkeäksi nousi tuen merkitys. Tukena nähtiin olevan verkoston antama käytännön asioihin perustuva konkreettinen tuki sekä välittämiseen liittyvä emotionaalinen tuki. Vuorovaikutussuhteet nähtiin vastavuoroisina. Niiden suuntaa ei ohjattu ennakoon minkään päätöksen suuntaan. Asiakas näyttäytyi yhtenä verkoston jäsenenä ja hänen asemansa määrittyi hänen ja verkoston välisissä vuorovaikutuksissa. Eli verkostotyö kuvasi asiakkaan sen hetkistä elämäntilannetta poikkileikkauksen tavoin. Mukana nähtiin olevan niin tukea antavat kuin sen puuttumisenkin elementit.

Välineellinen verkosto - diskurssi koostui pääosin niistä puheista, joissa viranomaisten toiminta nähtiin osin tai kokonaan riippuviksi asiakkaan ongelman luonteesta ja kyseisen kuntoutuksen osa-alueen toimintavoista ilman läheisten mukanaoloa. Toimintatapoja määrittivät yhteiskunnalliset säädökset ja oheistukset sekä työpaikan toimintakulttuuri. Viranomaisten käytäntöjen nähtiin mahdollistavan ja suuntaavan asiakkaan toimintaa ennalta määriteltyihin tavoitteisiin ja osin tätä toiminnan ohjausta oli tulkittavissa liittyvän myös asiakkaan läheisille suunnattuihin käytäntöihin. Asiakkaan aseman muotoutuminen välineellisessä verkostossa liittyi pitkälti viranomaisten ja laajempien instituutioiden näkemyksiin siitä, mihin asiakkaan tulee ja mihin ei tule ryhtyä. Toisaalta asiakkaan asemaan liittyi puheissa myös valinnan mahdollisuus organisaation sisällä suoritettavien käytäntöjen suhteen.

Aineistoni pohjalta nykyisin tehtävä verkostotyö rakentuu siten kolmesta eri merkitysisällöstä ja niiden jakautumisella on oma merkityksensä myös asiakkaan asemaan. Asiakkaan osallisuus verkostotyön käytännöissä vaihtelee tiedon keräyksen kohteesta, välineellisen neuvonnan ja ohjauksen saajasta aina osallistuvaan ja vaikuttamaan kykenevään verkostonjäseneseen.

10 VERKOSTOTYÖN KÄYTÄNNÖT JA KUNTOUTUSSELONTEOT

Tutkimuksessani olen tähän saakka tarkastellut verkostotyön käytäntöjen ja asiakkaan aseman rakentumista kulloinkin käsiteltävänä olleen kuntoutuksen osa-alueen kautta. Seuraavassa palautan ne takaisin laajempaan kuntoutuksen yleiseen kontekstiin. Tämän kontekstin kehyksenä toimivat kuntoutuksen sisältöä ja tavoitteita kuvaavat vuosina 1984, 1987 ja 2002 julkaistut kuntoutusselonteot. Kuntoutusselonteko on valtioneuvoston eduskunnalle antama selvitys siitä, miten kuntoutusasiat on hoidettu ja minkälaisia muutostarpeita kuntoutuksen kehittämiseen nähdään liittyvän. Näiden tekstien sisältöä ei tässä yhteydessä lähestytä diskurssianalyysin avulla, vaan tarkoituksena on nostaa esiin niiden sisällöstä laajempia yhteiskunnallisia suuntauksia, joilla nähdäkseni on ollut vaikutuksia verkostotyön käytäntöjen yleiseen kehittymiseen kuntoutuksen alalla ja siten myös asiakkaan asemaan.

Selontekojen voidaan tulkita edustavan yhteiskuntamme virallista kantaa kuntoutukseen liittyvien tavoitteiden ja toimintojen suhteen. Samalla ne edustavat kulloinkin vallalla olleita poliittisia näkemyksiä sekä sen hetkistä arvomaailmaa. Sosiaalityön tutkimuksessa liitän tämän vallitsevien arvojen ja poliittisten intressien huomioon ottaminen tutkimuksen eettiseen ulottuvuuteen (vrt. Soydan 2010, 131.) Kuntoutus ja siihen liittyvät verkostotyön käytännöt eivät näkemykseni mukaan ole muusta yhteiskunnasta irrallisia toimintoja, vaan laajemman kontekstin yhteydessä ne saavat praktisen olomuotonsa ja sitä kautta todentuvat niin asiakkaan kuin työntekijöidenkin arjessa.

Kuntoutus on suomalaisessa yhteiskunnassa ollut jatkuvassa muutoksen tilassa ja Foucault'n termein ilmaistuna se on sisältänyt useita historiallisia tapahtumasarjoja. Se on muuttunut erityisryhmien palveluista laajan kohderyhmän toimintaan vaikuttavaksi toiminnaksi ja julkisen keskustelun kohteeksi. Julkiseen keskusteluun kuntoutus nousi ennen kaikkea eduskunnalle annettujen valtioneuvoston kuntoutusselontekojen kautta. Selontekojen laatimisen aikaan niihin kohdistui suuria odotuksia sekä uskomuksia kuntoutuksen vahvasta ja alati kehittyvästä yhteiskunnallisesta asemasta. (Puumalainen & Vilkkumaa 2003, 21.)

Ensimmäisen kuntoutusselonteon taustalla vaikutti 1980-luvun talouden korkeasuhdanne, joka päättyi saman vuosikymmen vaihteessa ennennäkemättömään taloudelliseen lamaan, jonka vaikutukset näkyivät taloudellisen tilanteen ja työllisyyden parissa tapahtuneina rajuna muutoksina. Selonteon teksteissä näkyvimmin olivat esillä pyrkimys kuntoutuksen avulla saavutettuun työllistymiseen, joka samalla takaisi tulevien vuosien työvoimatarjonnan sekä

vähentäisi eläkkeen ja muun sosiaaliturvan tarvetta. Muita kuntoutuksen kautta tavoiteltavia asioina olivat kasvavan vanhusväestön tarpeet ja sosiaalisen syrjäytymisen ehkäisy. (Valtioneuvoston selonteko kuntoutuksesta 1994.)

Ensimmäisen selonteon teksteissä esiintyy mainintoja, jotka tähtäävät asiakkaan oikeudenmukaisen ja tasavertaisen aseman turvaamiseen sekä hänen vaikutusmahdollisuuksiensa ja hänen kuntoutukseen sitoutumiseensa lisäämiseen. Järjestelmän tasolla kuntoutukseen liittyi mainintoja vaatimuksista tehokkaan, taloudellisen ja tuloksellisen toiminnan järjestämisestä. Verkostotyöhön liittyviä tavoitteita ei tässä selonteossa tarkemmin määritelty, tosin tekstissä viitataan yleisesti kuntoutujan elämäntilanteeseen ja sen eri vaiheisiin, jotka kuntoutuksessa tuli ottaa huomioon (Valtioneuvoston selonteko kuntoutuksesta 1994). Eri kuntoutuksen osa-alueiden yhdistäminen yleiseksi kuntoutukseksi liittyi ensimmäisen selonteon yhteydessä pitkälti työllisyyden turvaamiseen riippumatta mistä kuntoutuksen osa-alueesta kulloinkin oli kyse.

Toinen vuonna 1998 ilmestynyt selonteko toi esiin jo selviä viitteitä aktivointipolitiikan tulemisesta ja rantautumisesta suomalaisen sosiaalipolitiikan sisältöihin. Se otti kantaa kuntoutuksen määrittelyyn nähden sen olevan ”..*yksi aktiivisen ja kannustavan sosiaalipolitiikan keino..*” ja samalla se määritteli asiakkaan asemaa ”*mahdollisimman itsenäistä selviytymistä..*” (mt. 1998,1) korostavana ja omaa vastuuta kantavana yksilönä. Viranomaisten ja heistä koostuvan verkoston merkitystä kuntoutusjärjestelmässä pyrittiin vähentämään ja asiakkaan omaa selviytymistä lisäämään. Tämä aktiivisen ja vastuullisen toimijan tavoite liitettiin teksteissä asiakaslähtöisyyden käsitteeseen.

Nykyisin voimassa olevien Mielenterveyslain (1990/116) sekä Päihdehuoltolain (1986/41) valmistelu ja voimaantulo liittyivät ajallisesti näiden kahden ensimmäisen kuntoutusselonteon laatimisen aikaan. Samaan aikaan suomalainen sosiaaliturva kärsi rahoituskriisistä ja julkinen talous velkaantui. Säästöjä pyrittiin saamaan julkisen sektorin tehokkuutta ja taloudellisuutta parantamalla (Karisto, Takala & Haapola1997, 317). Kuntoutuksen tehokkuuden vaatimus liitettiin aktiivisen ja kannustavan sosiaalipolitiikan yhteyteen ja asiakkaan oman vastuun korostamiseen. Esimerkkinä molempien lakien keskeisiin periaatteisiin kuuluvat tekstit; ”*Päihdehuollon palvelut on järjestettävä siten,... että asiakkaan itsenäistä suoriutumista tuetaan*”. (Phl.1.Luku §8) sekä ”*Mielenterveyspalvelut on ensisijaisesti järjestettävä niin, että... itsenäistä suoriutumista tuetaan.*”(Mtl 1990/116 1.Luku §4). Asiakkaan asemaan liittyi omatoimisuutta korostava vaatimus, joka muuttui alkujaan myönteisestä käsitteestä vähitellen aktivoin-

tipolitiikan puolipakollisia toimia noudattavaksi ja moraalisesti sävyttyneeksi toimijaksi. (vrt. Kotiranta 2008,24–25). Verkostolla ja verkostotyöllä ei kuntoutusselontekojen yhteydessä ollut havaittavaa asemaa ja näkemykseni mukaan niiden merkitys kuntoutukseen liitettynä väheni sitä mukaan, kuin yksilökeskeisyys korostui.

Kolmas vuonna 2002 ilmestynyt selonteko jatkaa mainintoja asiakkaan oman kyvykkyyden painottamista. Uutena asiana tässä viimeisessä selonteossa nousi esille puheet muutosprosessista, jonka tavoitteiksi nähtiin ”*..toimintakyvyn, itsenäisen selviytymisen, hyvinvoinnin ja työllisyyden edistäminen*”, ja asiakasta pyrittiin edelleen tukemaan itsenäiseen selviytymiseen, johon päästäisiin ”*suunnitelmallisella ja pitkäjänteisellä*” toiminnalla. (Valtioneuvoston selonteko eduskunnalle 2202,3.) Toiminnassa tuli huomioida ihmisen ja ympäristön muutosprosessi, mutta muutoin ei mitään verkostoon viittaavaa mainittu. Asiakas oli aktiivinen suunnitelmien toteuttaja ja vastuu työntekijän toimesta tapahtuneen voimaannuttamiseen jälkeen oli tulkintani mukaan asiakkaalla itsellään. Vastuun lisäksi korostuivat asiakkaan velvollisuudet. Velvollisuuksista ja niistä kieltäytymisestä esimerkkinä mm. Laki kuntouttavasta työtoiminnasta 2001/ 189 ja sen kuudes luku otsikkonaan ”*Kieltäytyminen ja keskeyttäminen sekä niiden seuraukset*”.

Yhteenvedona selontekojen teksteistä näen niiden sisältäneen kahden eri tason tavoitteita. Yhteiskunnallisella tasolla on aistittavissa pyrkimys siirtyä eri alojen kuntoutuksesta kohti laajempaa kokonaisuutta ja siten myös kohti yhteneväistä kuntoutuspolitiikkaa. Samalla tämä kulloinkin harjoitettu politiikka tulisi toimia suhteessa yhteiskunnalliseen tilanteeseen, huomioiden Euroopan yhdentymisen ja globaalisuuden mukanaan tuomat uudet haasteet niin kuntoutukseen, työllistymiseen kuin koko sosiaalipolitiikkaan laajemminkin liittyen. Asiakastasolla vastaavasti pyrkimyksenä oli siirtyä viranomaiskeskeisyydestä enempi asiakaslähtöisyyteen korostamalla asiakkaan omaa vastuuta, velvollisuuksia ja tietyin maininnoin myös oikeuksia. Kuntoutuksen liittyvät keinot näyttäytyivät työllisyyteen kytkettyinä toimenpiteinä, joiden suuntaus liikkui vapaaehtoisuudesta sanktioiden suuntaan.

Sisällöltään yhteneväinen ja eri kuntoutuksen osa-alueiden yhdistävä kuntoutuspolitiikka jäi selontekojen tavoitteista huolimatta toteutumatta. Näkemykseni mukaan niiden vaikuttavuutta voidaan etsiä lähinnä retoriselta tasolta. Kuntoutus käsitteenä laajeni ja siihen aikaisemmin tiiviisti liittynyt vian, vamman tai sairauden olemassa olo sai rinnalleen muita elämönhallintaan luokiteltuja asioita. Tämän laajennuksen yhteyteen liittyy mielestäni myös yhteiskunnal-

lisen taustan omaavien ongelmien liittäminen kuntoutus käsitteen alle ja näiden ongelmien lääketieteellistämisen eli medikalisoinnin kasvu (vrt. esim. Kotiranta 2008,21–23).

Selontekojen ja lakitekstien sisältämiä, asiakkaan omaa vastuuta korostava tavoitetta voidaan lähestyä Foucault'n käyttämän hallinnallisuuden käsitteen kautta, jossa hallinta (*gouvernement*) ”sitoo - enemmän tai vähemmän systemaattisesti - toisiinsa mitä moninaisimpia toimijoita, niiden pyrkimyksiä, tiedon muotoja sekä muihin ja yksilöön itseensä kohdistuvia käyttäytymisen ohjaamisen käytänteitä (Foucault 1991, Dean 1999 viitattu teoksessa Karisto & Pyykkönen 2010). Aineistoni teksteissä asiakkaalle muodostui objektiivien käytäntöjen kautta asema vastuullisena toimijana, jonka tulisi oman itsensä hallinnan kautta saavuttaa oma subjektiviteettinsa. Foucault`laisesta näkökulmasta hallinnallisuuteen liittyvä hallinnanvalta pyrkii vaikuttamaan ennen kaikkea yksilön itseohjautuvuuteen ja keskiössä on ajatus yksilön ulkoisen vallankäytön ja yksilön itseensä kohdistaman vallankäytön yhdistymisestä. Hallinnanvalta ei kuitenkaan perustu yksinomaan vapaiden subjektien toiminnalle ja heidän toimintansa tukemiselle. On olemassa subjekteja, jotka poikkeavat normeista ja eivät toimi niin kuin heidän edellytetään toimivan ja heidän hallintaansa liittyy hallintavallan yhteydessä mm. kurinpitovallan muotoja (Karisto & Pyykkönen 2010,10–11).

Tutkimukseni alussa esille tuoma hämmennykseni siitä, kuinka ympäristön merkitys näyttäytyy asiakkaan omaa vastuuta tavoittelevassa kuntoutusprosessissa, tuli näkemykseni mukaan selvimmän esiin juuri viranomaisten hallintavallan kautta. Hallintavaltaan liittyvistä ja yksilön itseohjautuvuuteen pyrkivistä toiminnoista neuvonta ja ohjaus toimivat ensisijaisina käytäntöinä, ja mikäli niiden kautta ei tavoitettu toivottua tulosta, liitettiin käytäntöihin mukaan myös kurinpitovaltaan liittyviä toimintoja. Kurinpitovallan liittyminen hallintavaltaan ilmeni aineistossani muun muassa päihdehuollon asteittain kovenevien toimenpiteiden kautta sekä aktiiviseen työvoimapolitiikkaan liittyvien sanktioiden kautta.

11 TUTKIMUSTULOSTEN POHDINTAA

Seuraavaksi siirryn pohtimaan tutkimustuloksiani ja niiden merkitystä verkostotyön käytännöille sekä omalle ymmärrykselleni. Eteneminen tapahtuu seuraten tutkimukseni rakennetta alkaen tekstianalyysin tuloksista ja siirtymällä kuntoutusselontekojen kautta haastatteluaineiston analyysin tuloksiin.

Huolimatta ensimmäisten mielenterveystyön ja päihdehuollon lakien säätämisen ajallisesta läheisyydestä, rakentui niiden sisällöllinen merkitys verkostotyön suhteen selkeästi erilaiseksi. Siinä missä päihdehuolto määritteli asiakkaan verkostoa ja siihen liittyviä käytäntöjä asiakkaan läheisten kautta, kohdisti mielenterveystyö puheensa hoito- ja huolenpitojärjestelmien rakentumiseen ja niiden valvontaan. Mielenterveystyössä rakenne- ja valvontadiskursseiksi identifioidut puheet pitivät sisällään valvontaan kiinteästi liittyviä käytäntöjä ja vallankäyttömuotoja. Näissä diskurssissa verkostotyö liittyi pääosin viranomaisten toimintaan ja asiakkaan asemaksi rakentui toimenpiteiden kohteena oleminen. Tämä viranomaisverkoston merkitys ja sen painoarvo lisääntyi entisestään tiedon käsityksen muuttuessa, kun se sai käytäntöihinsä lisää ihmistieteiden ammattilaisia. Ammattilaisten vahva läsnäolo tuotti uutta tietoa, jonka pohjalta rakentui uusia käytäntöjä.

Tätä taustaa vasten käsitykseni mielenterveystyöhön liittyvistä verkostotyön käytännöistä saa uuden ulottuvuuden. Aikaisemmin pohtimani verkostotyön rakenteen muutos siirryttäessä päihdehuollosta mielenterveystyön tekemiseen selittyi arkitietoni mukaan pääosin sairauden pitkäaikaisuudella ja sen myötä seuranneella läheisten etäännyttämisellä. Tutkimustulosteni myös mielenterveystyön käytäntöjen historialla on vaikutusta nykyisiin verkostotyön käytäntöihin. Viranomaiskeskeisyys ja siinä ennen kaikkea lääkärin asema on ollut ja on edelleen merkittävä. Vuosien myötä syntynyt laaja institutionaalinen järjestelmä perustuu asiantuntijatiedon arvostukseen ja se saa tutkimustuloksieni mukaan merkittävän aseman myös verkostotyön käytännöissä. Kuvaava esimerkki tästä viranomaispainotteisuudesta ja hierarkkisuudesta oli haastattelutilanteessa kerrottu kuvaus verkostokokous tilanteesta, joka *”hoitui hyvin, vaikei siinä ollut lääkärikään mukana”*.

Verkostotyön ideologiset näkemykset joutuvat näkemykseni mukaan kovalle koetukselle pyrkimässään tuomaan lääketieteeseen perustuvan asiantuntijatiedon rinnalle kokemuksiin ja emotionaalisiin seikkoihin perustuvaa tietoa ja lähestymistapaa. Historiansa kautta muotoutuneet nykyiset käytännöt ovat vahvasti perusteltu lakien ja toimintaohjeiden kautta. Helpompaa on käyttää verkostotyötä yhtenä menetelmänä muiden menetelmien joukossa. Se on tuolloin otettavissa käyttöön tarvittaessa tai olla ottamatta riippuen lähinnä viranomaisten määrittelemästä tarpeesta. Tämän tulkinnan pohjalta jo alkuvaiheessa esittämäni hämmennys siitä määrittyykö verkostotyö menetelmäksi vai laajemmaksi lähestymistavaksi näyttää mielenterveystyössä määrittyvän työmenetelmäksi.

Päihdehuollon verkostotyönkäytäntöjen muotoutumisissa merkittävänä asiana oli läheisverkoston huomiointi jo ensimmäisen lain säätämisen aikana. Tämä huomioon ottaminen säilyi jokaisen analysoitavan lain sisällössä ja on kirjattuna nykyisinkin voimassa olevaan lakiin. Tällä verkoston huomioimisen pitkällä perinteellä tulkitseen olevan näkyvyyttä myös nykyisissä päihdehuollon verkostotyön käytännöissä. Verkosto määrittyy viranomaisverkostoa laajemmalle, huomioiden muut yksilön elämään vaikuttavat henkilöt. Toisaalta tämä huomiointi on pitkään määrittynyt muun verkoston suojelun käytännöiksi ja asiakasta ”oikein tekemisen” velvoittavaan toimintaan. Tekstiaineiston hegemoniseksi puheeksi muodostui vastuuttaa henkilö huolehtimaan itsestään sekä läheisistään ja asiakkaan asemaan vaikutti vahva moraalisoinnin teema liittyen sekä paheen ja heikkouden sekä myöhemmin sairauden läsnäoloon.

Kokemukseni päihdehuollon verkostotyön ovat pitkälti yhteneväiset tutkimustuloksien kanssa. Verkostotyön käytännöt ulottuvat yksilön huomiointia laajemmalle ja käytännöissä korostui läheisten tuottamien näkemyksien huomiointi. Huolimatta siitä, nähtiinkö muu verkosto suojelun kohteena tai työn tekemisen kumppanina, niin heidän merkityksensä huomioitiin asiakkaan tilanteeseen liittyvinä. Tähän perustuen näen päihdetyössä verkostotyön liittyvän pikemminkin työntekijää ohjaavaan periaatteeseen kuin yksittäisen menetelmän käyttöön.

Kuntoutusselontekojen vaikutukset verkostotyön kannalta jäivät tulkintani mukaan vähäisiksi. Lähinnä niiden tuottama puhe kohdistui yhtenäisen kuntoutuskäsitteen luomiseen ja sitä kautta yhtenäisten toimintamuotojen ja asiakkaan tasavertaisen aseman tuottamiseen. Mielenkiintoista niiden tekstien sisällöissä oli huomata, kuinka eurooppalainen aktivointipolitiikka teki tuloaan ja rantautui myös Suomeen ja kuntoutuksen julkisiin teksteihin. Tämän vahvasti asiakkaan itsenäistä selviytymistä korostavan näkemyksen voisin ajatella toimivan verkostotyölle jopa vastaisena voimana. Asiakas tuli voimaannuttamaan työntekijän ammattitaidon tulella ja itsenäisen vastuun kautta, jolloin siinä ei läheisten olemassaololla nähty olevan mainittavaa merkitystä.

Sama aktivointipolitiikan henki näkyi myös kuntouttavaan työtoimintaa ohjaavan ja velvoittavan lain sisältämissä puheissa. Niiden pohjalta asiakkaan verkosto muodostui ainoastaan viranomaisista, ja uutena puheena oli käytäntöjen suuntaaminen yli sektorin rajojen tapahtuvalle viranomaisten yhteistyölle. Asiakkaan asema muotoutui objektiivien käytäntöjen ja jopa sanktioiden avulla tuotettuun ja myöhemmin myös henkilöasiakassegmenttien jaoteltuun asiakkuuteen, jossa verkosto loisti poissaolollaan.

Tekemieni haastattelujen analysoinnin kautta tutkimuksen tarkastelukulma siirtyi tähän päivään ja kuvaamaan nykyisiä verkostotyöhön liittyviä puhetapoja. Niissä vahvimman aseman sai viranomaisverkosto-diskurssi. Ne määrittyivät viranomaisten osallisuuden kautta ja niiden keskeiset merkityssysteemit liittyivät tietoon ja yhteistoiminnan kautta saatavaan tukeen. Tieto sai diskursseissa vahvan mutta myös ristiriitaisen aseman. Positiiviset puheet liittyivät viranomaisten asiantuntijuutta tukevaan puheeseen ja kielteiset liitettiin tiedon kykyyn ennalta määrittää tulevat toimenpiteet ja ratkaisut. Näiden vahvojen ja ennakkoon lukkoon käsitysten nähtiin asettavan asiakkaan alisteiseen asemaan ja rajoittavan luovien ratkaisujen syntymistä.

Asiakkaanverkostoon liittyvissä diskursseissa korostui tiedon saannin lisäksi myös tukeen liittyvät puheet. Tuki määrittyi vastavuoroisena ja osallistujan roolista riippumattomana. Sen saaja tai antaja saattoi olla asiakas, läheinen tai työntekijä. Tähän diskurssiin liittyi myös puhe, jossa verkostotyö määrittyi työntekijän ajattelua ohjaavaksi periaatteeksi ja täten työmene- telmää tai työtettä laajemmaksi merkityssysteemiksi. Asiakkaan asema rakentui kuvaamaan sitä arkea, jossa hän verkostotyön ulkopuolellakin elää, sisältäen näin ikään kuin poikkileik- kauksen hänen todellisuudestaan ja siihen vaikuttavista vuorovaikutussuhteista.

Välineellisen verkoston diskurssi korosti asiakkaan ongelmasta lähtevää verkostotyön määrit- telyä. Sen käytännöt rakentuivat viranomaisten asiantuntijuuden pohjalta ja toimintojen koh- teena olivat joko asiakas ja / tai hänen verkostonsa. Asiakkaan asema rakentui ongelman määrittelemänä ja verkoston merkitys oli lähinnä toteuttaa asiantuntijoiden tietoon perustuvia toimintoja. Seuraavaksi tarkastelen nimeämieni diskurssien painoarvoa ja pohdin tuloksen merkitystä asiakkaan aseman ja yhteiskunnallisen näkökulman kautta.

Aineiston pohjalta rakentuneissa diskursseissa vahvimman aseman saavat viranomaisten toi- mintaan ja toiminnan merkitykseen liittyvät diskurssit. Se esiintyy kaikilla kuntoutuksen osa- alueilla ja liittyy niin historialliseen kuin nykypäivänkin diskurssien sisältöön. Heikoin asema suhteessa verkostotyönkäytäntöihin on asiakkaan verkostodiskurssiin luokitelluilla, ei- viran- omaisiin liittyvillä maininnoilla. Osana tätä tutkimustulosta selittävänä tekijänä voidaan pitää aineiston luonnetta, se koostui historiallisen katsauksen yhteydessä pääosin lakiteksteistä ja niiden virnaomaisten toimintaa ohjaavista säädöksistä. Huolimatta tästä ja juuri tämän takia voidaan tarkastelukulmaa suhteessa tutkimustulokseen laajentaa ja pohtia yhteiskuntamme yleistä näkemystä ja suhtautumistapaa verkoston merkitykseen kunkin osa-alueen kuntoutuk- sessa. Olemmeko valmiita eriyttämään läheiset ihmiset silloin, kun vian, vamman, sairauden, työttömyyden ja muun tarpeen mukaan he tukea tarvitsevat. Seuraako tästä pahoinvoinnin

siirtäminen viranomaisten käytäntöjen kohteeksi ja onko asiantuntija tieto sivuuttanut luonnollisen tuen ja välittämisen.

Diskurssien viranomaispainotteisuus nostaa esiin vahvasti myös asiakkaan aseman. Kuinka asiakas objektiivien käytäntöjen kautta muuttuu toimivaksi subjektiksi? Jokainen viranomaiskäytäntö pitää sisällään vallan eri muotoja ja niiden ilmentymiä, näin myös verkostotyön käytännöissä. Onko näkemyksemme tällä hetkellä se, että asiakas (kohteena) ohjautuu hyvien neuvojen ja ohjeiden pohjalta (normalisoiva valta) toimimaan oikein ja vastuullisesti suhteessa vallitseviin normi- ja moraalikäsitteisiin (moraalisubjektiksi). Tämä ”valmentaja”-ajatus asettaa asiakkaalle vaatimuksia, jotka eivät välttämättä ole suhteessa hänen voimavaroihinsa ja toiminta mahdollisuuksiinsa. Entä sama asia kääntäen eli minkälaisiin viranomaiskäytäntöihin ihmiset asiakkuutensa suhteen yhteiskunnassamme ohjataan ohittamalla asiakkaan oma verkosto. Onko viranomaisten apuun, tukeen ja tietoon turvautuminen muodostanut uusia käytäntöjä, joita ilman jääminen koetaan asiakkaiden taholta epäoikeudenmukaisena tai vääränä.

Liitän tähän pohdintaani vielä aktivointipolitiikan mukaan tuoman yksilön vastuuttamisen. Yksilön vastuun koostaminen ja voimaantuminen näyttäytyvät diskursseissa tukevan mekaanista ihmiskäsitystä eli käsitystä, jossa ihminen toimii, elää ja muodostaa oman persoonsa ja minäkuvansa irrallaan niistä ihmisistä joiden kanssa hän elämänsä jakaa ja on vuorovaikutuksessa. Samalla hänen toimintaansa ja ajatteluunsa vaikuttavat vain tietoa omaavat ja sitä muodostavat viranomaiset. Kuvastaako tämä verkoston ohittaminen yksilön vastuuttamista, asiakaslähtöisyyttä vai vastutetaanko yksilö järjestelmämme käytäntöjen toteuttajaksi. Mitä todellisuutta puheissamme rakennamme, minkälaisilla käytännöillä sitä todennamme ja uudelleen rakennamme ja minkälaiseen ihmiskuvaan toimintamme perustuu?

12 JOHTOPÄÄTÖKSET JA POHDINTAA TEHDYSTÄ TUTKIMUSMATKASTA

Tutkimuksen tavoitteena oli kuvata verkostotyön käytäntöjä ohjaavia diskursseja sekä niiden merkitystä asiakkaan aseman muotoutumiseen. Verkostotyön käytäntöjen tutkiminen ulottui kolmelle kuntoutuksen osa-alueelle eli mielenterveystyön- päihdetyön- ja kuntouttavan työtoiminnan pariin. Valitsemani teoreettinen viitekehys ohjasi työtäni liikkumaan historiallisten tapahtumien kautta nykypäivän käytäntöjen pariin. Tämä liike toimi tutkimukseni punaisena lankana ja toi esille tarkasteltavien kuntoutuksen osa-alueiden erilaiset kehityskaaret ja niiden vaikutukset nykypäivän käytäntöihin.

Tutkimuksen tärkeimpänä antina pidän tulosta siitä, kuinka verkostotyö on jakaantunut kolmeen eri verkostotyötyyppiin ja jonka seurauksena emme enää puhu verkostotyöstä, vaan verkostotöistä. Tämän verkostotyön määrittelyn muuttumisella on tutkimukseni mukaan merkittävä vaikutus myös asiakkaan aseman rakentumiseen. Näkemykseni mukaan verkostotyö on toimintaa, jolla pyritään vaikuttamaan suotuisasti asiakkaan tilanteeseen. Nyt nämä vaikuttamisen tavat ja käytännöt ovat tutkimukseni mukaan muuttuneet. Samalla on muuttunut myös asiakkaan asema. Viranomaisverkostotyön-diskurssissa asiakkaan asema rakentuu huomattavasti erilaiseksi kuin asiakkaan verkosto-diskurssissa. Kysyä voikin, kuinka tietoisia muuttuneiden käytäntöjen vaikutuksesta asiakkaan asemaan me tänä päivänä olemme?

Tutkimusmatkani 1930-luvulta tähän päivään osoitti asiakkaan aseman muotoutumisella olevan tiivis yhteys kulloinkin vallalla olevaan tietokäsitykseen. Tiedon merkitys korostui verkostotyönkäytäntöihin vaikuttavana ja niitä muokkaavana tekijänä läpi koko aineiston. Kulloinkin vallalla olevat tietokäsitykset mahdollistivat tietyt käytännöt ja niihin liittyvät vallan eri muodot. Asiakkaan asema eli moraalisubjektiksi tuleminen tapahtui näiden vuorovaikutuksessa. Toisaalta myös käytännöt tuottivat lisää tietoa ja vaikuttivat näin kunkin kuntoutuksen osa-alueiden kehityskaariin. Tutkimus toi esiin Foucault'n tiedon (*savior*), vallan (*pouvoir*) ja etiikan (*ethique*) kiinteän, toisiinsa liittyvän yhteyden käytäntöjen muotoutumisessa ja niitä tutkittaessa.

Tämä tiedon korostuneisuus diskursseissa yllätti ja sai pohtimaan, mistä se mahdollisesti kertoo. Kertooko se nykyisen palvelujärjestelmämme pirstoutuneesta ja kuntoutukseen liittyvien tahojen eriytyneisyydestä, jossa kokonaisuuden hahmottaminen vaatii työntekijältä panostusta ja aikaa tilanteen kokonaiskuvan muodostamiseksi? Vai onko yhteiskunnassamme tiedon ja ennen kaikkea asiantuntijatiedon asema noussut merkitykseltään näinkin vahvaan asemaan? Tutkimustulokseni viittaavat molempien vaihtoehtojen mahdollisuuteen. Aiemmin yhtenä käsitteenä käytetty verkostotyö jakaantui verkostotöiksi ja niiden työmenetelmällinen asema sosiaalityössä korostui.

Tutkimuksessani asiakkaan asema verkostotyön käytännöissä määrittyy pääosin tiedon vastaanottajaksi ja sen kautta toimijaksi. Asiantuntijat tuottavat laajan tietoarsenaalin, jonka avulla tilanteen kokonaiskuva hahmotetaan ja saatuun tietoon perustuen asiakasta tuetaan toivottuun muutokseen. Nämä itseohjautuvuuteen suuntautuvat ja managerialisminkin tunnuspiirteitä omaavat käytännöt heijastavat eurooppalaisia sosiaalipolitiikan nykyisiä käytäntöjä sekä arvoja. Käytäntöihin liitettyinä ne myös osoittavat tämän hetkisen suomalaisen sosiaalipoliti-

kan suuntautuvan yksilön omaa vastuuta korostaviksi ja täten tietyin osin verkostotyön ideologiaa vastaisiksi. Tämä yksilökeskeinen suuntaus ja kokemani verkostokäsitteen hajanaisuus oli yksi tutkimukseni aihealueen valintaan vaikuttanut seikka ja tutkimuksen edetessä näkemykseni niiden merkityksestä asiakkaan asemaan vahvistui. Analyysi osoitti, että asiakkaan osallisuus vaihteli riippuen verkostontyöksi rakentuneiden toimintatapojen jäsenyyksestä. Verkostotyön määritelmä oli puheissa ja toiminnassa muuttunut moneksi verkostotyön eri muodoksi erottaen viranomaisten ja asiakkaan verkostot toisistaan. Samassa yhteydessä korostui myös verkostotyön käsitteen metodologinen merkitys. Työotteen ja toimintatavan käyttö verkostotyön tekemistä kuvaavana käsitteenä oli yleisempää kuin sen mieltäminen työntehtävää ohjaavana, kokonaisuuden huomioivana periaatteena.

Toisen asiakkaan asemaan vaikuttavan asian liitän tutkimuksessani vahvan aseman saaneeseen viranomaisdiskurssiin. Viranomaisten tiedon keräämisen käytännöt eivät rajoitu pelkkien faktojen ympärille, vaan tietoja kysyttäessä ja niitä annettaessa muodostetaan myös kuva asiakkaasta ja hänen tilanteestaan. Tämä vaikuttavuus jää usein huomioimatta. Se on jokapäiväistä ja osin rutinoitunuttakin toimintaa ja se toimii ikään kuin piilossa (vrt. Foucault 1999, 63–66) ja näyttäytyy vähäpätöisinä toimintoina. Tiedonkeräämisen ja viranomaistoiminnan rinnalla muokkautuu kuitenkin käsitys asiakkaasta ja hänen tilanteestaan, joka vaikuttaa asiakkaan aseman rakentumiseen.

Johtopäätöksiini liitän olennaisena asiana verkostotyön tekemiseen ja sitä kautta myös asiakkaan asemaan vaikuttavat kuntoutuksen eri osa-alueiden eroavaisuudet. Historiassa esiintyneiden tapahtumasarjojen kautta ympäristön ja myöhemmin verkoston merkitys näyttäytyi tutkittavana olevan aineiston mukaan hyvinkin erilaisena riippuen siitä, mistä kuntoutuksen osa-alueesta kulloinkin on kyse. Mielenterveystyöhön ja kuntouttavan työtoimintaan liittyvät käytännöt nousivat tutkimuksessani esiin pitkälti viranomaisten toimintaa koskevana diskursseina, kun vastaavasti päihdetyön diskursseihin sisältyi lukuisia muun verkoston huomiointiin liittyviä käytäntöjä. Tämä tendenssi näyttäytyi läpi koko aineiston, riippumatta tutkimuksen kohteena olevasta aikakaudesta.

Nykyisin tehtävässä verkostotyössä kohtaavat paitsi ihmiset, niin myös heidän näkemyksensä tilanteesta, mahdollisista toimintavoista ja tavoitteista. Niin asiakkaan läheisillä kuin viranomaisilla on omaan kokemukseen, arkitietoon ja oman alansa asiantuntijatietoon perustuvat näkemyksensä asioista. Samalla nämä näkemykset ovat myös ilmentymiä niistä historian kautta rakentuneista käytäntöjen toiminta- ja ajatustavoista, jotka ihmisten kesken ja kuntou-

tuksen eri osa-alueilla saattavat poiketa huomattavastikin toisistaan. Tämä poikkeavuus asettaa haasteita yhteistoiminnalle, jossa kokemukseni mukaan usein päädytään kausaaliseen selitykseen, jossa yhteistyön toimimattomuus nähdään yksittäisen henkilön toiminnan tuloksena. Vaihtoehtoisesti asiaa voitaisiin lähestyä, Foucault`ia mukaillen, tarkastelemalla käytäntöjä ja niihin liittyvää valtaa intentionaalista eikä subjektiivisesta näkökulmasta. Tämän näkökulman kautta ei kysytä kuka käyttää valtaa ja mitä hänellä on mielessään, vaan asiaa lähestytään tarkastelemalla, miten vakiintuneet käytännöt ohjaavat yksitistä henkilöä toimimaan. (Alhonen 2007,128–129.) Näin verkostotyössä mahdollistuu rakentavan yhteistyön elementit ilman kenenkään henkilökohtaista arvottamista. Lisäksi vältetään puolesta ja vastaan asettumisen tilanteet. Tämän asian huomiointi mahdollistaisi tutkimukseni johtopäätöksien siirtämisen myös käytännön työhön vaikuttavaksi.

Toinen käytännön työtä tukeva johtopäätös kiinnittää huomion asiakkaan aseman rakentumiseen. Oman työn ja sen käytäntöjen tarkasteleminen, myös verkostotyötä tehdessä, on tavoiteltavaa ja asiakkaan kannalta tärkeää. Asiakkaan etuna näyttäytyvä viranomaisten yhteistoina rakentaa kuvaa paitsi asiakkaan tilanteesta, niin myös asiakkaasta itsestään. Viattomiltakin näyttävät ja hyvään pyrkivät verkostotyön käytännöt sisältävät aina asiakkaan identiteetin rakentumiseen vaikuttavia tekijöitä. Vuorovaikutus, perustukoonkin se sitten vaikka vain tiedon keräämisen tavoitteelle, on kuitenkin aina asiakkaan identiteetin ja aseman rakentumisen kannalta merkittävää. Sosiaalityöntekijän eettinen velvollisuus on olla tästä tietoinen ja toimia tämän tietoisuuden pohjalta. Jatkotutkimuksen aiheen näkisinkin liittyvän verkostotyön käytäntöjen tutkimisen juuri asiakasnäkökulmasta käsin. Toivottavaa olisi piirtää verkostotyön kuvioita myös asiakkaan tuottamien merkitysten kautta ja saada siten käytäntöjen koko väri-skaala esille. Uskoisin sen värikylläisyyden sävähdyttävän mustavalkoiseen tottunutta katsojaa.

Pohdintoja tehdystä tutkimusmatkasta

Laajan aihealueen ja kahden eri tutkimusmenetelmän käyttö osoittautui odotettuakin haastavammaksi ja vaativaksi. Aihealueen laajuus houkutteli tarttumaan mitä moninaisimpiin tutkimuksellisiin havaintoihin ja niiden pohjalta tekemäni valinnat aiheuttivat usein pohdintaan subjektiivisuuden suhteen. Näitä valintojani olen tutkimuksen yhteydessä perustellut pitkälti käytännön kokemuksiini liittyviksi ja viitannut näin kulttuurisen toimijan käsitteeseen. Toisaalta tätä subjektiivisuuteen liittyvää hankaluutta ja sitä seurannutta epävarmuutta lievensi näkökulman vaihto lähi- ja kaukokokemuksen käsitteisiin. Niiden mukaan tulkittuna omat

käsitykseni etenivät vähemmän tarkoista eli aikaisemmista kokemuksistani tarkempaan, tässä työssä analyysin kautta tuotettuihin sisältöihin (vrt. Weckroth 1992, 147).

Laajan aihealueen valintaa puolsi käytännön arjessa tehtävä työ ja tutkimukseni alussa nimeämäni kiinnostus aikuissosiaalityön kenttään. Aikuissosiaalityön haasteellisuus käytännön työssä liittyy nähdäkseni juuri sen toiminnan laaja-alaisuuteen ja monimuotoisuuteen. Tietyn eritysalan spesifistinen tieto ei useinkaan riitä, vaan työntekijällä on vastassaan kaikki se ongelmien ja haasteiden kirjo, joita ihmisten elämäntilanteisiin voi kulloinkin kuulua. Tähän kentän ja arkityön haasteeseen pyrin vastaamaan säilyttämällä tutkimuksen aihealueen laaja-alaisuuden.

Teoreettisen ja metodologisen viitekehysten valintojen mukanaan tuomat diskurssianalyysi ja Foucault'n filosofia olivat molemmat tutkimustyöhöni liitettynä uusia tuttavuuksia. Foucault'n ajatteluun perehtyminen osoittautui vaikeaksi. Tilannetta ei myöskään helpottanut hänen laajan tuotantonsa tulkinta useiden eri kirjoittajien ja heidän edustamiensa tieteenalojen kautta. Tämän seurauksena olen päätenyt määrittelemään Foucault'n ajatusten lähinnä ohjaavan tekemiäni havaintoja enemmän puhutun ja kirjoitetun tekstin tuottamisen suhteen kuin olevan koko tutkimuksen kaiken kattava viitekehys. Foucault ajattelun keskeinen anti ajattelulleni liittyi hänen tapaansa tarjoilla valtakäsite ilman yksilöön ja hänen toimintaansa kohdistuvia moraalisia kiinnityksiä. Tämä laajempiin valtaverkostoihin kytkeytyvä käsitys teki valasta helposti lähestyttävän ja avasi uusia näkökulmia aiheeseen. Toinen ajatteluuni vaikuttanut asia oli Foucault'n näkemys tiedon merkityksestä valtasuhteiden muodostumiseen. Tämä suuntasi pohtimaan tiedon tuottamisen ja antamisen vastuukysymyksiä. Vanha hokema - tieto on valtaa – todentui hänen ajattelunsa kautta tietoon liittyvien eettisten kysymysten pohtimiseksi.

Diskurssianalyysin haasteellisuuden kohtasin lähinnä diskurssien kuvaamiseen ja tunnistamiseen liittyvissä yhteyksissä. Olen tämän tutkimusprosessini aikana tutustunut useisiin diskurssianalyysiin pohjautuviin tutkimuksiin löytämättä kuitenkaan selkeää mallia siitä, kuinka oman analyysini suhteen etenisin. Kun etsinnän kohteena oli myös Foucault'n ajatusten ja diskurssianalyysin yhteensovitus, ei etenemisen mallia löytynyt. Myös diskurssien tunnistaminen kahdesta eri aineistosta haastoi mielikuvitusta ja luottaminen omaan tuotokseen ei aina ollut vahvimmillaan. Aineistojen erilaisuus vaikutti myös tutkimuksen etenemiseen ja työskentelymotivaatiooni. Lakitekstien yksioikoisten määritelmien analyysissa kiinnostuksen aste oli huomattavasti heikompi kuin haastatteluiden tuottaman aineiston parissa työskentelemisen

yhteydessä. Huolimatta tästä alkukankeudesta, niin analysointiprosessin loppuvaiheessa nämä kahden aineiston palaset ikään kuin loksahdivat paikoilleen ja liittyivät osaksi kiinnostavaa kokonaisuutta. Nyt jälkeenpäin olisi vaikea kuvitella tutkimukseni aineistosta irrotettavaksi yhtäkään siihen liittyvää osaa, vaan tämänhetkinen ymmärrykseni tutkittavan asian suhteen liittyy juuri laajaan ja monimuotoiseen kokonaisuuteen, jotka kaksi erilaista aineistoa tuottivat.

Tutkimuksen tekemiseen liittyvä prosessinomaisuus löytyy kaikista aiheeseen liittyvistä oppikirjoista ja oheistuksista, mutta näiden sanojen konkretisoituminen tapahtui vasta tätä työtä tehdessä. Tutkimusmatkani eteni vaihtelevalla vahdilla, pysähtyen tiettyjen asioiden pariin pidemmäksikin aikaa ja jatkaen taas, erinäisten valintojen kautta matkaansa. Usein sattui myös niin, että palasin takaisin ja valitsin toisen etenemistavan ja ajatukseni risteilivät kaaoksen tilasta jopa oivalluksiin saakka. Tämän matkaa olen nyt opinnäytetyön osalta päättämässä, mutta ajatuksien ja *verkostotöiden* käytäntöjen osalta se jatkuu, siirtyen kirjoitetusta teksteistä työelämään ja käytännön toimintaan sekä sen reflektointiin.

LÄHTEET

Achtè, Kalle, Alanen, Yrjö, Tienari, Pekka (1981) *Psykiatria 1*. Juva:WSOY.

Aho, Katariina (1997) *Järviseudun sairaala 40 vuotta, 1957–1997*. Jyväskylä: Gummerus Oy.

Alasuutari, Pertti (1995) *Laadullinen tutkimus*. Jyväskylä: Gummerus Oy.

Alhanen, Kai (2007) *Käytännöt ja ajattelu Michel Foucault'n filosofiassa*. Helsinki: Caudeamus.

Antikainen Mari (2007) *Sosiaalityöntekijän asiantuntijuus lapsen huolto- ja tapaamissopimuspalvelussa*. Kuopion yliopiston julkaisuja e. yhteiskuntatieteet 148.

Anttinen, Erik (1983) *Avohoidon ideologinen kehitys*. Teoksessa Achtè, Kalle & Suominen, Jaakko & Tamminen Tapani (toim.) *Seitsemän vuosikymmentä suomalaista psykiatria*. Helsinki: Suomen psykiatriyhdistys ry, s.217–227.

Arnkil, Robert, Spangar Timo: *Työvoimapalveluiden uudistus*. Teoksessa Robert Arnkil, Vappu Karjalainen, Peppi Saiku, Timo Spangar, Sari Pietikäinen: *Työvoimatoimistot ja työvoiman palvelukeskukset tänään ja huomenna*. Työhallinnon julkaisu 373 / 2007. Helsinki:Valopaino s.8-18.

Arnkil, Robert & Karjalainen, Vappu & Saikku, Peppi & Spangar Timo & Pitkänen Sari (2007) *Työvoimatoimistot ja työvoiman palvelukeskukset tänään ja huomenna*. Työhallinnonjulkaisu 373: Työministeriö.

Bergerhed, Eva & Forsberg, Gunnar & Hultranz – Jeppson (1988) *Socialantropogi. Rötterna till sociala nätverk inom socialantropogin*. Teoksessa Svedhem Lennart (toim.) Bergerhed Eva, Brendler Monica, Forsberg Gunnar, Hultkrantz – Jeppsson Astrid, Kleftbeck Johan, Linèr Allan, Marklund Kerstin, Mårtensson Lars, Swaling Jan (1988) *Nätverksterapi, Teori och praktik*. Malmö: Carlsson Bokförlag AB.s. 18–48.

Eriksson, Kai (2009) *Maailma ilman ulkopuolta, verkostot yhteiskunnallisessa ajattelussa*. Helsinki: Caudeamus.

Eskelinen, Erkki (1995) *Kuntoutus 1945- 1995* teoksessa Ilmarinen, Juhani & Järvikoski, Aila toim. *Työkyky ja Kuntoutus: nykytila ja Tulevaisuus: Työterveyslaitoksen ja Kuntoutussäätiön 50-vuotisjuhlaseminaari 20.4.1995*, Finlandia-talo, Helsinki. Helsinki: Työterveyslaitos.

Eskola, Antti (1975) *Sosiologian tutkimusmenetelmät I*. Porvoo: WSOY.

Eskola, Jari & Suoranta Juha (2008) *Johdatus laadulliseen tutkimukseen*. Tampere: Vastapaino.

Eskola, Jarkko (1983) *Psykiatrinen terveydenhuolto- lainsäädännön ja julkisen toiminnan kehitys*. Teoksessa Achtè, Kalle & Suominen, Jaakko & Tamminen Tapani (toim.) *Seitsemän vuosikymmentä suomalaista psykiatria*. Helsinki: Suomen psykiatriyhdistys ry.

Eskola, Jarkko & Leiman, Pentti (1983) Ehkäisevä mielenterveystyö. Teoksessa Achtè, Kalle & Suominen, Jaakko & Tamminen Tapani (toim.) Seitsemän vuosikymmentä suomalaista psykiatria. Helsinki: Suomen psykiatriyhdistys ry.

Foucault Michel (1972) The archaeology of knowledge. London: Tavistock publications limited.

Haaparanta, Leila & Niiniluoto, Ilkka (1986) Johdatus tieteelliseen ajatteluun. Helsinki: Hakapaino Oy.

Foucault, M. (1980). Tarkkailla ja rangaista. Helsinki: Otava. Alkuteos: Surveiller et punir. Naissance de la prison. Paris: Editions Gallimard, 1975.

Foucault, M. (1998). Seksuaalisuuden historia: tiedontahto, nautintojen käyttö, huoli itsestä. Helsinki: Gaudeamus. Alkuteokset: La volonté de savoir (Histoire de la sexualité I). Editions Gallimard, 1976. L'usage des plaisirs (Histoire de la sexualité II). Editions Gallimard, 1984. Le souci de soi (Histoire de la sexualité III). Editions Gallimard, 1984.

Foucault, M. 2000: The subject and power. Teoksessa Faubion, James D. (ed.) Essential works of Foucault 1954-1984, 326-348. Volume Three. Penguin Books. 2000.

Furman, Ben(1986) Lyhytterapia ja perheterapia. Helsinki: Otava.

Haatainen, Pekka (1992) Suomalaisen hyvinvointivaltion kehitys. Teoksessa Riihinen Olavi (toim.) Sosiaalipolitiikka 2017. Näkökulmia suomalaisen yhteiskunnan kehitykseen ja tulevaisuuteen. Juva: WSOY.

Harmainen, Jukka (1991) Perheestä verkostoihin – tekniikoista ajatteluun. Pääkirjoitus: Perheterapialehti 2/ 1991.

Helèn, Ilpo (2010) Hyvinvointi, vapaus ja elämän politiikka: Foucault'lainen hallinnan analytiikka. Teoksessa Karisto, Jani, Pyykkönen, Miika(toim.) Hallintavalta. Helsinki: Gaudeamus, s. 27–48.

Hirsijärvi, Sirkka & Hurme, Helena (1993) Teemahaastattelu. Helsinki: Yliopistopaino.

Husa Sari "Foucault'lainen metodi". Filosofinen aikakauslehti N & N 3/ 95. Saatavilla www-muodossa: http://www.netn.fi/395/netn_395_husa.html. Viitattu 14.5.2010

Jokinen, Arja ja Juhila, Kirsi (2002) Diskurssianalyttisen tutkimuksen kartta. Teoksessa Jokinen, Arja, Juhila, Kirsi ja Suoninen, Eero (toim): Diskurssianalyysi liikkeessä (2. painos). Tampere: Vastapaino, s. 54–100.

Jokinen, Arja & Suoninen Eero (2000) Auttamistyö keskusteluna. Tutkimuksia sosiaali- ja terapiatyön arjesta. Tampere: Vastapaino.

Juhila, Kirsi (2006) Kulttuurin jatkuvasti rakentuvat kehät. Teoksessa Arja Jokinen & Kirsi Juhila & Eero Soininen. Diskurssianalyysi liikkeessä. Vaajakoski: Gummerus Oy.s, 160–198.

Juhila Kirsi (2009) Objektivointi ja subjektivointi sosiaalityön käytännöissä – Michel Foucault'n perintöä tulkitsemassa. Teoksessa Mäntysaari, Mikko & Pohjola, Anneli & Pösö Tarja (toim.) Sosiaalityö ja teoria. Juva: PS- kustannus.s.47–66.

Järvikoski, Aila. & Härkääpää, Kristiina. (2004). Kuntoutuksen perusteet. Helsinki: WSOY.

Kaartinen- Koutaniemi Minna (2009) Tieteellinen ajattelu yliopisto-opinnoissa. Helsingin yliopisto, Kasvatustieteen laitoksen tutkimuksia 221. Saatavilla [www-osoitteessa: http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-10-4391-8](http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-10-4391-8). Viitattu 14.1.2011.

Karisto, Jani, Pyykkönen, Miika (2010) Johdanto, hallinnan analyytikan suuntaviivoja. Teoksessa Karisto, Jani, Pyykkönen, Miika(toim.) Hallintavalta. Helsinki: Gaudeamus, s. 7-24.

Karisto Antti, Takala Pentti, Haapoja Ilkka (1997) Matkalla nykyaikaan, elintason, elämäntavan ja sosiaalipolitiikan muutos Suomessa. Helsinki: WSOY.

Karjalainen, Vappu (1996) Verkoston lupaus. Tutkimus aikuisasiakkaan palveluverkoston rakentumisesta. Stakes, Tutkimuksia 68. Jyväskylä: Gummerus Oy.

Karjalainen, Vappu, Saikku, Peppi (2007) Työvoiman palvelukeskukset. Teoksessa Arnkil, Robert & Karjalainen, Vappu & Saikku, Peppi & Spangar Timo & Pitkänen Sari: Työvoimatoimistot ja työvoiman palvelukeskukset tänään ja huomenna. Työhallinnonjulkaisu 373: Työministeriö, s 31–73.

Karjalainen, Vappu: Aktiivinen sosiaalipolitiikka ja työhön kuntoutuminen. Teoksessa: Karjalainen, Vappu & Saikku, Peppi & Pasuri, Auvo & Seppälä, Anja. Mitä on aktiivinen sosiaalipolitiikka kunnassa? Näköalapaikkana työvoiman palvelukeskukset. Stakes, Raportteja 20/2008. Helsinki: Valopaino, s. 12–16.

Karvinen-Niinikoski, Synnöve (2009) Postmoderni sosiaalityö. Teoksessa Sosiaalityö ja teoria, Mäntysaari, Mikko & Pohjola, Anneli & Pösö Tarja (toim.) Juva: PS- kustannus, s.131–159.

Kaukonen, Olavi (2002) Päihdepalvelupolitiikka ja hyvinvoinnin muutos. Teoksessa Kaukonen, Olavi & Hakkarainen Pekka(toim.) Huumeiden käyttäjä hyvinvointivaltiossa. Helsinki: Gaudeamus.

Kemppainen, Erkki (2001) Huollettavasta asiakkaaksi. Sosiaalihuollon oikeudet. Helsinki: Sosiaali- ja terveysturvan keskusliitto ry.

Klefbeck Johan, Bergerhed Eva, Forsberg Gunnar, Hultkrantz – Jeppsson Astrid, Marklund Kerstin(1998) Nätverksarbete i multiproblemfamiljer, Forskningprojekt i Botkyrkka, Slutrapport. Botkyrkka kommun.

Kotiranta, Tuija (2008) Aktivoinnin paradoksit. Jyväskylä: University of Jyväskylä. Jyväskylä: University Printing House.

Käypähoito suositukset, Alkoholiongelmaisen hoito. Saatavilla [www-muodossa: http://www.kaypahoito.fi/web/kh/suosituksset/naytaartikkeli/tunnus/hoi50028#s8](http://www.kaypahoito.fi/web/kh/suosituksset/naytaartikkeli/tunnus/hoi50028#s8). Viitattu 3.11.2010

Laitila- Ukkola, Merja (2005) Päihdehuollon näköinen sosiaalityö. Lapin yliopisto: Yhteiskuntatieteellinen tiedekunta. Saatavilla [www-muodossa](http://www.muodossa.fi):
<http://www.sosnet.fi/loader.aspx?id=ba9af765-fe4e-49ab-80a7-b1d8e866a502>. Viitattu 4.4.2011.

Leontjev, Aleksei Nikolajevitš (1997) Toiminta, tietoisuus, persoonallisuus. Helsinki: Kansankulttuuri.

Lähteenmäki, Yrjö (2003) Vaikeat mielenterveyshäiriöt. Teoksessa Kallanranta Tapani, Risänen Paavo, Vilkkumaa Ilpo (toim.) Kuntoutus. Jyväskylä: Gummerus Oy.

Metsämuuronen, Jari (2008) Laadullisen tutkimuksen perusteet. Jyväskylä: Cummerus Oy.

Mårtensson, Lars, Lennart Svedhem (1988) Psykologi. Teoksessa Svedhem Lennart (toim.) Bergerhed Eva, Brendler Monica, Forsberg Gunnar, Hultkrantz – Jeppsson Astrid, Klefbeck Johan, Linnér Allan, Marklund Kerstin, Mårtensson Lars, Swaling Jan (1988) Nätverksterapi, Teori och praktik. Malmö: Carlsson Bokförlag AB.s, 49- 61.

Mäkelä, Klaus (1999) Valtio, väkijuomat ja kulttuuri. Tampere: Vastapaino.

Mäntysaari, Mikko, and Richard Weatherley. "Theory and Theorizing: Intellectual Contexts of Social Work Research." The SAGE Handbook of Social Work Research. 2010. SAGE Publications. 19 Jan. 2011. Saatavilla [www-muodossa](http://www.muodossa.fi):http://www.sage-reference.com/hdbk_socialworksch/Article_n11.html. Viitattu 20.1.2011

Mäntysaari, Mikko & Pohjola, Anneli & Pösö Tarja (2009) Johdanto teoksessa Sosiaalityö ja teoria. Mäntysaari, Mikko & Pohjola, Anneli & Pösö Tarja (toim.) Juva: PS- kustannus.

Naapila, Kaisu (1992) Verkot esille. Koulutus ja Perheterapiakeskus, Helsinki: Suomen mielenterveysseura.

Niemi, Veikko(1987) Kuntoutuksen sata vuotta, kuntoutuksen kehityslinjat. Eripainoksia 42/1987 Kuntoutussäätiö.

Notkola Veijo (2005) 60-vuotias Kuntoutussäätiö ja kuntoutus - poimintoja historiasta. Pääkirjoitus, Kuntoutuslehti 1/ 2005 Helsinki: Yliopistopaino.

Orme, Joan, and Katharine Briar-Lawson. "Theory and Knowledge about Social Problems to Enhance Policy Development." The SAGE Handbook of Social Work Research. 2010. SAGE Publications. 17 Jan. 2011. Saatavilla [www-muodossa](http://www.muodossa.fi) : http://www.sage-reference.com/hdbk_socialworksch/Article_n3.html. Viitattu 19.1.2011

Parton, Nigel, and Stuart Kirk. The Nature and Purposes of Social Work. The SAGE Handbook of Social Work Research. (2010) SAGE Publications. 14 Jan. 2011. Saatavilla [www-muodossa](http://www.muodossa.fi) :http://www.sage-reference.com/hdbk_socialworksch/Article_n1.html . Viitattu 16.01.2011

Pattison E M, Pattison M L (1981) Analysis of a schizophrenic psychosocial network. *Schizophrenia Bulletin* 7: 135–142. Teoksessa Seikkula, Jaakko (1991) Perheen ja sairaalan rajajärjestelmä potilaan sosiaalisessa verkostossa. *Jyväskylä Studies in Education, Psychology and Social Research* 93.

Peltonen Matti, (2008) Michel Foucault'n historiallisesta ajattelusta. *Historiallinen aikakauskirja* 106, 2008:2, 167–177.

Peltonen Matti (2010) Luento Foucault'n metodologisista lähtökohdista. Helsingin yliopisto. Saatavilla [www- muodossa: http://www.valt.helsinki.fi/blogs/laadtut/peltonen.htm](http://www.valt.helsinki.fi/blogs/laadtut/peltonen.htm). Viitattu 14.1.2010.

Pietikäinen Sari & Mäntynen Anne (2009) *Kurssi kohti diskurssianalyysiä*. Tallinna: Osuuskunta Vastapaino.

Pihlström Sami: Havaintojen ja teorian suhde. Saatavilla [www- muodossa: www.sjoki.uta.fi/tyt/.../Havaintojen_ja_teorian_suhde.ppt](http://www.sjoki.uta.fi/tyt/.../Havaintojen_ja_teorian_suhde.ppt) . Viitattu 15.10.2010

Poutanen, luento Suomen psykiatriayhdistyksen mielenterveyshoidon johtamisen kurssi. Saatavilla [www- muodossa: http://www.tays.fi/download.aspx?ID=57&GUID=%7B2C6A4DFB-0CCA-41C1-A7D4-44E928B01AC1%7D](http://www.tays.fi/download.aspx?ID=57&GUID=%7B2C6A4DFB-0CCA-41C1-A7D4-44E928B01AC1%7D). Viitattu 3.1.2011

Potter, Jonathan ja Wetherell, Margaret: *Discourse and social psychology: Beyond attitudes and behaviour*. Sage, London 1989.

Powell, Jackie, and Blanca Ramos. "The Practice of Social Work Research." *The SAGE Handbook of Social Work Research*. 2010. SAGE Publications. 31 Jan. 2011. Saatavilla [www- muodossa :http://www.sage-ereference.com/hdbk_socialworkrsch/Article_n14.html](http://www.sage-ereference.com/hdbk_socialworkrsch/Article_n14.html).

Puumalainen, Jouni (2008) *Kuntoutuksen historiaa*. Teoksessa Rissanen Paavo, Kallanranta Tapani, Suikkanen Asko (toim.) *Kuntoutus*. Helsinki: Kustannus Oy Duodecim.

Puumalainen, Jouni (2003) *Kuntoutuksen historiaa, nykypäivä ja tulevaisuus* teoksessa Kallanranta Tapani, Rissanen Paavo, Vilkkumaa Ilpo (toim.) *Kuntoutus*. Helsinki: Kustannus Oy Duodecim.

Puumalainen Jouni, Vilkkumaa Ilpo (2003) *Kuntoutuksen historiaa, nykypäivä ja tulevaisuus* teoksessa Kallanranta Tapani, Rissanen Paavo, Vilkkumaa Ilpo toim. *Kuntoutus*. Helsinki: Kustannus Oy Duodecim.

Rauhala, Pirkko-Liisa & Virokannas Elina (2011) *Sosiaalityön tutkimuksen etiikka, opettaminen ja tietoarvo*, teoksessa Pehkonen Anni & Väänänen – Fomin (toim.) *Sosiaalityön arvot ja etiikka*. Juva: PS- kustannus.

Raunio, Kyösti (2004) *Oleellinen sosiaalityössä*. Helsinki: Gaudeamus.

Rissanen, Paavo (2008) *Työikäisten kuntoutuksen kehitys Suomessa*. *Kuntoutuslehti* 2008 vol.4 Helsinki: Yliopistopaino.

Ruusuvuori, Johanna, Tiittula Liisa (2005) Tutkimushaastattelu ja vuorovaikutus. Teoksessa Haastattelu tutkimus, tilanteet ja vuorovaikutus, Ruusuvuori, Johanna, Tiittula Liisa (toim.) Tampere: Vastapaino, s.22–56.

Saarelainen, Ritva (1999) Päihdetyö. Teoksessa Mielenterveys- ja päihdetyö (toim.)Saarelainen, Stengård,Vuori-Kivelä. Porvoo: WSOY.

Saarnio, Pekka (2004) Päihdeongelmista toipumisen punaista lankaa punomassa. Yhteiskuntapolitiikka lehti (2004) 69: 3.

Salo, Markku (1996) Sietämisestä solidaarisuuteen. Mielisairaala reformit Italiassa ja Suomessa. Tampere: Vastapaino.

Sarkio, Maria. (2007) Sairaanhoidajaksi kasvaminen: Sairaanhoidajakoulutus ja siinä käytetyt oppikirjat Suomessa vuoteen 1967 asti. Saatavilla www-muodossa: <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-10-3638-5> Viitattu 3.4.2010

Schellenberg, James A.(1988) Sosiaalipsykologian klassikoita. Helsinki: Gaudeamus.

Seikkula, Jaakko (1991)Perheen ja sairaalan rajasysteemi potilaan sosiaalisessa verkostossa. Jyväskylä Studies in Education, Psychology and Social Research 93.

Seikkula, Jaakko(1987) Sosiaaliset verkostot, auttajan voimavarat kriiseissä. Tampere: Tammer-paino Oy.

Shaw Ian, Katharine Briar-Lawson, Joan Orme and Roy Ruckdeschel .Mapping Social Work Research: Pasts, Presents and Futures (2010) Johdanto teoksessa The SAGE Handbook of Social Work Research. Saatavilla www-muodossa: http://www.sage ereference. com. ez-proxy. jyu.fi/static/hdbk _socialworkrsch/pdfs /Reading_d5.pdf. Viitattu 2.2.2011

Sillanpää, Frans, Emil (1963) Elokuu. Helsinki: Otava.

Sipilä, Jorma(1989) Sosiaalityön jäljillä. Helsinki: Tammi.

Suoninen, Eero(2004) Kielen käytön vaihtelevuuden analysoiminen. Teoksessa Jokinen, Arja, Juhila, Kirsi ja Suoninen, Eero (toim.): Diskurssianalyysin aakkoset (3. painos). Tampere: Vastapaino. s. 48–73

Suoninen, Eero (2006) Näkökulma sosiaalisen todellisuuden rakentumiseen. Teoksessa Jokinen, Arja, Juhila Kirsi ja Suoninen Eero(toim): Diskurssianalyysi liikkeessä (3.painos). Tampere: Vastapaino, s.17–36.

Svedhem, Lennart (1991) Socialt nätverk och beteendeproblem i skolan. Helsingborg: Carlsson bokförlag.

Svedhem Lennart (toim.) Bergerhed Eva, Brendler Monica, Forsberg Gunnar, Hultkrantz – Jeppsson Astrid, Kleftbeck Johan, Linnèr Allan, Marklund Kerstin, Mårtensson Lars, Swaling Jan (1988) Nätverksterapi, Teori och praktik. Malmö: Carlsson Bokförlag AB.

Tarnaala, Erik (2006) Kuinka alkoholismista tuli sairaus 1950-luvulla. Teoksessa Matti Peltonen, Kaarina Kilpiä ja Hanna Kuusi (toim.) Alkoholien vuosisata. Helsinki: Hakapaino Oy. s.218–256

Terveyden ja hyvinvoinninlaitos, Verkostomenetelmät. Saatavilla [www-muodossa: http://info.stakes.fi/verkostomenetelmat/FI/index.htm](http://info.stakes.fi/verkostomenetelmat/FI/index.htm). Viitattu 2.9.2010.

Trevillion, Steve. "From Social Work Practice to Social Work Research: An Emergent Approach to a Basic Problem." The SAGE Handbook of Social Work Research. 2010. SAGE Publications. 19 Jan. 2011. Saatavilla [www-muodossa: http://www.sage-reference.com/hdbk_socialworksch/Article_n10.html](http://www.sage-reference.com/hdbk_socialworksch/Article_n10.html). Viitattu 21.1.2011

Tuusa, Matti (2005) Kohti kuntouttavaa sosiaalityötä. Aktivointi ja työllistymisen tukeminen sosiaalityön ammattikäytäntönä kunnissa. Helsinki: Kuntoutussäätiön tutkimuksia 74/ 2005.

Työ - ja elinkeinoministeriö. Henkilöasiakkuusstrategia, loppuraportti (2009) Saatavilla [www- osoitteessa: http://www.tem.fi/files/25121/Loppuraportti_TEM_henkiloasiakkuusstrategia_FI_170709_.pdf](http://www.tem.fi/files/25121/Loppuraportti_TEM_henkiloasiakkuusstrategia_FI_170709_.pdf). Viitattu 11.9.2010.

Urponen, Kyösti (1994) Huoltoyhteiskunnasta hyvinvointivaltioon. Teoksessa Jaakkola, Jouko & Pulma, Panu & Satka, Mirja & Urponen, Kyösti : Armeliaisuus, yhteisöapu, sosiaaliturva. Suomalaisten sosiaalisen turvan historia. Helsinki: Sosiaaliturvan Keskusliitto.

Valtakari, Mikko & Syrjä, Hannele & Kiuru, Pertti. (2008) Julkisen työvoimapalvelun palvelurakenteen uudistamisen vaikuttavuus. Työ- ja elinkeinoministeriön julkaisuja. Työ ja yrittäjyys.19 /2008.

Wahlbeck Jan – Christer (2009) Perheterapeuttisen työskentelyn mahdollisuudet ja haasteet, teoksessa Larivaara, Pekka& Lindroos Sirpa & Heikkilä Taina (toim.) Potilas, perhe ja perusterveydenhuolto. Duodecim Jyväskylä: Gummerus kirjapaino Oy. s. 298–313.

Weckroth, Klaus (1992) Mustavalkoista sosiaalipsykologiaa. Tampere: Vastapaino.

Valtioneuvoston selonteko kuntoutuslainsäädännön vaikutuksesta ja kuntoutusjärjestelmän kehittämisestä (1994) Sosiaali- ja terveystieteiden ministeriön julkaisuja 1994: 3. Helsinki.

Valtioneuvoston selonteko kuntoutuksesta eduskunnalle 7.10.1998 Helsinki: Oy Edita Ab.

Valtioneuvoston kuntoutusselonteko eduskunnalle 2002 STM:n Julkaisuja 2002:6 <http://pre20031103.stm.fi/suomi/eho/julkaisut / ehosisallys29.htm>

Virtanen, Matti (2000) Yhteiskuntapolitiikka lehti, Alkoholikysymyksen kuolemasta pääkirjoitus 65 (2000):6

Östman Jan-Ola. ”Kielitieteilijä maailmanparantajana” Saatavilla [www – muodossa http://www.tieteessatapahtuu.fi/996/ostman.htm](http://www.tieteessatapahtuu.fi/996/ostman.htm). Viitattu 12.11.2010

Liite 1.

Mielenterveystyön lait

286/1937 mielisairaslaki 18.6.1937 (kumottu)

187/1952 mielisairaslaki 2.5.1952 (kumottu)

1116/1990 mielenterveyslaki 14.12.1990

Päihdehuollon lait

60 / 1936 alkoholilaki 17.1.1936 (kumottu)

96 / 1961 laki päihdyttävien aineiden väärinkäyttäjien huollosta 10.2.1961 (kumottu)

41 / 1986 päihdehuoltolaki 17.1.1986

Kuntouttavan työtoiminnan lait

Laki kuntouttavasta työtoiminnasta 2.3.2001/189

Laki kuntouttavasta työtoiminnasta annetun lain muuttamisesta (30.4.2010/ 314).

Selonteot

Valtioneuvoston selonteko kuntoutuslainsäädännön vaikutuksesta ja kuntoutusjärjestelmän kehittämisestä 1994.

Valtioneuvoston selonteko kuntoutuksesta eduskunnalle 7.10.1998

StVM 8/2002 vp - VNS 1/2002 vp Valtioneuvoston selonteko Kuntoutusselonteko 2002